

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Казна затвора – пенолошки аспект

(мастер рад)

Ментор
Др Дарко Димовски

Студент
Оливера Мијалковић
Број индекса: М 024/14-О

Ниш, 2016.

САДРЖАЈ

УВОД	1
I КАЗНА ЗАТВОРА - ТЕОРИЈСКИ ОКВИР	3
1.1. Облици казне затвора	4
1.1.1. Систем заједничког затвора	4
1.1.2. Ћелијски систем	5
1.1.2.1. Пенсилванијски систем затварања	5
1.1.2.2. Систем ћутања или обурнски модел	6
1.1.3. Прогресивни (мешовити) систем затвора	7
1.1.3.1. Ирски прогресивни систем	8
1.1.3.2. Маконокијев модел или бодовни модел	9
1.1.3.3. Класификациони (женевски) систем	10
1.2. Класификација казнено поправних установа	11
1.2.1. Класификација установа према дужини изречене казне	12
1.2.2. Класификација установа према степену обезбеђења	12
1.2.3. Класификација установа према категорији осуђених лица	15
1.3. Режим затворске установе и његова функција	16
1.4. Формални и неформални систем – организација и принципи	18
1.4.1. Терапеутско особље и његови задаци	20
1.4.2. Надзор и контрола. Стражарско особље и његови задаци	22
II ИНСТИТУЦИОНАЛНА РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА ОСУЂЕНИХ ЛИЦА	23
2.1. Васпитање, преваспитање, ресоцијализација и социјална адаптација	23
2.1.1. Појам социјализације	24
2.1.2. Појам ресоцијализације	25
2.1.3. Појам социјалне адаптације	27
2.2. Друштвене околности као битан чинилац ресоцијализације бивших осуђеника	28
2.3. Индивидуализација као пенолошки проблем	30
2.3.1. Појам и облици индивидуализације	30
2.3.2. Изучавање личности као основни инструмент индивидуализације	32
2.3.2.1. Појам, значај и циљ посматрања (опсервације) осуђеника	33
2.3.2.2. Методе посматрања осуђеника	33
2.4. Класификација осуђених лица	35
2.4.1. Појам класификације	35
2.4.2. Врсте класификације и критеријуми за класификацију	37
2.4.2.1. Екстерна класификација	38
2.4.2.2. Интерна класификација	39
III ТРЕТМАН ОСУЂЕНИХ ЛИЦА У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА. 41	
3.1. Појам и циљ третмана	41
3.2. Третман према осуђеном и програм поступања	42
3.3. Облици третмана	43

3.3.1.	Рад осуђених лица	45
3.3.2.	Образовање и васпитање осуђених лица	49
3.3.3.	Културно - уметнички рад и рекреативна терапија, организовање слободног времена	50
3.3.4.	Осуђеничко самоорганизовање.....	52
3.3.5.	Индивидуални рад.....	53
3.3.5.1.	Психотерапија.....	55
3.3.5.2.	Примена стимулативних и репресивних мера (награђивање и кажњавање осуђених лица)	56
3.3.6.	Групни рад	57
3.3.6.1.	Групна психотерапија	57
3.3.6.2.	Групно саветовање	59
3.4.	Постпенални третман	60
IV	РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА.....	64
4.1.	Опис истраживања.....	64
4.2.	Предмет и циљ истраживања	66
4.3.	Узорак и метод истраживања	68
4.4.	Хипотезе истраживања	69
4.5.	Резултати истраживања.....	70
	ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	87
	Попис коришћене литературе.....	90
	Попис остале истраживачке грађе.....	92
	Казна затвора – пенолошки аспект	94
	Imprisonment - penalty aspect.....	95
	Биографија студента.....	96

УВОД

Преступ и казна нису обележја само савремене епохе у развоју људског друштва. Без обзира на друштвено-економски развој, човек је одувек живео и прилагођавао се одређеној друштвеној заједници и вредностима које је та заједница штитила. Историјски посматрано, казне су имале различит циљ и сврху и различите облике, почев од телесних кажњавања, различитих начина извршења смртних казни и физичких тортура, депортовања и застрашивања. Увођење лишења слободе као кривичне санкције, представљало је хуманизацију процеса кажњавања праћену различитим концепцијама и променама у третирању преступа и казне. Међутим, тек се у XX веку инсистира на изучавању свих чинилаца који утичу на криминално понашање и суштински се мења сврха и циљ кажњавања.

Са променом циља кажњавања појавила се и потреба за изучавањем извршења казне затвора и институционалне ресоцијализације. Поступак ресоцијализације претпоставља да га осуђени прихвата и да активно сарађује у процесу свог „поправљања“, али од онога који је принудом доведен у затвор тешко је очекивати да добровољно учествује у мерама које се према њему примењују. Ресоцијализација је процес чија организација и успешност зависи од великог броја фактора различите природе, па је непоходно исту проучити применом научне методологије. Ако је сврха ресоцијализације враћање осуђених у живот који се одвија у оквирима друштвено прихватљивих и прописаних норми, поставља се питање да ли се осуђеник може „поправити“ и „променити“ у затвору, ван реалног животног контекста, у којем је настало и настаје деликветно понашање и у који се осуђени, по издржаној казни, враћа.

Основни циљ ресоцијализације је да се извршилац кривичног дела оспособи да поштује друштвене вредности и норме, да постане користан члан друштва. Да би то постигло потребно је осуђеника преваспитати чиме би се казна затвора претворила у ефикасну меру друштвене заштите. У сваком другом случају је друштво заштићено само привремено, док је осуђеник изолован од друштва, тј. док се налази у затвору. Затварање осуђеника има смисла само ако је праћено колективном акцијом, изучавањем личности од стране стручних лица у заводу, њиховом класификацијом у институцији применом разних третмана и мера преваспитања, што води поправљању и преваспитању осуђеног лица. До успешне ресоцијализације доводи третман прилагођен својствима личности појединих осуђеника. Третман мора испуњавати одређене услове

да би остварио сврху кажњавања: стално усавршавање облика третмана, развијање савремених метода рада и поступања са осуђеним лицима, стално унапређење услова живота у затворима и поштовање људских права осуђеника.

И поред бројних истраживања, неопходно је и даље се бавити овом проблематиком, јер третман осуђеника у практичној примени показује бројне недостатке, о чему сведочи висока стопа рецидивизма, што некада доводи у питање и сам концепт ресоцијализације. Стопа рецидивизма у Србији (подаци из 2006. године) износила је приближно 65%, што је неповољна околност са становишта ресоцијализације. И поред високог процента рецидивизма у нашем систему акценат је стављен на издржавање казне затвора у полуотвореним и отвореним условима и установама. У погледу броја осуђених лица у односу на укупну популацију наш систем се уклапа у просек развијених европских земаља. Будући да је концепција ресоцијализације доминантна оријентација у нашем пенитенцијарном систему, третману осуђеника посвећена је посебна пажња и он је заснован на законским, стручним, научним и хуманим основама. Посебна пажња је посвећена остваривању и заштити права лица лишених слободе, па је у том контексту присутно настојање да се ова област нормативно усклади са европским законодавством.

У раду су детаљније образложене све специфичности казне затвора са пенолошког аспекта, које се односе на циљеве и сврху изрицања ове казне, начине извршења, сагледавање облика третмана који се примењују у пенитенцијарним установама и њихов значај у ресоцијализацији осуђених лица.

У првом делу обрађена је казна затвора са историјског аспекта, њени облици, категоризација установа за извршење казне затвора, принципи извршења и организација. У другом делу је пажња посвећена институционалној ресоцијализацији, као основном циљу који се има у виду приликом изрицања казне затвора, индивидуализацији као пенолошком проблему, као и класификацији осуђених лица. У трећем и четвртном делу су сагледани облици третмана који се спроводе према осуђеницима у току издржавања казне затвора. Такође, наглашена је потреба континуираног спровођења третмана и по изласку осуђеника из затворске установе у облику постпеналне помоћи. У трећем делу облици третмана су посматрани са теоријског, а у четвртном делу са практичног становишта. У четвртном делу су приказани резултати истраживања о облицима третмана који се примењују у Казнено поправном заводу у Нишу, њихов утицај, место и значај за осуђенике који се налазе на издржавању

казне затвора. Најпре су дефинисани предмет и циљ истраживања и анализа подударности примењених облика са теоријским оквиром. Компоненте истраживања ближе су одређене кроз постављене хипотезе и методологију рада (начина рада и примењених техника). Одређене су временске и просторне границе истраживања и детаљно је описан начин формирања узорка. Посебна пажња је посвећена анализи добијених резултата истраживања кроз проверу сваке хипотезе појединачно и изведени су закључци. На основу идентификованих проблема указано је на могуће начине њиховог превазилажења у виду предлога конкретних мера. На самом крају рада речено је нешто о значају спроведеног истраживања, као и рада у целини.

I. КАЗНА ЗАТВОРА - ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

За казну затвора као најстарију кривичну санкцију углавном је везана историја репресије према учиниоцима кривичних дела. Зато увек када се расправља о казни затвора, намеће се питање шта је њена суштина. У најширем смислу узето је тип мере везано за кривицу и праведност, мера која изражава социјално-етички прекор и неодобравање за учињено дело, кривична санкција која се и данас врло често изриче. Казна затвора исто тако представља принудно одузимање или ограничавање слободе и права, али она је у исто време и општеморална осуда која се од стране друштва упућује деликвенту због учињеног кривичног (недопуштеног) дела. Она је према томе, друштвена реакција у класичном систему, али такође и правни институт који има своја обележја (Видовић, В., 1981:85).

Казна затвора, иако данас најчешће примењивана кривична санкција, далеко је од тога да представља најефикаснију и најсавршенију друштвену меру у борби против криминалитета. Као и свака друга санкција, па и више од неких других санкција, она је нехумана мера, јер се њеном применом задире у једну од елементарних људских слобода – слободу кретања. Она је у супротности са основним циљем који се жели постићи њеним извршењем – ресоцијализацијом учинилаца кривичних дела, јер се оспособљавање осуђених да на слободи воде друштвенокористан живот врши у затворским условима лишења слободе. С тога се овој казни ставља низ приговора, а нису ретки ни захтеви за њено укидање. Реч је међутим о санкцији чија је примена још увек неопходна на савременом степену друштвеног развоја. Према томе, не може се постављати питање да ли је казна затвора добра или лоша, већ да ли је она неопходна

савременој криминалној политици у остваривању њене друштвене функције (Видовић, В., 1981:6). Одговор на питање, којим разлозима се правда затварање злочинаца, тражи се у клишеу модерне пенологије, по коме се врши упућивање и смештање осуђених лица у затворску установу „кажњавања, застрашивања и поправљања“ (Gresham M. Sykes 1972:578-581).

1.1. Облици казне затвора

За извршење казне лишења слободе и других санкција институционалног карактера, с циљем примене одговарајућих третмана и ресоцијализације, постоје одговарајуће установе које могу бити општег и специјализованог типа. Стварање и ширење мрежа таквих установа карактеристично је за наш век, а повезано са процесом «хипертрофије» казна лишења слободе, која почиње крајем прошлог века и достиже максималне размере средином овог века. Услед тога је дошло до појаве великог броја осуђених лица, хетерогених по својим личним обележјима и потребама третмана, који су најпре издржавали казну у истој установи. То је условило тежњу, која је добила и акцијске мере – у правцу стварања посебних установа за поједине категорије осуђеника (Милутиновић, М., 1981:176).

Основна идеја о циљу казне затвора, утицала је на начин њеног извршења. Представници класичне школе сматрали су да је казна затвора основна казна у спровођењу специјалне и генералне превенције криминалитета. Према називу класичне школе, пенитенцијарни системи, од краја XVIII века па све до појаве нових школа у науци кривичног права у XX веку, означавају се у пенолошкој литератури као класични системи. Постоји неколико класичних пенитенцијарних система: систем заједничког затвора, систем ћелијског затвора (филаделфијски и обурнски), систем прогресивног или мешовитог затвора (енглески прогресивни, ирски прогресивни, Моконокијев бодовни систем и класификациони систем) (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(a):136,137).

1.1.1. Систем заједничког затвора

Као првобитни и најстарији начин извршења казне лишења слободе систем заједничког затварања се протеже све до покрета за реформу затвора крајем XVIII и почетком XX века. Под системом заједничког затварања подразумева се начин издржавања казне лишења слободе када се сви осуђеници затварају у заједничке

просторије у којима живе заједно и без икаквих класификационих критеријума у току трајања своје казне. Овим затварањем постизала се једино сврха строге изолације осуђеника из друштва, док за њих у самој казненој установи нису били предвиђени конструктивни и рехабилитациони програми. Дакле, основне карактеристике првобитних заједничких затвора јесу недостатак елементарне класификације, нехуман поступак са затвореницима и изнад свега, нечовечни услови у њима у смислу постојања минимума хигијенског и физиолошког опстанка човека (Купчевић-Млађеновић, Р., 1972:94,95). Овакво затварање стављало је разне категорије затвореника, различитог степена покварености и опасности, у услове заједничког живота и међусобног утицаја. То је био начин мешања случајних, лакших и окорелих вишеструких криминалаца или иначе социјално неадаптираних лица, какви су пијанице, скитнице, проститутке. Овај систем је био владајући све до почетка XIX века, када је под утицајем реформистичког покрета, који су предводили Џон Хауард, Мирабо, Бентам и Франклин, дошло до реформе тадашњих затвора. По новој теорији затвори треба да представљају места поправљања осуђеника. Постоје теоретичари који тврде да идеја о оснивању посебног затворског система ипак потиче из САД, у којој је дошло до оснивања филаделфијског и обурнског система (Димовски, Д., 2008:266).

1.1.2. Ћелијски систем

Ћелијски систем или систем изолације, који се назива и филаделфијски или пенсилвенијски систем, по земљама у којима се јавио, значи да осуђеници целу казну лишења слободе издржавају одвојено у ћелијама чиме је била избегнута највећа мана заједничког затвора – криминална зараза (Купчевић-Млађеновић, Р., 1972:94,95).

1.1.2.1. Пенсилванијски систем затварања

Овај систем је био заснован на моделу бродова-затвора, који се спроводио уз примену тешког физичког рада. Предност овог система у том периоду правдане су могућношћу ограничења негативних утицаја тежих осуђеника на друге. У Филаделфији 1790. године, у улици Велнат, први пут је основан затвор ћелијског типа. Затвореници су у овом затвору проводили већи део дана у ћелијама, радећи од 8 до 10 сати дневно. Овај рад није могао да буде рентабилан, пошто се одвијао у овим условима (Поповић, В., 1966:32). Велики број затвореника је просто онемогућавао неко озбиљније радно

ангажовање осуђеника, а камоли да оствари његову продуктивност. Боравак већег броја затвореника у једној средини, с могућношћу комуникације, сматрао се погодним за ширење лоших утицаја, стварања кланова и будућих криминалних група, док је заједнички рад сматран неприхватљивим, јер је више личио на предузеће него на затвор. Након затварања затвора ћелијског модела у улици Велнет, дошло је до предлога да се опет покрене систем телесног кажњавања осуђених лица, али реформски систем је узео маха у то време и одупрео се таквим тежњама. Одређене измене закона су ступиле на сцену, с циљем затварања осуђеника без рада, јер се сматрало да се радом скрећу мисли осуђених лица са почињеног дела. Колико је рад осуђених лица био важан у периоду ћелијског затварања осуђеника, показује чињеница да је затвор ћелијског типа, основан 1818. године у Питсбургу, под именом Западни казнени завод, врло брзо затворен, баш због неповољних услова за рад затвореника. Ипак, овај систем није показао резултате. Осуђеници су упадали у моралне и душевне кризе. Многи су постали душевни болесници, а неки су извршавали самоубиство. Они су физичком и духовном изолацијом били одвикавани од друштва. На рад се није гледало као метод преваспитања. (Димовски, Д., 2008:267-269).

Неки остаци ћелијског система су присутни и данас. То се огледа у фази истражног поступка, код одређивања притвора и код дисциплинског кажњавања затвореника. (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):140).

1.1.2.2. Систем ћутања или обурнски модел

Систем ћутања или обурнски модел је добио назив по месту Обурну (држава Њујорк, САД) и уведен је првој половини XIX века. Овај систем дозвољавао је осуђеним лицима да се окупљају, али нису смели међусобно да комуницирају. Осуђеници су растављани током ноћи, дан су проводили на заједничком раду, уз строго ћутање (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):140). У току јела осуђеници су седели окренути леђима једни другима. Када су устајали поглед је морао да им буде оборен, а руке склопљене како би се могућност комуницирања свела на најмању могућу меру. У току шетњи морали су да одржавају растојање погледом усмереним у земљу. На главу су им стављане капе са спуштеним ободом како би видели веома узак простор око себе. Чак и током религиозних обреда затвореници су седели у одвојеним клупама. Обурнским затвором је руководио капетан Елам Линдс који је сматрао да реформација не може дати било какве резултате све док дух затвореника не буде сломљен. Он је свој

став спроводио тако што је опасне осуђенике затварао у самице. То је доводило до душевних болести и самоубистава. Током рада је постојао одређен систем класификације како био се смањило штетан утицај међу затвореницима. Затвореници су били нумерисани, носили су пругаста одела и главе су им биле обријане. Рад се у овом систему третирао као средство преваспитања и стручног оспособљавања затвореника. Међутим, сам рад је био усмерен на извлачење што већег профита. Руководјење овим системом је било веома компликовано због забране комуницирања међу затвореницима. За свако кршење овог правила следила је телесна казна, најчешће бичевање. На тај начин је овај систем представљао корак уназад. Оваквим системом затвореници су били одвицани од друштва. У Америци је био примењен још у Синг-Сингу и Чарлстону све до 1914. године. Овај систем је био уведен у Швајцарској, Белгији, Немачкој, Француској и Енглеској (Димовски, Д., 2008).

1.1.3. Прогресивни (мешовити) систем затвора

Како су и пенсилванијски и обурнски систем показали велике недостатке, почело се са трагањем за новим системом који би омогућио оспособљавање затвореника за живот и рад у друштву. Новим системом су се задржале предности система изолације. Прогресивни (мешовити) систем затвора је уведен у Енглеској 1853. године, и то само за дуже казне, након укидања депортације и замене депортације робијом. По овом систему, осуђена лица пролазе три стадијума: стадијум ћелијског затвора, стадијум заједничког затвора и стадијум условног отпуста. Дужина појединих стадијума зависи од врсте и дужине казне и владања осуђених лица.

У првој фази осуђени се изолује од других осуђених лица и од спољног света. Друга фаза је заједнички затвор и прогресивни систем има тежиште на овом стадијуму. Осуђено лице прелази из ћелијског затвора у заједничке порсторије у којима ради дању, у заједници са осталим затвореницима а ноћу се изолује у ћелијама. У овој фази се остварује радни и преваспитни програм, организује опште и професионално образовање. Спроводи се класификација осуђених лица и то углавном према објективним критеријумима (тежина дела, врста и дужина казне, ранија осуђиваност, мотиви дела, пол, старост), током заједничког рада и за време одмора, спавања, учења. Осуђено лице остварује сукцесивно повољнији режим у виду олакшица радног карактера, побољшања услова исхране и смештаја, проширење контакта са спољним светом итд., као накнаду за свој рад и добро владање. Трећа фаза или фаза условног

отпуста се састојала у добијању условног отпуста, као највеће погодности. Условни отпуст је слобода уз надзор власти. Осуђеник се налази у стадијуму извршења казне али се тај део казне спроводи на слободи. Стицање права на условни отпуст било је условљено дужином изречене казне затвора, ранијом осудом, стеченим поверењем за време боравка у установи на онову осуђениковог доброг владања и ангажовања на раду (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):140). Ако рад није могуће организовати или осуђено лице није било погодно да га обавља, он није могао да обезбеди ту врсту „кредита“ за себе (Korn, R.R., McCorkle L.W., 1959:453).

Циљ је био да се затвореник степенасто приближава слободном животу и за то припрема. Међутим, има аутора који истичу и његове негативне стране. Paul Cornil, на пример, је критиковао овај систем истичући да обично поштовање затворског правилника омогућава осуђенику да пређе у виши стадијум прогресије, што он најчешће чини из личног интереса, с циљем да побољша свој положај у затвору и постигне своје брже отпуштање, али се често на овај начин не постиже дубока друштвена и морална реадaptација (Купчевић-Млађеновић, Р., 1972:104).

1.1.3.1. Ирски прогресивни систем

Овај систем се у литератури често третира као савршенија форма у односу на енглески прогресивни систем, почива на принципу степеновања издржавања казне, али од чистог прогресивног система одступа јер после заједничког затвора, а пре условног отпуста, предвиђа да осуђени мора провести одређено време у специјалном заводу, где ужива већу слободу и право на слободније контакте са спољним светом. Овај систем је настао у Ирској 1854. године а његовим оснивачем се сматра Walter Grafton. Главна мисао је била да се осуђеник постепено и уз благе прелазе припрема за живот на слободи. У одељењу за слободњаке, осуђеници су се бавили претежно пољопривредним радовима и зависно од понашања, могли су прећи у фазу условног отпуста, или би у случају незадовољавајућег критеријума понашања били враћени фазу уназад. Као практичнији и еластичнији систем, ирски систем је брзо прихваћен и примењен у многим земљама (Италија, Швајцарска, Данска, нордијске земље, Мађарска, Француска, бивша Југославија), а и данас је, уз мање или веће модификације, владајући систем извршења казне затвора (Купчевић-Млађеновић, Р., 1972:104,105).

1.1.3.2. Маконокијев модел или бодовни модел

Капетан Александар Маконоки је у својој књизи „Рашишљања о управљању затвореницима“, коју је издао 1838. године, изложио један веома интересантан експеримент који, међутим, није доживео ширу примену и због тога га неки и не сматрају за неки посебан систем. Први пут је примењен на аустралијском острву Норфолк на којем је 1840. године и основан. Капетан енглеске краљевске морнарице Александар Маконоки је сматрао да и према најтежим и најокорелијим затвореницима не треба примењивати бруталне мере и да се они могу навести на поштен друштвени живот само уколико се правилно стимулишу. Пре него што је Маконоки дошао за управника затвора, у њему је владала брутална дисциплина и окрутност. Маконоки је сматрао да осуђенике треба стимулисати да раде. Он је због тога целокупну казну претворио у бодове. Осуђеник је имао казну изражену у бодовима и својим радом је зарађивао бодове. Када би осуђеник зарадио све бодове колико је износила његова казна, он је пуштан на слободу. Уколико се осуђеник више труди и више ради, пре ће изаћи на слободу.

И овај систем се ослањао на прогресивни систем. Он је био заснован на идеји да осуђеници својим радом и владањем прогресивно побољшавају свој положај. Сличност између ова два система се огледа и у фазама кроз које су осуђеници пролазили. У првој фази су радили и живели у условима оштре дисциплине. У другој фази осуђеници су формирали групе за рад. Група је бројала углавном пет осуђеника. Чланови групе су се међусобно сами бирали. За свој рад група је добијала заједнички број бодова, који су дељени на једнаке делове међу осуђеницима. На тај начин је група имала интерес да што више ради. Осуђеници се унутар групе сами делили ко ће шта да ради. На тај начин свако је био за свакога заинтересован да што боље ради, јер су осуђеници зарађивали и већи број бодова. Одговорност за успехе у раду је пребачена на чланове групе. Тиме се јачала одговорност члана групе за успех у раду, али и осећање солидарности између чланова групе. Рад сваког појединачног члана групе се манифестовао на укупан број бодова које ће група зарадити. Осуђеници су контролисали један другог у раду. Овде можемо видети клице осуђеничке самоуправе, развој осећаја за колективни живот и рад, развој осећаја међусобног пријатељства и потребе за међусобном помоћи и сарадњом. Бодови које су осуђеници зарадили делом су коришћени за плаћање трошкова њихове исхране. Постојала је могућност плаћања и

појачане исхране. Уколико су осуђеници радили прековремено, зарађивали су екстра бодове. Бодовима се плаћала и дисциплинска казна. На тај начин бодови су добили улогу новца. Њихова главна одлика је та што се њима могла зарадити слобода. Маконоки је на тај начин казну лишења слободе претворио у радну казну. Неки теоретичари овај систем сматрају претечом идеје о тзв. неодређеним осудама. У задњој фази долазило је до расформирања групе. Сваки осуђеник је добијао своју колибу са земљиштем где је могао да се бави пољопривредом и гајењем живине. Ова фаза је личила на трећу фазу ирског система. Иако је осуђеник био слободан, он је ипак морао да ради како би зарађивао бодове. Он је могао да се бави и приватним радом. На тај начин је код осуђеника стваран осећај везаности за свој дом и своју личну имовину, и истовремено се развијао осећај поштовања туђе имовине и туђег права. Маконоки је увођењем овог система желео да створи такву друштвену климу у којој би осуђеници дали свој максимум у изграђивању бољих међуљудских односа и изграђивању друштвено корисних активности. Од затвореника је створио своје помагаче у одржавању дисциплине тежећи да их радом преваспита и да их стручно образује (Поповић, В., 1966:37). Конзервативни савременици Маконокија заузели су непријатељски став према његовим идејама и осудили његов експеримент у Норфолку, а сам Маконоки је отпуштен и онемогућен да до краја спроведе своју хуманистичку замисао.¹ Након његовог одласка са места управника затвора, на острву је поново завладао ужас и терор.

1.1.3.3. Класификациони (жневски) систем

Овај систем је као експеримент примењен у неколико казних завода у којима је извршавана казна лишења слободе по принципима енглеског, ирског или Маконокијевог система. Овај назив потиче из затвора у Женеви где је први пут

¹ Поводом официјалне оцене Маконокијевог система на острву Норфолк као "глупости визионарског занесењака", у својој расправи „Злочин и кажњавање“ и „О преодгојној дисциплини“ од 1851. године Маконоки је писао следеће „Може се казати да сам ја превидео или чак жртвовао велики циљ кажњавања због чега су осуђеници и били упућени на острво, али, како ја још увек мислим, ствар не стоји тако. Ја сам спроводио у дело пуно слово и дух закона, једино што нисам допуштао да се пређу границе. Осуда сваког човека гласила је на утамничење и тежак рад. Острво је било његова казнионица. Од сваког човека се тражило да изврши свој пуни дневни задатак, пре него му се дозволи да може посветити своје време било својој башти, било свом образовању. Једино што сам ја избегао јесте непотребно понижавање, коме се осуђеници већ по обичају подвргавају и које, по мом уверењу, наноси више моралне штете. То ломи слабе, непотерно раздражује јаке, индиспонира све према поковању и преодгоју, а то заправо не жели нико“. Цит. у: Купчевић-Млађеновић, Р., 1972:107).

примењен половином XIX века. По овом систему се осуђеници класификују у различите групе на основу старости, пола, врсте и дужине казне, природе дела и побуде учиниоца, раније осуђиваности, степена образовања и способности за рад. Издржавање казне се започињало у ћелији. Након тога осуђеник је премештан у групу у коју је распоређен применом различитих основа. Циљ класификације по групама је избегавање криминалне заразе и олакшавање преваспитног рада затвореника. Идеја класификације је имала велики утицај на класификационе методе у затворима. У почетку су критеријуми класификације били објективни, али временом је дошло до преоријентације ка субјективним критеријумима. У почетку нису постојале научне методе за испитивање личности, па се могло догодити да осуђеник ниских моралних особина доспе у неку групу са повољнијим режимом поступања, којој иначе по субјективним особинама не припада. (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):140). Научне методе за испитивање личности осуђених лица су у XIX веку биле на свом зачетку. Тако да се могло догодити да осуђеници са ниским моралним особинама буду класификовани објективним критеријумом у некој радној групи са повољнијим режимом, којој иначе, према својим субјективним особинама и радним способностима, не припадају тзв. адаптивни деликвенти (Ковач, А., 2009:25).

1.2. Класификација казнено поправних установа

Постојање развијеног система казнено-поправних установа представља неопходан услов за успешно остваривање ресоцијализације осуђених лица. Заједно са преваспитањем, индивидуализацијом и пружањем постпеналне заштите, категоризација чини јединствен процес у раду са осуђеницима. Такође, категоризација установа мора бити у функцији циљева, који треба да се постигну у поступању са осуђеним лицима, пре свега напуштања криминалних образаца понашања и усвајање образаца понашања које кривични законик не санкционише (Радовановић Д., 1991:115).

Савремени ниво пенолошке науке утицао је на специјализацију казнено поправних установа, који се огледа у увођењу отворених и полуотворених установа, односно отворених и полуотворених одељења у установама. Иначе, у литератури се наводи хоризонтална категоризација установа, која се спроводи према три основна критеријума: дужини изречене казне, степену обезбеђења у казнено поправној установи

и према категорији осуђених лица, односно законом утврђеној типологији деликвената у важећем кривичном праву (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(б):49).

Према ЗИКС-у постоје следеће врсте завода за извршење кривичних санкција: казнено поправни завод и окружни затвор - за извршење казне затвора и мере притвора, казнено поправни завод за жене - за извршење казне затвора и малолетничког затвора, казнено поправни завод за малолетнике - за извршење казне малолетничког затвора, Специјална затворска болница - за лечење осуђених и притворених лица, за извршење мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, обавезног лечења алкохоличара и обавезног лечења наркомана, васпитно поправни дом - за извршење васпитне мере упућивања у васпитно поправни дом (чл. 13).

1.2.1. Класификација установа према дужини изречене казне

Према критеријуму дужине изречене казне затвора, казнено поправне установе се деле на казнено поправне домове (заводе) и затворе. Затвори се сматрају установама за извршење кратких казни затвора, а казнено поправни заводи за извршење казне затвора у дужем трајању (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):201). Овај облик категоризације завода веома је значајан због различитих облика третмана према осуђеним лицима. Према осуђеницима којима су изречене дуге казне затвора и који су смештени у заводе, примењују се посебни корекциони програми и облици третмана дужег и континуираног трајања, док се у раду са осуђеницима којима су изречене кратке казне затвора примењују посебни програми који се реализују у краћем временском периоду (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(б):50). У пракси и према мишљењу тимова за преваспитање у установама истиче се да су казне затвора у дужем временском трајању погодније за остварење ресоцијализације.

1.2.2. Класификација установа према степену обезбеђења

Према ЗИКС-у, када се ради о класификацији установа према степену обезбеђења, заводи могу бити отвореног, полуотвореног, затвореног и затвореног типа са посебним обезбеђењем (чл. 14 ст. 1). Казна затвора изречена за кривична дела организованог криминала извршава се у посебном одељењу за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала, у казнено поправном заводу затвореног типа с

посебним обезбеђењем.² Степен обезбеђења у овим устновама процењује према постојању служби за обезбеђење и других препрека за бекство осуђеника. У установама могу постојати посебна одељења која се, према критеријуму обезбеђења, могу поделити на отворена, полуотворена и затворена одељења.

Организација установа за извршење казне затвора **затвореног типа** заснива се на принципу максималног обезбеђења од бекства осуђених лица и максималне контроле осуђеника, у условима потпуне изолације. Овакве установе одликује посебна архитектура, максимално физичко и техничко обезбеђење од бекства осуђеника: високи зидови, дубоки канали са водом, бодљикаве жице под напоном струје, електронске и телевизијске камере, максималан број наоружаних стражара који су тако распоређени да непрекидно контролишу осуђенике, током дана и ноћи. У установе затвореног типа смештају се најопаснији деликветни, чије поступке карактерише висок степен друштвене опасности. Они морају да буду изоловани, јер би њихово бекство, или евентуално поновно криминално понашање, представљало велику опасност за околину. Међутим, у пракси се показало да се у оваквим установама отежано спроводи процес ресоцијализације, и да због потпуне изолације код осуђеника, може доћи до поремећаја у структури личности осуђеника и озбиљних психичких проблема. Због наведеног се траже нова решења и нови типови установа, у којима ће се много успешније спроводити процес ресоцијализације (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):202,203).

Установе за извршење казне затвора **полуотвореног типа** располажу знатно мањим степеном обезбеђења од бекства од установа затвореног типа. Оне представљају „средњи“ облик између затвореног и отвореног типа установа. Постоји стражарско особље које врши контролу и надзор, али у знатно мањем броју, затим ограда, која није препрека за бекство и режим установе, који је много блажи и либералнији, заснован на самодисциплини и самоодговорности осуђеника. Тако се осуђеник враћа у средину, сличнију оној на слободи, у погледу права на рад и контакта са спољним светом. Као самостални начин извршења казне, полуслобода је погодна и код кратких казни затвора (Чејовић, Б., 1971:40). Током дана осуђеници одлазе на рад у фабрике, предузећа и јавне службе ван установе, а враћају се на спавање односно на заједнички програмиране активности, које се организују у посебним клубским просторијама.

² Види „Правилник о кућном реду Посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела органозованог криминала“, („Службени гласник РС“ бр. 18/2010 и 43/2013).

Викенде и празнике могу провести код своје куће (Милутиновић, М., 1981:68). Осуђеници су из категорије мање опасних деликвената и имају већу слободу кретања (Lopez-Rez, М., 1945:4-21). Међутим, слобода кретања, професионално образовање, терапеутски програми су у великој мери ограничени. Посете су лимитиране и посетиоци са осуђеницима комуницирају преко телефона иза стаклене преграде.

Установе у којима не постоје материјална и физичка обезбеђења против бекства (као што су зидови, браве, решетке, наоружани чувари) и у којима се режим заснива на добровољној дисциплини осуђеника и на осећају њихове одговорности према заједници у којој живе, називају се казнено поправне установе **отвореног типа** (Млађеновић - Купчевић, Р., 1972:193). У оваквим установама постоји надзор али се он одвија на неприметан начин. Ако и имају ограде, оне су формалног карактера. Кратко речено, са њима се све више губи класични пенитенцијарни карактер извршења казни лишења слободе. Сходно том карактеру установе, осуђеници уживају одређене погодности, које не постоје у затвореним установама, а које могу битније утицати на њихово поправљање и преваспитање. Тако, на пример, њима се омогућава, зависно од система и режима, слободније посећивање породице, примање посета без надзора, ношење свог одела и слично. Таквим третманом живот осуђеника губи у ствари пенитенцијерни карактер и приближава се у максималној мери животу на слободи. У ове установе упућују се осуђеници са посебним личним својствима, са израженим осећајем личне одговорности и сличним особинама, на основу којих се може с правом судити да им највише одговара режим отворене установе, да неће злоупотребити слободу која у њима влада за бекство и слична понашања. У пракси, у ове установе упућују се углавном осуђеници који су већ издржали део казне у неком другом типу завода – затвореном или полуотвореном, у коме су показали својим понашањем да им је адекватан режим отворене установе, као и извршиоци лакших кривичих дела, која индикативно указују на наведена лична својства, на ниво осећаја одговорности и самодисциплине која одговара отвореној установи, и уопште на њихове адаптивне могућности и способности ефикаснијег поправљања у оваквим установама (Милутиновић, М., 1985:66,67).

Извршење казне затвора у отвореним и полуотвореним установама, међутим, не може се применити на све осуђенике. Основни предуслов за успешно извршење казне у овим установама је правилан избор осуђених лица. У њима могу издржавати казну само осуђеници који су подобни да користе „режим поверења“, односно који испољавају

самодисциплинованост на основу осећаја одговорности за своје понашање.³ При смештају у отворене установе не мора бити најважнија дужина казне, већ стабилност и степен поверења у одређену личност. Међутим, несумњиво је да при избору осуђеника за издржавање казне у овим установама, треба водити рачуна и о објективним околностима - тежини извршеног кривичног дела, дужини изречене казне и другим релевантним елементима, у њих слати оне осуђенике који су својим претходним понашањем показали да би овакве установе могле бити адекватне за њихово поправљање, преваспитање и ресоцијализацију (Видовић, В., 1981:307,308).

1.2.3. Класификација установа према категорији осуђених лица

У нашем пенитенцијарном систему извршена је категоризација установа према категорији осуђених лица, те постоје две врсте казнено поправних завода: општег и посебног типа. У заводе општег типа упућују се сва осуђена лица за која не постоји нека посебна казнена установа (Купчевић-Млађеновић, Р., 1972:194). Посебни домови су намењени посебним категоријама осуђеничке популације (Милутиновић, М., 1985:286). У заводима посебног типа бораве посебне категорије осуђеничке популације, као што су: примарно осуђени деликвенти, рецидивисти, малолетни деликвенти, млађа пунолетна лица, дефектни малолетници, малолетнице којима је изречена казна малолетничког затвора, болесни осуђеници, жене.⁴ Ова подела завода, заснована на принципима екстерне класификације осуђеника, не може бити потпуно прихваћена данас, поготову што нема своје упориште у важећем законодавству. Заводи, у које се упућују пунолетне жене осуђенице, су такође установе општег типа, намењене тој осуђеничкој популацији. У оквиру дома општег типа за осуђенике и осуђенице могу се оснивати посебна одељења за поједине категорије осуђених лица (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(6):57).

Према особинама осуђеничке популације која у њима борави, као посебни заводи, у пенолошкој теорији, могу се издвојити: отворене установе, казнено поправни завод за малолетнике, Специјална затворска болница и васпитно поправни дом. Према Закону о

³ Отворене установе су биле предмет посебног разматрања на XII конгресу Међународне комисије за кривично право и казнене заводе одржане у Хагу 1950. године као и на конгресу ОУН у Женеви 1955. године. Овај последњи конгрес је истакао да заводи отвореног типа представљају значајан корак у развијању савременог затворског система, и једну од најуспешнијих примена начела индивидуализације казне. Конгрес је препоручио свим земљама да се систем издржавања затворских казни у отвореним установама прошири на што већи број осуђеника.

⁴ Према М. Милутиновићу, у заводе посебног типа спадају и казнено поправни заводи за жене, *op.cit.*, стр. 286.

малолетним учиниоцима кривичних дела⁵, као посебне установе могле би се навести: васпитна установа у којој се извршава заводска мера упућивање у васпитну установу (чл. 120) и посебна установа за лечење и оспособљавање, у коју се смешта малолетник коме је због ометености у психофизичком развоју или због психичких поремећаја изречена мера упућивања у посебну установу за лечење и оспособљавање (чл. 134).

Одредбом чл. 39 ЗИКС-а предвиђено је да осуђени који је учинио кривично дело из нехата и лице које је први пут осуђено на казну затвора до једне, или изузетно до три године, распоређују у заводе отвореног и полуотвореног типа. Остали осуђеници распоређују се у казнено поправне заводе затвореног типа. Директор Управе може накнадно распоредити осуђеног у други завод, уколико се приликом испитивања личности осуђеног утврди да би се програм поступања успешније реализовао у другом заводу (чл. 40 ст. 1).

Како на путу реализације оснивања специјализованих установа постоје препреке материјалне и кадровске природе, за специјалне категорије осуђених лица могу се оснивати посебна одељења у оквиру постојећих пенитенцијарних установа.

1.3. Режим затворске установе и његова функција

Када се говори о затвореничком друштвеном систему обично се мисли на затворску заједницу. Она се дефинише као специфичан, вештачки и принудно установљен заједнички живот и систем односа утицаја и међусобног повезивања осуђеника, који се налазе у затворској установи на издржавању казне затвора са одређеним трајањем. Постоји и дефиниција „затвореничког друштвеног система“, под којим се подразумевају „свеукупни односи између осуђеника у казнено поправним установама које карактерише постојање посебних циљева, вредности и норми понашања супростављених заједничким циљевима затвора, као организације нормама особља и друштва уопште, те постојање мање или више изражене социјалне организације базиране на разликовању неформалних улога и групних статуса“ (Радовановић, Д., 1992:114).

Када се говори о режиму затворске установе, мисли се на организацију његовог живота, на нормитани систем понашања и праксу која се на тој основи развија. Она се односи на смештај и распоред дневних активности осуђеника, њихова права и обавезе и

⁵ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник РС“ бр. 85/05), у даљем тексту ЗОМУКД.

механизам њиховог остваривања, на механизам контроле, одржавања реда и дисциплинског кажњавања, на организацију третмана и преваспитања уопште, на одржавање веза са спољним светом.

Функција затворског режима се испољава, пре свега, у стварању позитивних навика код осуђеника, као неопходне претпоставке њихове оспособљености за нормалан живот на слободи. То се постиже путем организовања и регулисања њихових дневних, радних и других обавеза, које условљавају повећање дисциплине, поштовања законитости и постизање других квалитета, који су значајни за позитивно понашање на слободи. Том циљу посебно доприноси ангажовање осуђеника на корисним активностима, које постепено постају њихова потреба, које га свакодневно прати као својство његове личности. Да би се постигли ови квалитети, од осуђеника се мора тражити да стално и потпуно испуњавају захтеве режима. Реч је о стицању позитивних навика, које треба стално развијати, јер једино такве навике воде стварању здраве и друштвено корисне личности.

Стицање позитивних навика је истовремено повезано и са отклањањем негативних навика, које чине погодну основу за вршење кривичних дела и других антисоцијалних понашања. Лица која поседују негативне навике представљају такође проблем у свакој затворској установи. Они се тешко повињавају захтевима режима и правилима установе. То је најчешће случај са повратницима, код којих се вршење кривичних дела јавља као уобичајени начин понашања, па се према таквим осуђеницима морају примењивати посебни третмани.

Приликом примене правила режима, с циљем стварања позитивних навика, мора се водити рачуна о психолошким и психосоцијалним својствима осуђеника. Они су веома различити по својим личним својствима, што се испољава и у њиховим реакцијама у затворској средини. Свакако да лишавање слободе, ограничавање кретања, подвргавање правилима режима, стереотипност дневног понашања и многа друга ограничења, психички негативно утичу на осуђенике, што често доводи до лошег расположења, психичких поремећаја, унутрашњих конфликта. Зато је неопходно упознати психичко стање осуђеника и његове узроке, па тек онда примењивати одређене мере за спровођење и поштовање режима. Специфичност тог стања налаже терапеутском особљу да продре сазнајно у својства осуђеника, да реагује адекватним мерама и тако код њих развије позитиван став према захтеву режима (Милутиновић, М., 1981:184-187).

Сврха режима за затворенике је регулисана Европским затворским правилима⁶. Поштујући правила која важе за све затворенике, режим за затворенике одредиће се тако да им омогући да воде одговоран живот без везе са криминалом. Затвореник је кажњен самим тим што му је одузета слобода, стога услови и затворски режим у којима се затвореник држи не смеју додатно увећавати патњу коју затварање иначе подразумева (осми део, чл. 102.1 и чл. 102.2).

1.4. Формални и неформални систем – организација и принципи

Установе за извршење кривичних санкција имају задатак да остваре преваспитање осуђених лица. Тај циљ одређује друштво у свом нормативном систему и предвиђа одређене механизме за његово спровођење у живот. Све казнено поправне установе имају формалну (законом одређену) организацију или систем, да би оствариле функцију за коју су основане. Формални систем се заснива на особљу затвора и нормативном систему (ЗИКС и Кућни ред). То је вештачки створена заједница чији су непосредни задаци формално регулисање понашања и посредовање у везама са спољним светом. Одређује га механизам принуде, формализам, шаблонство, рутинерство, инертност и формални ауторитет. Делатност свих служби и директора казнене установе усмерена је на осуђена лица, која су, такође, ради успешног функционисања установе формално структурирана на васпитне групе, павиљоне, спаваонице, радионице. Основне функције и задаци установа институционалног карактера су: остваривање програма третмана и преваспитања, одржавање спољњег обезбеђења и унутрашњег реда, вођење надзора над осуђеницима, задовољавање разних физичких, психолошких и других потреба. Да би се реализовали ови задаци неопходно је имати добро едуковано особље које се у складу са програмом третмана бави преваспитањем осуђеника, стражаре који врше посебне дужности, службенике административно финансијског сектора, разно технико и друго особље.

Такође, у оквиру формалног система функционише и систем стандарда понашања, одређен важећим прописима који представљају правни оквир за функционисање установе и остваривање њених циљева. У оквиру формално-правног система одређен је и положај осуђених лица, прописана су њихова права и обавезе, која би требало да стоје у функцији са циљевима преваспитања. Формална организација пенитенцијарних

⁶ Европска затворска правила, Савет Европе, Препорука (87)3, Комитет министара, од 12.02.1987. године, ревидирана Препоруком (2006)2 Комитета министара, од 11.01.2006. године.

установа представља осмишљену шему за координирано повезивање бројних и различитих активности, које улазе у општи комплекс њених задатака. Предност система формалне организације састоји се пре свега у томе што му стоји на располагању коришћење нормативног система и многа друга средства за решавање основног задатка установе и проблема, који се појаве у току његовог решавања. Средства помоћу којих се врши притисак на осуђенике да поштују правила режима су бројна и различита. Ту спадају чување и надзор осуђеника, дисциплинске мере, мере награђивања и сл. Међу повољним околностима за утицај на ставове и понашање осуђеника истиче се посебно коришћење нормативног система који прописује начин понашања осуђеника у затворској установи. Овај утицај затворских правила је повољан, посматрајући га са психолошког и социолошког становишта, јер су осуђеници изложени разним депривацијама, те је на њих могуће касније утицати помоћу нормативног система.

То међутим не значи да не постоји и неформални систем осуђеника у свим казнено поправним установама. Постојање овог система данас се сматра реалношћу у истој мери у којој су реалност и сами затвори. Неформални систем се заснива на осуђеницима и њиховом међусобном односу у ограниченом простору. Одређују га неформални облици понашања условљени лишењем слободе и условима живота и рада у установи, али и борбом затвореника за статус, што производи неформалне ауторитете. Иако неформалан и као такав у директној супротности са формалним системом по циљевима и настојањима, овај систем такође има своју функцију, која произлази из људске потребе да испољи своју индивидуалност и реалност свога „ЈА”, чак и у таквом социјалном окружењу каква је затворска средина. Неформални систем и његова структура, с тога, представља реакцију осуђених на формални систем и његову структуру и има функцију заштите индивидуалног интегритета личности у условима депривација или лишавања које намеће само затварање у казнено поправним установама, а које реализује и одражава формални систем са својом структуром служби. Отуда, у свим осуђеничким скупинама, поред њиховог формалног структурирања на васпитне групе, спаваоне итд. постоји и неформална структура осуђених и њен систем са својим вредностима и улогама сваког појединца и групе у њој. Основна обележја тог система су: отпор свему што захтева особље, одрицање од моралних квалитета и стручних способности, отпор према свему што пропагира шири друштвена заједница и напад на морални интегритет њених званичних представника са

којима су били у контакту пре затварања, солидарност са сваким осуђеником ако је у сукобу са особљем, узајамна лојалност и помагање, отпор третману итд.

Колективни начин издржавања казне носи и одређене тешкоће и проблеме посебно на комуникацијоној основи и успостављању правилних интерперсоналних односа. Индикативно је напоменути да међу осуђеничком популацијом постоји и вечита дилема којем се систему приклонити? Да ли се приклонити формалном или неформалном и који то систем више пружа и нуди у задовољењу њихових потреба.

У свакој установи постоје лица разних категорија – **особље**, које се у складу са програмом третмана бави превапитањем осуђеника, стражари који врше посебне дужности, службеници административно финансијског сектора, здравствена служба, разне техничко и друго особље. За третман и ресоцијализацију је најзначајнија улога терапеутског и стражарског особља, због чега је њима посвећена додатна пажња у наредним поглављима.

1.4.1. Терапеутско особље и његови задаци

Међу свим категоријама затворског особља (терапеути, стражари, управно, административно и техничко особље), најважнија улога припада терапеутима, јер на њима лежи тежишни део рада сваке установе. То су психолози, педагози, лекари, социјални радници и други, који се баве применом третмана односно поправљањем и правспитањем осуђеника. Адекватно томе, они се називају васпитачима, терапеутима, корекционим службеницима и слично.

У оквиру структуре стручног терапеутског особља основна улога припада педагозима и психолозима, који се баве испитивањем личности осуђеника, одређивањем дијагнозе и прогнозе, те применом индивидуалних и групних третмана. У склопу свог терапеутског рада, они треба да остваре прилагођавање осуђеника институционалном режиму, да сузбију неформалне облике понашања који ометају процес поправљања и преваспитања, да утичу на мењање мишљења, ставова и вредносних оријентација, да мењају структуру њихове личности.

Осим педагога и психолога, постоји тежња да се у ово особље укључе и социјални радници са терапеутском функцијом. Они се обично користе, зависно од пенитенцијарног система, за рад са осуђеницима у току издржавања казне и нарочито при изласку из установе, за старање о одржавању и санирању веза са породицом, за

пружање постпеналне помоћи, за организовање разних анкета за праћење разних осуђеника и сличне активности.

Међу терапеутско особље убрајају се и здравствени радници затворских установа, јер су и они у стању да утичу на промене осуђеника у позитивном смислу. Њихови задаци нису ограничени само на решавање медицинских и санитарних проблема установе, већ су дужни да улазе и у анализу медицинског, односно психофизичког стања осуђеника, у евентуалне везе између тог стања и њиховог деливентног понашања, да иницирају на тој основи правац терапеутског рада са њима, као и да утичу на промене личности осуђеника.

Да би терапеутско особље могло да остварује са успехом ову своју функцију, оно мора водити рачуна да успостави правилне и коректне односе са осуђеницима у установи. Њихово понашање и поступање са осуђеницима мора се заснивати на принципима хуманизма и законитости. Васпитачи не смеју доводити у питање људско достојанство и осуђеника у било ком смислу. Они су дужни, као и остало особље, да своје понашање усклађују са законским нормама и потребама преваспитања. Једино такви односи доводе стицању поверења осуђеника у васпитаче, док у сваком другом случају, ако се тако не поступа према осуђеницима, може доћи до стварања «психолошких баријера», конфликта и сличних дефектних односа између њих, који служе као основа за разна негативна груписања и парализовања преваспитних задатака (Glotočkin A., Pirožkov V., 1980:78,79). То важи не само за њих, већ за све категорије затворског особља.

Такође, васпитачи морају бити способни да продру у личност осуђеника, да упознају њихове међусобне односе, и да предузму терапеутске мере ради отклањања нездравих односа и активирање појединих осуђеника, осуђеничких група и колектива у позитивном смислу. Употребом подесних метода и облика третмана они треба да изграде позитивне ставове осуђеника у односу на захтеве режима установе. Они треба да координирају своје активности, да показују толерантност и разумевање према свим облицима третмана, да избегавају појаву нездравог престижа и међусобног потцењивања, која је праћена ирационалним одбрамбеним понашањима.

Све напред изложено указује да је улога терапеутских радника веома сложена, да они треба да испољавају велику стручност и инвентивност у свом раду, да се морају чувати од стереотипног поступања и да имају, поред општих и педагошких знања, и посебна знања из методике васпитног реда, из криминологије, пенологије, кривичног

права, социологије, психологије и других додирних дисциплина (Милутиновић, М., 1985:178-182).

1.4.2. Надзор и контрола. Стражарско особље и његови задаци

У оквиру структуре пенитенцијарних установа постоји надзорна односно стражарска служба, која има значајну функцију у свакој затворској установи. Ту службу врше посебна лица – стражари, који обезбеђују контролу над радом, дисциплином и кретањем осуђеника. Они се старају о сигурности установе и поштовању установљеног реда. Тим путем се установа обезбеђује од разних изненађења која који могу довести у питање и њено нормално функционисање и постизање успеха у преваспитању, као основном задатку и циљу. Вршењем надзора и контроле се спречавају разни облици нереда, насиља и бекства, коме су склони поједини осуђеници. Контрола осуђеника мора стајати у функцији преваспитања осуђеника. Чувар треба да врши своје задатке у складу са потребама третмана и преваспитања, што представља захтев модерног казног система.

С обзиром на сталну везу стражара са осуђеницима, њихов допринос успеху установе може бити значајан. Они свакодневно посматрају осуђенике, стичу представе и запажања о њима и њиховим проблемима која могу бити веома значајна за рад терапеутског особља. То значи да се стражарске и терапеутске улоге нужно допуњавају и да стоје, такорећи, у компламентарном односу.

Стражар мора у третману затвореника имати активну улогу. Његово учешће у третману се огледа у следећем:

- дневни састанци дежурних у делу за издржавање казне и васпитача са циљем размене информација,

- учешће стражара на групним састанцима затвореника – упознаје се са радом групе, а и група са стражаром,

- састанци са целим затвореничким колективом – на тај начин се упознаје са динамиком групе, ко су евентуалне вође и најутицајнији затвореници,

- непосредно укључивање стражара у активности слободног времена (спорт, култура),

- саветовање затвореника о свим стварима које их занимају и које су им нејасне,

- мотивисање затвореника за рад и образовање,

- вођење евиденција о раду и спортским активностима и сл. (Копитар, Ј., 2007:95).

Стражари, дакле, имају улогу вођења необавезујућих, опуштајућих разговора, те организацију свакодневног живота и рада затвореника. Добро обучени стражари ће препознати сваку кризу затвореника и знаће да адекватно реагују на њу. Стална обука и образовање стражара су неминовност.

Свака установа мора располагати са одређеним бројем стражарског особља, који варира од установе до установе, зависно од њеног карактера, величине и проблема, од карактера осуђеничке популације и других околности.⁷ Највећи број стражара имају установе затвореног типа, па затим полуотвореног типа. Међутим, успешно вршење стражарске функције не зависи само до броја присутних стражара, већ и од примене различитих контролних техника, као што су премештање осуђеника из једне установе у другу, односно из једног павиљона или одељења у друго, изоловање појединих категорија осуђеника у оквиру исте установе, њихово претресање и стално пребројавање и сличне контролне мере (Милутиновић, М., 1985:189-189).

II. ИНСТИТУЦИОНАЛНА РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА ОСУЂЕНИХ ЛИЦА

2.1. Васпитање, преваспитање, ресоцијализација и социјална адаптација

У пенолошкој литератури се често користе термини: васпитање, преваспитање, ресоцијализација, социјална адаптација, социјална реинтеграција и сл., који се понекад употребљавају као синоними. Посебно је чест случај да се изједначавају појам васпитања и појам ресоцијализације. Тако се често може чути или прочитати да се затвори баве ресоцијализацијом осуђеника. Према неким схватањима, третман у затвору се односи на институционалну ресоцијализацију осуђеника. Међутим, појам ресоцијализација је много шири и не обухвата само третман осуђеника у затвору. То значи да је ресоцијализација осуђеника комплексан процес у којем учествује више друштвених чинилаца, од којих се третман у затвору појављује само као један у низу друштвених фактора ресоцијализације, јер се у пракси често догађа да је третман осуђеника у затвору дао позитивне резултате, а да до ресоцијализације осуђеника није дошло (Радоман, М., 2003:133).

⁷ У пенитенцијарним установама неких система, стражарско особље је веома бројно. У француским установама глобална пропорција стражара у односу на број затвореника износи 1:4, а укупан број у установи око 8000 стражара.

Очекивати од затвора да интервенише у друштвеним областима важним за процес ресоцијализације је сасвим нереално јер укључује личне, породичне, професионалне и социјалне елементе, који излазе из надлежности затвора као институције. Зато је важно да се наведени појмови разграниче, како не би дошло до конфузије приликом њихове примене.

2.1.1. Појам социјализације

Појам социјализација настао је у наукама које се баве проучавањем општих питања везаних за човека у друштву – психологији, социологији, антропологији, педагогији. Социјализација се различито дефинише у овим наукама. У психологији, социјализација се разматра као процес формирања појединца, под утицајем социјалних фактора и дефинише се као „процес у току којег индивидуум – интеракцијом са својом социјалном средином – усваја знања, вештине, навике, ставове, вредносне и друге спознаје, у којој су јој потребне за успешно функционисање у средини у којој живи“, или као „процес којим човек развија функције неопходне за пасивно и адаптивно учествовање у друштвеним односима“ (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):151,152). У социологији, социјализација се дефинише као „сложен процес помоћу којег се врши прелаз из биолошке организације новорођенчета у психосоцијалну организацију, која се назива – „ја“ и означава поред способности да се живи у заједници с другим и способност да се изрази сопствена индивидуалност“ (Голубовић, З., 1973:156).

Свака социјализација се одиграва у конкретним друштвеним условима и обухвата различите садржаје, зависно од културно-историјских и датих друштвених, економских и политичких прилика. Осим породице, процес социјализације касније преузима и један део институционалног система друштва, односно предшколске, школске и друге установе. Садржаји институционалних механизма могу да се у неким елементима разликују са садржајима процеса социјализације који се одвијају у породици, што отежава процес социјализације и касније омета опште друштвено понашање, нарочито ако је раскорак велики, обухватан и дуготрајан (Радоман, М., 2003:136).

Васпитање и социјализација су веома сродни термини и често се користе као синоними. Васпитање обухвата формирање позитивних моралних и вољних особина личности, схватања, ставова и понашања, као и усвајање, односно обогаћивање личности способностима, знањима и вештинама. Тако схваћен појам васпитања

обухвата и образовање као свој неодвојиви део или страну без које није могућ духовни и телесни развој личности (Јашовић, Ж., 1977:181). Када је реч о односу између социјализације и преваспитања, нагласак је на изградњи поменутих унутрашњих механизма саморегулације који одређују понашање појединца. Ови механизми или нису изграђени у довољној мери или су дисфункционални, што доводи до социјалне девијације, неприлагођеног понашања, поремећаја у понашању, лоше адаптације (Радоман, М., 2003:137).

2.1.2. Појам ресоцијализације

Појам ресоцијализација⁸ се користи у социјалној психологији за означавање корекције или исправљања ефеката претходне социјализације, онога што је претходно погрешно или недовољно квалитетно урађено. Према томе, овај процес се не односи на све, већ само на оне појединце и групе који нису раније правилно социјализовани и који се налазе у специфичним животним ситуацијама и условима. (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):152).

Ресоцијализација, у суштини, значи враћање из асоцијалног и антисоцијалног начина живота у нормалне облике понашања и односе, тј. поновно укључивање девијантне особе у друштвене процесе редовног живота и рада (Радоман, М., 2003:138). У току извршења кривичних санкција и посебно казне лишења слободе, осуђено лице које се налази у конфликту са владајућим нормативним системом, треба преваспитати и променити тако да се асимилира у слободном друштву на бази поштовања тог система. Ресоцијализација се односи, према томе, на лица која нису раније била правилно социјализована, која нису успела да изграде позитивна схватања о вредностима, позитивне ставове, навике и друге личне квалитете, која нису могла да стваралачки користе своја и туђа искуства, па су стога загазила у погрешно понашање. Она се односе и на деликвенте који су раније прошли кроз процес социјализације, који су били правилно социјализовани и уклопљени у друштво, али је касније, услед дужег деловања неповољних услова и утицаја, дошло до њиховог скретања у негативну социјализацију, у личну девијацију. Овде је реч, сходно томе, о новом уклапању у друштвени живот, па би се стога појам ресоцијализације, узевши у стриктном смислу речи, односио на само

⁸ Термин ресоцијализација је настао од термина социјализација. На латинком „re“ је префикс који у сложеницама значи: натраг, поново, опет, још једном, а то би значило да је ресоцијализација поновна социјализација.

на ову категорију деликвената. Међутим, он се примењује и на прву категорију лица, која су, такође, од почетка негативно социјализована, па их стога треба поновно социјализовати у току извршења кривичних санкција у духу поштовања друштвених норми и вредности. Другим речима, од ресоцијализације се очекује да измени она лична својства осуђеника која су повезана са криминалним понашањем, да трајно уклони криминално понашање таквих лица и да их оспособи за интеграцију у друштвени живот.

Да би се постигао овај циљ ресоцијализације, осуђеника треба преваспитати тако да прихвати позитивне друштвене вредности и ставове, да њихово поштовање схвати као своју обавезу. То је стварање свести о обавези и правилном односу према друштвено-етичким проблемима, која недостаје, по правилу, великом броју осуђених лица. Осуђеник треба да схвати да њихови проблеми не долазе само од друштва, да су они производ и његове личности, његове перцепције стварности, његових мотива, тежњи и других личних својстава. Ако тако схвати своје проблеме, може се очекивати да ће ускладити своје понашање са законским нормама и да неће дозволити да падне поново под утицај својих слабости, фрустрација и разних девијација у својој личности. У том случају осуђеник мења свој однос према друштвеној средини и другим лицима, мења га на бази промењене личности, промењених личних својстава повезаних са вршењем кривичних дела, на бази постигнуте свести и способности да се покорава друштвеном и правном поретку и да може водити самосталан и усклађен живот. За таквог осуђеника се може рећи да је социјално адаптиран, да је постигнута његова ресоцијализација (Милутиновић, М., 1988:89,90).

Као правна мера криминалне политике, ресоцијализација има три фазе: судску (изречена казна или мера), институционалну (за време издржавања казне или спровођења мере безбедности) и постпеналну (након издржавања казне и спроведене мере). Тим поступцима се тежи измени личних особина и склоности осуђеника који су довели до њихове деликвентне оријентације, с намером да их поново интегрише у друштвени живот. Посебно се тежи измени оних диспозиција које су у основи саме личности, а чине их неотпорним на спољне утицаје ка рецидивизму (Радоман, М., 2003:137).

2.1.3. Појам социјалне адаптације

У ширем смислу схваћена, ресоцијализација обухвата и социјалну адаптацију, чији је крајњи циљ да осуђеник навикне да прихвата и поштује друштвена правила и да се не понаша криминално, али не због тога што сам увиђа да је његово понашање погрешно, већ због страха од последица примењене казне. Основни циљ социјалне адаптације је повратак осуђеног лица у заједницу, као поправљене, прилагођене и адаптиране личности (Сулејманов, З., 1997:53). Према томе, социјално адаптиран је оно осуђено лице код кога је само понашање поправљено. Поправљање не значи да је код осуђеног лица дошло до корените промене личности, већ да се он навикао на друштвено прихватљиво понашање, јер се плаши последица, у виду казне у случају да се понаша супротно нормама (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):153).

Међутим, оспособљавање осуђеника за његово поновно укључивање у заједницу не тече једноставно. Није лако „научити“ осуђеника да прихвати понашање човека као културног бића, да се понаша у духу захтева друштвене средине, поготово ако се зна да у друштву постоје разни друштвени слојеви, са различитим схватањима, нормама и узорима понашања. Осим тога, у процесу ресоцијализације долази и до негативних утицаја, који ометају његово успешно спровођење. То се догађа нарочито у току издржавања институционалних кривичних санкција, када долази до изражаја вредности и норме тзв. затвореничког друштва, које су супротне владајућем систему вредности, па стога појачавају постојеће девијантне тенденције и делују супротно циљу третмана. Тако може доћи до погоршања личности осуђеника и отежања његове ресоцијализације, ако се до краја извршења кривичне санкције не успе подићи њихов друштвени ниво. Исти смисао има и појам „социјална адаптација“, који је синоним појму „поновно укључивање у друштво“, мада неки писци праве разлику између њих, с обзиром на примену и карактер мера према осуђеном лицу. „Поново укључивање“ се односи на деликвенте, чије је криминално понашање резултат неслагања са друштвеном средином, па се, сходно томе, мере третмана састоје у тражењу боље друштвене средине. У том случају лишење слободе и поправљање губе смисао. Насупрот томе, социјална адаптација укључује мере пенитенцијарног третмана, јер је у питању криминално понашање, као производ држања преступника, па га стога треба

преваспитати. То је реадаптација пре укључивања у друштвену средину, која се спроводи у процесу институционалног третмана. (Милутиновић, М., 1988:90,91).

Такође, поједини аутори праве разлику између алтитудиналног и функционалног прилагођавања. Код првог случаја адаптације лице је задовољно својом животном ситуацијом и има јасне ставове о томе, док се код функционалне адаптације позитивна очекивања од третмана нису остварила и лице на одређени начин трпи или тешко подноси такав вид адаптације (Радоман, М., 2003:140).

Наведена одредба појма ресоцијализације и рехабилитације представља његово уже значење. У ширем смислу, поред процеса промене у личности осуђеника, појам ресоцијализације се односи на друге елементе механизме, који воде том циљу – на испитивање и класификацију осуђеника, начин примене третмана, релаксирање, отпуштање из установе и постпеналну помоћ.

2.2. Друштвене околности као битан чинилац ресоцијализације бивших осуђеника

Код нас, као и у већини савремених држава, полази се од тога да је сврха казне затвора поправљање осуђеника и његова припрема да се поново врати у нормалан живот на слободи. Али казна затвора је и облик заштите друштва од починилаца кривичних дела и претња другим могућим починиоцима – као превентивна мера. Може се рећи да је казна и одмазда, освета и сл. и питање је да ли се то може избећи – и технички и друштвено? Међутим, реално стање и услови у затвору су у мањој или већој мери, углавном са изузетком скандинавских земаља, извор дубоке деградације личности и нарушавања здравља затвореника.

Ако је тако онда се поставља питање како се особа нарушеног здравља и разорене личности уопште може уклопити у живот на слободи. Питање је да ли затвори обављају само улогу затварања, при чему су затвореници изложени додатним патњама и страху, услед немогућности одвијања живота који би се приближавао животу на слободи. Наиме, осуђени често обављају послове који немају смисао, немају могућности (иако су им права прописана) за образовање и рад од којег ће имати неку корист, дуге дане проведене у хладним и суморним затворским ходницима окружени једноличним, сивим униформама које их стално подсећају да су у затвору и да су обележени. Како се осуђеник може поправити за живот ван зидова затвора ако су му ускраћене могућности (контакти телефоном са породицом, пријатељима) комуникације са људима на слободи.

Свесни смо и бројних приговора да би контакти телефоном могли да воде новим кривичним делима. То су само неки од проблема који указују на тешкоће затвора као средине у којој се осуђеник покушава ресоцијализовати.

Међутим, институционална ресоцијализација је само једна од карика у ланцу од којих зависи успешан повратак осуђених на слободу. Поред структуре личности, макро и микро социјални фактори и услови имају значајан утицај на исход ресоцијализације. Наиме, ни један човек није по рођењу криминалац, већ појединци то постају у одређеним друштвено-политичким и економским условима. Познато је да промене у друштвено-економским односима и разна политичка превирања и кризе имају одјек и на структуру и обим криминалитета (примарног и поврата). Стога, од прилика и услова у друштву зависи и став и помоћ друштва према бившим осуђеницима. Декларативно постоји велика спремност друштва да адекватно прихвати и пружи постпеналну помоћ лицима након издржане казне али искуство показује, да службе постпеналне заштите не функционишу довољно ефикасно и успешно, да отпуштени осуђеници ретко кад наилазе на пријем и пружање помоћи, па чак ни оне коју није тешко указати (Кнежић, Б., 2001:60,61).

Такође је за постпенални третман битан и утицај породице. Услед дуготрајних казни, и не само дуготрајних, често долази до распада породице и негативног односа породице према осуђеном. Став породице и уже друштвене средине према бившем осуђенику одређује и врста извршеног кривичног дела. Посебан проблем се јавља код старијих осуђеника, јер често немају куда да оду, немају породицу, а ако и имају онда их деца често одбацују. У пракси је за старије осуђенике неизвесност, несигурност и самоћа, ако немају породицу која ће их прихватити, тежа од затвора.

Важно је истаћи да често, поново извршено кривично дело није последица неуспешности затворске ресоцијализације него друштвених околности осуђеника по изласку из затвора (друштва, уже друштвене средине, породичне прилике) материјалне, стамбене, образовне, запослење, структура, локалне групе у које долази, средства масовних комуникација и сл.

Из наведеног следи да постоје три групе фактора који би могли да побољшају битне моменте постпеналне фазе, наравно, уз решене материјалне услове. То су:

1. Битни друштвено-економски фактори као што су: потражња и понуда радне снаге (старост, пол, образовање, занимање итд.)

2. Општи друштвени услови (владајући систем оријентационих вредности, ставови према бившим осуђеницима итд.) и
3. Развијеност и карактеристике институција, организација и служби за прихват и помоћ по изласку из затвора.

2.3. Индивидуализација као пенолошки проблем

2.3.1. Појам и облици индивидуализације

Индивидуализација је једно од централних питања и начело које се односи на питања утврђивања кривице, одговорности, изрицања и извршења кривичне санкције. Она се поставља као принцип модерног приступа у пенолошкој пракси, мада је има још у идејама представника антрополошке и италијанске позитивистичке школе. У том смислу разликују се: законска, судска и извршна (пенална) индивидуализација.

Законска индивидуализација је непосредно одређена врстом деликта, а посредно се односи и на самог учиниоца. Она је заснована на апстрактним критеријумима тежине дела и правних института умишљаја, нехата, квалификованих и привилегованих околности. (Радоман, М., 2003:141). Поједини аутори сматрају да не постоји законска индивидуализација, већ се може говорити само о извесним средствима законске индивидуализације, на пример, различитом кажњавању за различита кривична дела, кажњавању код умишљајног и нехатног извршеног кривичног дела, кажњавању за покушај и сл. (Чејовић, Б., 1972:215).

Судска индивидуализација има ширу могућу примену. У овој фази она више није формална, пред судом је конкретни починилац деликта. Међутим, и ова фаза је доста ограничена јер се при изрицању казне нема у виду целокупна личност, већ само неки њени елементи структуре, пре свега мотиви. С друге стране, кривични поступак није ни место, нити у њему има довољно времена да се сагледају сви аспекти личности, што је могуће тек у фази извршавања казне, односно у фази пенолошке индивидуализације.

У неким земљама елементи судске и пенолошке индивидуализације се преплићу и чине јединствени процес. Тако у неким државама САД-а суд може изрећи неодређену временску казну, минималну или максималну, у оквиру које орган за њено извршење сам процењује довољно време њеног трајања, зависно од понашања осуђеника у току њеног извршавања (Радоман, М., 2003:141).

Примена судске индивидуализације може се пратити и у поступку према малолетницима. У Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, предвиђено је да ће се у припремном поступку према малолетнику, поред чињеница које се односе на кривично дело, посебно утврдити: узраст малолетника, чињенице потребне за оцену његове зрелости, испитаће се средина у којој и прилике под којима малолетник живи и друге околности које се тичу његове личности и понашања (чл. 64 ст. 1 ЗОМУКД). Овим околностима суд обавезно прибавља мишљење органа старатељства, а ако је према малолетнику била изречена заводска мера, прибавља извештај завода или установе о примени те мере (чл. 64 ст. 3 ЗОМУКД). Такође, Закон прописује да судија за малолетнике, који, иначе, прибавља податке о личности малолетника, може прикупљање ових података поверити стручном лицу (социјални радник, психолог, педагог, специјални педагог и др.), ако га има у суду (чл. 64 ст. 2 ЗОМУКД). Међутим, уколико је за утврђивање здравственог стања малолетника, степена његове зрелости и других својстава личности, потребно да малолетника прегледају вештаци, за овај преглед одредиће се: лекари, психолози или педагози или ће се прегледи обавити у здравственој или другој установи (чл. 64 ст. 4 ЗОМУКД).

Пенитенцијарна индивидуализација представља изучавање и прилагођавање третмана осуђенику у поступку преваспитања у складу с његовим психичким, образовним, моралним и физичким својствима. Овај поступак се одвија у неколико битних фаза: путем изучавања (посматрања, опсервације) личности, категоризације осуђеника и категоризације казнено поправних установа у којима се извршава казна затвора (Радоман, М., 2003:142). У установама за смештај осуђених лица, класификованих према одређеним критеријумима, реализују се посебни програми у оквиру третмана, сагласно претходно утврђеним заједничким својствима и карактеристикама појединих категорија осуђених лица. Судска и пенитенцијарна индивидуализација су повезане, иако судија не утиче непосредно на одређивање третмана. Међутим, судија, приликом одмеравања казне извршиоцу кривичног дела, треба да води рачуна о томе да ли ће се казном постићи сврха кажњавања, сходно чл. 42 Кривичног законика, међу којима је ресоцијализација.

2.3.2. Изучавање личности као основни инструмент индивидуализације

Научно заснована и применљива класификација осуђених лица, као основа за примену третмана, може се стварати и развијати само на основу претходног испитивања, односно „продубљеног познавања“ њихове личности, које ће пружити потребне елементе неопходне за индивидуализацију третмана. У одсуству таквог познавања личности не може бити правилне класификације, адекватне примене третмана и ресоцијализације. Терапеутско особље – психолози, педагози и други – не могу радити у одсуству познавања медицинских, психолошких и психосоцијалних особина осуђеника, иако је извесно да медицина и психологија не могу у свему објаснити криминогени феномен, његову друштвену страну и суштину. Мора се поћи од посматрања и изучавања личности, које треба до краја бити валидно, јер се једино тако може обезбедити примена ефикасног третмана и прогнозирати могућност социјалне адаптације.

Посматрање и испитивање личности осуђеника у фази извршења мора бити тесно повезана са посматрањем у току кривичног поступка, у судској фази, које се врши у сврхе изрицања кривичних санкција. Претпоставка о тој вези је нужна и логична, јер би требало да оба посматрања служе, у крајњој линији, истом циљу – преваспитању осуђеника. Међутим, у пракси су разлике видљиве поготово јер се у судској пракси јављају бројне контраверзе, које није лако превазићи. Судска експертиза се махом спроводи у циљу утврђивања одговорности за утврђено дело, па се претежно односи на менталну страну извршиоца кривичног дела. Осим тога, суд није увек обавезан да врши испитивање личности, осим у случају када посумња да је оптужено лице урачунљиво или када је у питању малолетно или млађе пунолетно лице. Насупрот судској експертизи, пенитенцијарно изучавање личности има друге, непосредне импликације и циљеве, повезане са самим процесом преваспитања. Оно тежи сазнању елемената који су битни за одређивање и примену третмана и оцену могућности социјалне адаптације осуђеног лица. Због тога се у пенитенцијарној фази мора ићи даље од обичног посматрања и ући сазнајно у елементе личности, битне са становишта преваспитања (Милутиновић М., 1988:120,121).

2.3.2.1. Појам, значај и циљ посматрања (опсервације) осуђеника

Савремени пенитенцијарни системи у процесу ресоцијализације примењује методу криминолошког упознавања осуђеног лица у циљу одређивања индивидуалног третмана. Нужност научне опсервације осуђеног лица позната је данас у пенолошкој теорији а задобија све ширу примену и у пенитенцијарној пракси. Њу је наметнуо принцип ресоцијализације, јер идеја ресоцијализације одређује садржај програма рада у пенитенцијарној пракси. За правилну примену индивидуализованог третмана неопходно је познавати, поред социјалних услова у којима је деликвент живео, пре свега његову личност са свим њеним медицинско-психолошким и моралним компонентама. У тим оквирима неопходно је сазнати мотивациона подручја осуђеног лица, степен његовог скретања са друштвеног пута, степен опасности и могућности за његову реадапацију. Научна је чињеница да људи, а то значи и осуђеници, нису сви једнаки и да поступак са њима не може бити исти. Полазећи од тог сазнања, принцип индивидуализације поступања добио је доминантно место у пенитенцијарној пракси. Индивидуално поступање претпоставља и индивидуално познавање човека, које је неопходно не само за индивидуалну терапију, него је често потребно и код примене групног третмана као једног од облика терапије (Купчевић-Млађеновић, Р.,1972:133).

Значај и циљ опсервације је многострук. Она није сама по себи циљ већ служи другим циљевима, а користи се у свим фазама ресоцијализације. Неопходна је ради свестраније дијагнозе стања осуђеникове ситуације као и ради прогнозе његове друштвене реадапације. Надаље, налаз се широко користи при категоризацији и класификацији осуђених, за примену програма и метода поступања, за примену условног отпуста, за санирање прилика у постпеналној фази његовог живота. Поред тога, значај опсервације је велики и за научно проучавање свих компоненти пенитенцијарног система и његове ефикасности. Такође, опсервација је од великог значаја и за научну анализу криминалитета као и за предузимање адекватних мера на његовом сузбијању.

2.3.2.2. Методе посматрања осуђеника

У литератури се посматрање дели на две групе, према критеријуму начина извршења, као: научно и емпиријско. *Научно посматрање* се врши у посебним

установама, које су основане у ту сврху. У разним замљама оне се различито називају: криминолошки институти, криминолошке клинике, опсервациони центри, центри за дијагнозу, тријажни центри и сл., али задатак им је исти. Састоји се у научном испитивању личности деликвента и прикупљању података о осуђеном лицу за класификацију. *Емпиријско посматрање* има исти циљ као научно посматрање, разлика је у томе што се ово посматрање врши у казним установама, после пријема осуђених лица, у посебним просторијама и одељењима (пријемна одељења). Емпиријско посматрање обављају лица која су запослена у установи: васпитач, психолог, социјални радник и др. Постоји могућност и двостепеног посматрања, када се посматрање осуђеног лица врши најпре у опсервационим центрима а затим се резултати добијени научним посматрањем проверавају у пријемним одељењима установа.

Поделу посматрања могуће је извршити према критеријуму организације на: једностепену и двостепену. Једностепена опсервација постоји када се посматрање осуђеног лица врши само у опсервационом центру, док двостепена опсервација подразумева посматрање у опсервационом центру и пријемним одељењима установа. У неким америчким државама, посматрање осуђених лица се обавља у опсервационим центрима, који се налазе у самим казним установама. У овим центрима се врши двостепена опсервација: научна опсервација и опсервација у току извршења казне. Тако се на овај начин постиже низ позитивних ефеката посматрања и спајају научна изучавања и искуства из праксе.

Научно посматрање личности осуђених лица врши се применом криминолошке експертизе, која предствала научну методу посматрања и испитивања личности (медико-психо-социјално испитивање), утврђивања криминолошке дијагнозе ради процењивања будућег понашања (прогнозе) и одређивања адекватног третмана за ресоцијализацију. Примена криминолошке експертизе подразумева тимски рад стручњака (социолог, психолог, педагог, социјални радник, психијатар, криминолог) и свестрано сагледавање личности осуђених лица кроз медицинска и психолошка изучавања и социјалну анамнезу (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):153).

Медицинско испитивање се односи на утврђивање присуства неке болести, односно утврђивање здравственог стања осуђеника. Приликом медицинског прегледа лекар прикупља анамнестичке податке о тренутном стању здравља, прележаним болестима, хируршким интервенцијама, болестима у породици и другим здравственим аспектима значајним за могућност издржавања казне осуђених лица. На основу налаза лекар

процењује радне способности осуђеника и податке доставља стручном тиму за класификацију.

Психолошко испитивање личности треба да укаже на психички профил личности и идентификује поремећаје који условљавају деликвентно понашање. За преваспитање су важни психолошки елементи дијагнозе емоционалне зрелости, вољних, карактерних и интелектуалних својстава, те неуротских сметњи и психопатолошких тенденција.

Педагошко испитивање упућује на стање и ефекте васпитног фактора, оцену степена васпитне запуштености и вредносних ставова, утврђивање могућности преваспитања и образовања. Налази ове врсте упућују на криминогене чиниоце утицаја које треба отклонити образовно-васпитним поступцима терапије.

Психијатријско испитивање треба да пружи одговоре на питања евентуалног присуства психосоматских сметњи код личности и њених менталних поремећаја. Лекари треба да дају процену општег здравственог стања и предложе мере санирања.

Социолошко испитивање се састоји у утврђивању социјалних услова под којима је осуђени живео и под којим се развила његова личност. Циљ овог испитивања је утврђивање социјалних фактора који детерминишу⁹ деликвентно понашање. Ова испитивања обухватају анализу микросоцијалне средине (породицу, радно место) као и анализу социјалних прилика и друштвеног окружења у којем је осуђени живео.

Безбедносни аспект испитивања личности осуђеног указује на процену стања опасности која прети од осуђеног, како према властитој личности, тако и према другима у осуђеничком колективу. Такође се испитује његова склоност ка бекству, изазивању инцидената и других облика понашања које је у супротности са правилима режима затвора (Радоман, М., 2003:144,145).

2.4. Класификација осуђених лица

2.4.1. Појам класификације

Према мишљењу једног броја аутора, прблем класификације осуђеника јесте један од централних проблема пенологије уопште (Атанацковић, Д., 1988:145). О појму класификације осуђених лица постоје више схватања. Најчешће се под класификацијом подразумева груписање осуђених лица према одређеним спољашњим (екстерним) обележјима, као што су: тежина кривичног дела, природа и карактер казне, пол,

⁹ Детерминизам (лат. Determinatus – одређен, ограничен), схватање да је све повезано узрочно-последичним односима, било материјалне, било духовне природе.

старост, социјални положај и сл. и према интерним критеријумима за потребе третмана. Дефиниција појма класификације дата је на XII Конгресу Међународне комисије за кривично право и казнене заводе, који је одржан у Хагу 1950. године. У документима овог конгреса израз „класификација“ обухвата, пре свега, груписање различитих класа преступника у специјализованим институцијама, на основу: доба старости, пола, повратништва, душевног стања итд. и затим даљу поделу на различите групе унутар завода (Атанацковић, Д., 1988:147).

Има схватања која дефинишу класификацију осуђених лица полазећи од циљева класификације. Према тим схватањима, класификација осуђених лица се дефинише као средство (помоћни инструмент) за остваривање (практично спровођење) извршене индивидуализације или као метод за поделу осуђеника у казнено поправним установама, или по групама унутар њих, с циљем да се створе погодни услови за индивидуализован третман, спрече међусобни штетни утицаји (криминална инфекција) међу затвореницима и одржи дисциплина. При томе, сви општи циљеви класификације треба да теже ка остваривању главног циља кажањавања – ресоцијализацији осуђених лица (Сујлејманов, З., 1997:137).

За класификацију осуђених лица и индивидуализацију третмана залажу се и Минимална правила УН за поступање са осуђеницима¹⁰, са циљем да се помоћу њиховог одвајања избегну штетни утицаји појединих осуђеника на друге, као и да се олакша поступање са њима у процесу преваспитања. У чл. 8 Правила посебна пажња је посвећена класификацији осуђених лица, у којем је наведено „Различите категорије затвореника треба да буду смештене у одвојене казнене заводе водећи рачуна о њиховом полу, њиховом добу старости, њиховом ранијем животу, разлозима њиховог затварања и потребама поступања са њима. Тако се предвиђа да: а) мушка и женска лица теба да буду затворена, уколико је то могуће, у различите заводе; у заводима где су смештена и мушка и женска лица све просторије треба да буду потпуно одвојене; б) затвореници у извиђају и истрази треба да буду одвојени од осуђених лица; в) лица затворена због дугова или осуђена на другу врсту цивилног затвора треба да буду одвојена од лица затворена због кривичних дела; г) малолетни затвореници треба да буду одвојени од старијих“.

¹⁰ Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима, усвојена 1995. године у Женеви, потврђена Резолуцијом Економског и социјалног савета 663 С I (XXIV) од 31.07.1957. године.

2.4.2. Врсте класификације и критеријуми за класификацију

Историјски посматрано, осуђеници су и раније – од како је уведена казна лишења слободе, дељени у разне групе. Већ у класичном систему они су разврставани према разним објективним критеријумима – према тежини кривичног дела, природи и карактеру казне, полу, старости, социјалном положају и сличним обележјима и упућивани у одговарајуће установе. То груписање осуђеника је вршено да би се обезбедили хигијенски услови, сузбили односи осуђеника разних полова, избегли додири болесних лица са нормалним и здравим, јер су они сматрани опасним по све осуђенике. Заправо, то је била објективна класификација и индивидуализација, која је, колико толико, морала садржати и субјективне елементе јер је тежина дела повезана и са њима. Међутим, битно је нагласити да у основи те поделе нису стајали разлози и потребе третмана, у смислу социјалне адаптације осуђених лица. Осуђеници стога нису дељени у установи на уже групе и ресоцијализације, пошто је тај систем био заснован на репресивном кажњавању, па се стога каже да је то груписање осуђеника имало негативан циљ и ефекат. (Милутиновић, М., 1988:113).

У пенолошкој литератури се најчешће се може наћи подела на екстерну и интерну класификацију осуђеника, али се ова подела показује као релативна и различито схваћена у различитим пенитенцијарним система. Разлика између екстерне и интерне класификације је у критеријумима за класификацију и субјектима који је врше. Критеријуми за екстерну класификацију су објективни (пол и узраст осуђеног лица, дужина изречене казне, здравствено стање осуђеног лица, раније понашање осуђеног лица или његова криминална прошлост и др), а интерну субјективни (карактеристике личности осуђеног до којих долази после посматрања или опсервације). Субјекти који врше екстерну и интерну класификацију су различити: екстерна класификација може бити садржана у закону, а може је вршити суд, на тај начин што ће одредити обавезу органима који спроводе извршење казне да изврше одређена груписања осуђених лица. Интерну класификацију врше искључиво органи који непосредно учествују у извршењу казне затвора, јер су једино они у могућности да сагледају личност осуђеног лица и примене научне и емпиријске методе за изучавање личности. (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011:160).

2.4.2.1. Екстерна класификација

Са прихватањем концепта ресоцијализације, као основног циља казне и преваспитног третмана који води том циљу, распоређивање осуђеника у групе добија другачији значај и смисао. Оно је функционално везано за њихово преваспитање и примену индивидуалних третмана, која претпоставља распоређивање осуђеника у установи у мање групе. Осуђеници се и даље распоређују по објективним критеријумима и тако груписани упућују у поједине установе. То је серијација, која у ствари значи међусобно одвајање осуђеника у велике групе. На тој основи се формирају посебне установе за мушка, женска, малолетна и одрасла лица, за рецидивисте и сл. У тим установама, формираним на бази серијације, врши се даље подела осуђеника, у третманске групе (права класификација) у циљу одређивања и примене одговарајућих третмана који се заснивају на субјективним критеријумима, а може послужити, с обзиром на потребе и примену третмана и као основа за формирање специјализованих установа, за посебне категорије осуђеника (Милутиновић, М., 1988:113).

Има аутора који екстерну класификацију називају негативном класификацијом, јер је циљ ове класификације негативан, пошто хоће да издвоји групе осуђених лица између којих је нужно избећи све односе из разлога хигијене, морала, криминалне профилаксе и сл. (Атанацковић, Д., 1988:149).

Екстерна класификација осуђеника се врши према извесном броју спољних критеријума. Као критеријум за овај вид класификације узимају се пол, узраст, ранија осуђиваност и врста кривичног дела. У неким системима се као посебна класификациона група издвајају нарочито опасни осуђеници, рецидивисти који имају тешкоћа у адаптацији на затворску средину или испољавају психичке сметње који их чини опасним за себе и друге. Дакле, реч је о неким објективним критеријумима класификације и она у највећој мери служи као основа за категоризацију установа, па стога мора имати релативно трајанији карактер у сваком смислу.

Будући да екстерна класификација узима у обзир мали број објективних критеријума, њу може утврдити и сам закон својим одредбама о упућивању лица на издржавање казне. У том смислу, класификација осуђеника и категоризација казнено поправних установа чине нераскидиво јединство. Уколико постоји разграната мрежа

специјализованих установа, класификација на основу законских одредби ће бити прецизнија и доследнија (Радоман, М., 2003:147).

2.4.2.2. *Интерна класификација*

Интерна класификација осуђеника, за разлику од екстерне, врши се према потреби индивидуализације третмана. Реч је о установама општег типа где се на издржавању налазе различите категорије осуђеника које је потребно испитати ради ужег груписања и примене адекватног третмана. Критеријуми на основу којих се врши интерна класификација су разноврснији и бројнији од критеријума екстерне класификације, па је отуда могуће класификовати осуђена лица у различите групе, зависно од потреба третмана, односно циља таквог груписања.

Најгрубља и најопштија интерна класификација осуђеника је она која их у установама разврстава у васпитне групе. У овим васпитним групама се још увек налазе осуђеници са различитим кривичним делима, дужином казне, једном речју, објективним својствима, али и осуђеници са различитом структуром личности, потребама и вредносним ситуацијама. Величина ових васпитних група је различита; а зависно од типа казнено поправне установе креће се од 50 до 150 осуђеника. У већим васпитним групама могуће је вршити даљу класификацију када су у питању потребе са различитим облицима индивидуалног и групног третмана, образовног програма или радног ангажовања. То је и разумљиво, јер за сваки васпитно-корективни приступ постоје одређена индикације, тј. критеријуми којима се утврђује који су осуђеници погодни за примену одговарајућег облика третмана. Такође се осуђеници могу класификовати у терапијске, образовне, васпитне или друге групе у којима се само за њих организују одговарајући облици третмана. Овај аспект је значајан, јер један облик третмана не одговара подједнако свим категоријама осуђеника. Услед тога, најпожељније решење јесте да се осуђеници класификују према особинама личности, односно потребама и могућностима васпитно-корективног или терапијског третмана (Радоман, М., 2003:148,149).

Приликом утврђивања критеријума за интерну класификацију, у пенолошкој литератури и пракси постоји спор око тога да ли осуђена лица треба класификовати према сродним особинама или осуђена лица различитих особина сврстати у једну групу, другим речима, да ли приликом интерне класификације треба формирати хомогене или хетерогене групе.

Схватања која заступају гледиште да осуђена лица треба класификовати у хомогене групе полазе од тога да сличне особине осуђених лица омогућавају примену истих третмана и поступака и тиме доводи до снажнијег ефеката на све чланове групе, економичнијег и краћег третмана. Распооређивањем осуђених лица у хомогене групе ствара се повољнија затворска атмосфера, односи сигурности, поверења, формирају се посебне вредности, ставови и интереси (Сулејманов, З., 1995:155).

Схватања која заступају гледиште да осуђенике треба класификовати у хетерогене групе полазе од тога да осуђеним лицима треба створити у затвору сличне услове, као и на слободи и учити их да се прилагођавају хетерогеној средини. Стварање хомогених група можда олакшава примену истих облика третмана, али не доприноси њиховој ресоцијализацији, јер их изолује у вештачку средину, која не постоји на слободи. С друге стране, стварање хомогених група доводи до стигматизације осуђених лица, поготово оних који се налазе у групи „непоправљивих“ или „тешких“ осуђених лица. У пракси је такође запажено да се у оквиру хомогених група јавља негативно осећање солидарности, којим се осуђеници штите од третмана, односно промена у личности. Тако на пример, група осуђеника формирана на основу истог кривичног дела (имовински криминалитет, привредни криминалитет и сл.) развија одбрамбене механизме према третману (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):162,163).

Изнете анализе указују на важност класификације и њен значај за васпитно-корективни систем, односно процес институционалне ресоцијализације. Класификација осуђеника у одређене групе је различита и зависи од врсте и карактера пенитенцијарног система, његове еластичности и разгранатости, па је и њена примена, односно дубина и ширина захвата у појединим системима различита (Радоман, М., 2003:148,149). У ранијим казним системима није било циља рехабилитације, те према томе ни потребе за класификацијом осуђеника по групама и испитивањем њихових индивидуалних карактеристика.

III. ТРЕТМАН ОСУЂЕНИХ ЛИЦА У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА

3.1. Појам и циљ третмана

Као што је већ напоменуто, преваспитни третман је један од кључних фактора у процесу ресоцијализације затвореника. Идеја о преваспитању починилаца кривичних дела, иако релативно новијег датума, већ има богат садржај.

Ту идеју о преваспитању, односно ресоцијализацији починилаца кривичних дела, истакнула је већ пре више од сто година позитивистичка школа у криминологији. Главни представници те школе су: Ломбросо (Lombroso, 1835 – 1909), Гарофало (Garofalo, 1852 – 1934) и Фери (Ferri, 1856 – 1929). И пре њих, Чезаре Бекариа (Cesare Beccaria, 1738 – 1794) је истицао да су људи рационална бића са слободном вољом и да су због тога одговорна за сопствена дела (Mays L. G., Winfree T. L., 2009:11). За разлику од присталица класичне школе, пажња се са кривичног дела усмерава на личност преступника. Преступник се описује као болесна особа коју треба подвргнути лечењу, значи третману. За увођење третмана посебно се залагао Фери. Након тога на сцену ступа социолошка школа која заступа идеју преваспитног третмана. Социолошка школа наглашава важност социолошких фактора у генези криминалитета. Из класичне, позитивистичке и социолошке школе јавља се неокласична школа, која осавремењује стајалишта класичне школе повезујући и приближавајући их стајалиштима позитивистичке и социолошке школе. Уз кривично дело почиње се придавати већа пажња преступнику, односно обележјима личности преступника (Давидовић, 1983).

Концепција преваспитног третмана добија на значају тек након Другог светског рата, јер темељни циљеви постају превенција и третман, односно ресоцијализација. Истиче се важност индивидуализованог приступа, односно индивидуализованог третмана, који треба одредити након испитивања личности преступника. Међутим, често се упућују критике на овакву концепцију преваспитног третмана, пре свега због све већег броја повратника у казнене установе, а с друге стране, због могућности злоупотребе третмана, те се у том смислу тражила заштита затвореника. Ту се често истицао и проблем конфликтног односа казне и третмана. Починилац кривичног дела

треба бити кажњен, значи треба га изложити неугодности казне због почињеног злочина, а истовремено треба код њега развијати и позитивно обележје личности.

Данас је у савременој пенолошкој литератури веома раширена употреба појма „третман“. У питању је израз француског порекла чије је језичко значење – поступање, опхођење. Њега употребљавају како теоретичари, тако и лица која се практично баве проблемом преваспитања затвореника. У тој примени, он се садржајно односи на третман затвореника која су извршила кривична дела, на примену институционалних и ванституционалних мера преваспитања према њима, на њихово социјално адаптирање и оспособљавање за нормалан живот на слободи (Мацановић, Н., Надаревић Д., 2014:115,116). Појам третмана се у области пенологије и пенолошке андрагогије најчешће користи приликом одређивања односа према осуђеним на казну затвора. То је његова најстарија употреба, јер потиче још из времена када пенологија није прелазила оквире пенитенцијарне науке, науке о затворима (Атанацковић Д., 1988:134).

Основни циљ третмана је постизање схватања затвореника да је одговоран за своје понашање, кориговање понашања и превенција рецидивизма. Промена криминалног понашања осуђеног лица најбоље се постиже отклањањем одбрамбених механизма. Ту се примењују разне мере педагошког, психолошког и медицинског карактера, које би требало да доведу до суштинске промене личности осуђених лица. Можда је тај процес промене дуг и резултати су непредвидљиви, али је за успешну реинтеграцију осуђеника у друштво потребно детаљно познавање сваког појединог осуђеног лица и правилно поступање са њим. Да би третман успео, није довољно да затворски службеници имају квалитетне програме рада за индивидуални и групни третман, да су професионални и стручни, већ је потребно активно учешће затвореника у његовом спровођењу (Кривокапић, В., Чимбуровић, Љ., 2008:156).

3.2. Третман према осуђеном и програм поступања

Према чл. 6 Правилника о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица¹¹ третман према осуђеном обухвата примену свих предвиђених активности - планираних метода, техника и поступака, предузетих са циљем да осуђени усвоји друштвено прихватљив систем вредности и овлада вештинама

¹¹ Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица („Службени гласник РС“ бр. 66/15)

за успешно укључивање у заједницу како убудуће не би чинио кривична дела. Третман се спроводи кроз програм поступања, разврставање, накнадно разврставање и припрему за отпуст.

По пријему на издржавање казне осуђени се упућује у пријемно одељење. Током боравка у пријемном одељењу упознавање осуђеног обавља стручни тим са психолошког, педагошког, криминолошког, социјалног, здравственог и безбедносног становишта (чл. 7 тач. 1 и 2). После боравка у пријемном одељењу и предложене класификације, осуђено лице прелази у одређену класификациону групу. У пријемном одељењу утврђује се програм поступања према осуђеном лицу, који се остварује путем одређених облика третмана. Индивидуализацији едукативног третмана претходи научно, тимско изучавање личности осуђеног лица. Стручњак за остварење третмана (специјални педагог, психолог, социјални радник) ће спроводити индивидуални третман, односно индивидуални рад, као облик васпитно-корективног поступка, прилагођен индивидуалним особинама осуђеног лица, његовом васпитном, моралном и психичком статусу. Претходно испитивање личности осуђеног лица у пријемном одељењу, пружиће довољно података о ендогеним особинама његове личности, откриће његова дефицијентна подручја, начин његовог понашања, који одступа од опште прихваћених друштвених норми, мотивациону динамику његових поступака. На тај начин, поставиће се правилна педагошка дијагноза и њој прилагођен едукативни третман (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):166). Посебно се наглашава да би третман успео, није довољно да затворски службеници имају квалитетне програме рада за индивидуални и групни третман, да су професионални и стручни, већ је потребно активно учешће затвореника у његовом спровођењу (Кривокапић, В., Чимбуровић, Љ., 2008:156).

3.3. Облици третмана

У савременој пенолошкој пракси примењују се бројни облици третмана осуђеника, за које се сматра да испољавају рехабилитационо дејство. У зависности од система до система, они су различито развијени, па се у појединим системима даје превага једним облицима, док други системи и установе стављају акценат на друге облике третмана.

Према неким ауторима (Елезовић 2003, Радоман, 2003), преваспитни третман подразумева отклањање индивидуалних узрока криминалитета. Други га сматрају динамичним, временски недефинисаним процесом. Третман се у пенолошкој

андрагогији пре свега односи на поступање са извршиоцима кривичних дела, како у кривичном поступку, тако и у процесу извршења кривичних санкција и касније у постпеналном периоду, с тим што се он посматра у свим фазама са становишта ресоцијализације, као најважнијег циља кривичне санкције. Сходно томе, разликујемо судски третман и третман затвореника за време издржавања кривичне санкције укључујући ту и третман у постпеналном периоду.

У току вођења кривичног поступка, судија мора водити рачуна и о циљевима преваспитања. Извршилац кривичног дела мора имати поверења у судију да ће му савесно и непристрасно „одмерити“ казну која је еквивалент цене коју мора платити за повреду заштићеног добра. Приликом вођења судског процеса и изрицања одговарајуће санкције према оптуженом, мора се водити рачуна да концепт суђења и извршења буду комплементарни, што захтева од кривичног поступка да „стоји под идејом личности“, чиме и сама казна добија другу оријентацију. Међутим, иако је утицај суда значајан за успех у ресоцијализацији, може се ипак рећи да тежиште преваспитног третмана лежи на институционалном и ванституционалном механизму у процесу извршења кривичних санкција. Сви битни преваспитни проблеми решавају се у тој фази поступања са затвореницима (Мацановић, Н., Надаревић Д., 2014:117,118).

Који облик третмана треба применити, зависи од од структуре осуђених лица и типа завода у коме се извршава кривична санкција институционалног карактера. Према Европским затворским правилима, припрема осуђеног лица за отпуштање из институције треба да почне одмах по пријему у заводску установу. Тако, третман осуђеног лица треба да нагласи његово укључивање у друштвени живот, чији је део он био, а не његово искључење из тог живота (чл. 70). Остварење процеса ресоцијализације у извршавању кривичних санкција институционалног карактера, обухвата непрекидни васпитни утицај, усмерен на преваспитање осуђених лица, применом различитих едукативних метода (Купчевић-Млађеновић, Р., 1972:157)

Милутиновић наводи неколико облика третмана, који интегрално улазе у модерни институционални систем преваспитања осуђеника: морално педагошко васпитање и образовање осуђеника, улога радне терапије, функција слободног времена (осуђеничка доколица), учешће осуђеника у свом преваспитању, награђивање и кажњавање осуђеника, приближавање осуђеничког третмана условима живота на слободи, примена психотерапије и групне терапије (Милутиновић, М., 1985:120). Према Радоману, то су

индивидуални третман, групни третман, окупациона и радна терапија, самоиницијативни облик и третман стимулације (Радоман, М., 2003:160).

Код сваког осуђеног лица, после постављања педагошке дијагнозе, утврђује се које ће програме поправљања или преваспитања васпитач применити. Код неких осуђених лица, биће неопходно фундаментално променити и темељно обликовати морална начела и кодексе понашања, усадити здраве узоре и утицати на формирање друштвено прихватљивих мотива. Код других осуђених лица, чији је васпитни статус такав да не захтева примену педагошког програма, васпитања и преваспитања, примениће се облик поступања чији је циљ остварење минималног васпитног утицаја (категорија саобраћајних деликвената).

Облици третмана, који стоје у најтешњој вези са процесом преваспитања осуђених лица, су рад осуђених лица, образовање и социјално-етичко васпитање осуђених лица, културно-уметнички рад и рекреативна терапија, осуђеничко самоорганизовање, форме и методе индивидуалног рада (психотерапија, награђивање и кажњавање), групни рад и групна психотерапија, окупациона терапија, постпенална помоћ (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):166).

3.3.1. Рад осуђених лица

У савременој пенолошкој пракси, рад осуђеника се сматра за једну од примарних метода преваспитања и услова њиховог укључивања у живот на слободи. Радна активност утиче на човека креативно у сваком погледу, па је с тога значајан за сваку популацију. Тим пре, она је од значаја за осуђенике, јер су то махом лица која немају развијене радне навике, па стога не могу показивати интерес према раду. Сходно томе, основни услов преваспитања осуђених лица је у стицању радних навика и афинитета према раду, што се постиже њиховим укључивањем у разне облике радне активности, које најбоље одговарају њиховом оспособљавању за живот на слободи.

У установама за извршење кривичних санкција омогућено је упражњавање различитих занимања и различитих облика производног рада. Отуда је, у принципу, могуће да се приликом распоређивања осуђеника на радна места, води рачуна о њиховим афинитетима, аспирацијама и плановима за будућност. Наравно, то није могуће у свим случајевима и до краја постићи услед објективних околности. Некада не би било ни оправдано са становишта преваспитања да се такве жеље задовољавају. Не доводећи у питање општи значај који рад има у процесу преваспитања треба ипак рећи

да сви облици рада немају подједнаку вредност у погледу развијања радних навика, обликовања моралних квалитета, воље, карактера, марљивости и друштвене дисциплине. Овде предност има рад, који има карактер производног рада било у области индустријске, занатске или пољопривредне производње. Ови облици производног рада остварују на човека снажније дејство, ангажују његове психичке и физичке способности, подижу радни елан и остварују позитивне емоције, јер су резултати рада видљиви и представљају одређену вредност. Својом динамиком ови облици производног рада изискују максимално ангажовање физичких и психичких снага, захтевају концентрацију пажње и других психичких својстава, што све има непроцењиву вредност за преваспитање, промену уверења, промену погледа на свет и усвајање позитивних ставова. То значи да ови облици рада највише доприносе остварењу процеса ресоцијализације и рехабилитације, извлачећи основне снаге и ослањајући се на унутрашње, властите квалитете човека као бића. Имајући у виду напред поменути вредност рада, за преваспитање се може рећи да је оно тим веће, ако се зна да међу осуђеним лицима има доста и оних код којих нису у довољној мери развијене радне навике и да су се многи од њих оријентисали на „лак“ начин живота, избегавајући радне активности (Перић, О., 1973:39). Зато правилно организован производни рад представља најјаче средство терапије и незаменљиву меру преваспитања и навикавања на сталну радну активност. Он је средство против разних негативних преокупација, против осећања усамљености, осећања досаде и доживљавања безвредности људског живота. Другим речима, рад служи као средство стварања душевне равнотеже и физичког здравља, развија перспективу, подстиче стваралаштво и обликује позитивне емоције, обезбеђује ведрину духа и општи елан човекове личности. Такву вредност рад остварује и код оних осуђених лица која поседују радне навике, с тим што је овде акценат на очувању таквих навика, како би, као и у првом случају, били способни да по изласку на слободу своју егзистенцију обезбеђују радом. Из овога произлазе две основне функције рада као терапије – васпитна и професионално оспособљавајућа.

Облици радне терапије, односно професионалног оспособљавања могу бити различити – занатски, пољопривредни, индустријски, интелектуални и други. Приликом избора радне активности, морају се узети у обзир субјективни и објективни чиниоци. Мађу субјективне спадају: привредна развијеност средине из које осуђеник потиче, њена традиција, могућност упослења после издржане казне, привредна

оријентација и структура породице, могућности установа у погледу организовања разних облика производног рада. У субјективне чииноце спадају: склоност, интереси, потребе и способности, који не морају увек бити кохерентно изражени, јер у многим случајевима постоји, на пример, мање или више изражена диспропорција између интереса и способности за обављање одређене врсте делатности (Огризовић, М., 1970:59,60).

Осим тога што рад доприноси стицању, одржавању и повећању радних способности, радних навика и стручних знања осуђеника, он и на друге позитивне начине може утицати на понашање и промену личности осуђеника: корисно утрошено време, одржавање физичког и менталног здравља, радно оспособљавање за појединце, радно усавршавање и слично.

Осуђеницима је омогућено да раде, да се баве разним активностима и да се на неки начин оспособе за живот и рад на слободи. Тако одржавају радне навике, стичу нове, а неки добијају и плату тј. надокнаду у виду уплате на рачуну који штићеник поседује у мензи и подиже сваке среде у недељи, четири пута месечно. Када се распише конкурс за радно ангажовање осуђених лица јави се изузетно велики број осуђеника. На једно радно место конкурише и по 20-30 осуђеника (Нешић, С., 2010:7,8).

У свим казнено поправним заводима постоји служба за обуку и упошљавање осуђених лица, у којима се осуђеници обучавају и професионално оспособљавају. Превасходни задатак ове службе налази се у улози обучавања осуђених за рад, организовање рада и реализовање програма професионалног оспособљавања, као претпоставке професионалне реинтеграције осуђених лица. Непосредно на овим задацима, са осуђеним лицима раде стручни инструктори који морају координирано са осталим учесницима у процесу ресоцијализације, пре свега са васпитачима, да прате резултате у примени рада и отклањања евентуалних сметњи у правилној примени радне терапије. Већина људи, па и осуђена лица, мотивисани су за рад. Рад у пенолошкој пракси примењивао се као казна а не као третман (Атанацковић, Д., 1988:297). Као казна и облик мучења, како се раније примењивао у класичним затворима је данас укинута, а уместо њега је уведена рад као терапија, као облик преваспитања. Посебна заслуга за такву оријентацију функције осуђеничког рада припада Општој декларацији о правима човека¹², која прокламује право на рад као опште начело, које не би смело да

¹² Општа декларација о правима човека, усвојена и прокламована од стране Генералне скупштине резолуцијом 217А(III) од 10. децембра 1948. године.

буде ускраћено ни лицима која издржавају казну затвора, затим Минимална правилима УН и Резолуцији II Конгреса УН за спречавање криминалитета и третман деликвената, која садржи препоруку о укључивању пенитенцијарног рада у националну економију и о награђивању осуђеника за рад у установи.

Класичан пример примене рада као терапије и облика преваспитања можемо сагледати кроз праксу службе за обуку и упошљавање КПЗ-а у Нишу. Наиме, у КПЗ-у Ниш постојао је индустријски погон под називом „Делиград“, као део службе за обуку и упошљавање. У овом индустријском погону су се спроводили, према подацима Управе за извршење кривичних санкција, делатности у неколико сектора: металски (производња апарата за домаћинство), дрвни (производња лежајева, грађевинске столарије, шаховских гарнитура и сл.), економија (пољопривредне делатности), угоститељство (мотел „Делиград“ и одмаралиште на Јастрепцу), технички сервис, возни парк, грађевински сектор, наменско одељење. Током осамдесетих година прошлог века индустријски погон „Делиград“ је производио 12 типова казана за етажно грејање вертикалне и хоризонталне градње различитих капацитета, што сведочи о значају индустријског погона „Делиград“ у југословенским размерама у производњи казана (Константиновић-Вилић С., Ђурђић В., Петрушић Н., 2001:99). Деведесетих година производња у „Делиграду“ је, због преласка на тржишни систем пословања државе, економских санкција и ратова, девастирана и значајно смањења. Технологија рада је застарела, а машине су похабане, што је резултирало тиме да је производња изгубила економску функцију због неконкурентности на тржишту. Од укупног броја затвореника мање од једне четвртине ради, иако много већи број затвореника испуњава услове за рад, при чему, како кажу сами затвореници, управа КПЗ-а у Ниш не поштује њихове жеље при избору радног места. Уједно Казнено поправни завод у Нишу не располаже довољном количином репроматеријала (Јелић М., Киурски М., Новаковић Н., Обрадовић М., 2003:40). Према расположивим подацима из електронских медија, сазнајемо да је дошло до раскида већ уговорених послова са фирмама „Магнохром“ и „Фармаком“.

Може се рећи да необезбеђивањем процеса рада за осуђенике, Република Србија крши њихова права предвиђена чланом 23 ЗИКС-а и чл. 41 Правилника о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора¹³, у којима је предвиђено да је рад

¹³ Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора („Службени гласник РС“ бр. 55/14).

саставни део програма поступања. Другим речима, рад представља облик третмана, чији је циљ стицање, одржавање и повећавање радних способности осуђеника, радних навика и стручног знања. Рад осуђеника сматра се примарним и најефикаснијим обликом третмана (Константиновић-Вилић С. et al, 2011: 167), јер се њиме обезбеђују предуслови да осуђеник нађе посао по изласку из пенитенцијарне установе, чиме би се у значајној мери спречио рецидивизам.

3.3.2. Образовање и васпитање осуђених лица

Образовање, као облик третмана, треба да утиче на спречавање будућег криминалног понашања осуђеног лица и да олакша укључивање у живот на слободи. Овакав значај образовног процеса у пенитенцијарној установи потиче из резултата криминолошких истраживања, по којима низак степен образовања и примитивног понашања води ка нарушавању критеријума за процену шта је дозвољено, а шта недозвољено понашање. Ниско образовање, у садејству са другим криминогеним факторима, има значајну улогу у генези настанка криминалног понашања. Образовни ниво осуђеничке популације, пре извршења кривичног дела, показао се као изразито низак (Сулејманов, З., 1997:487). Процесом образовања осуђеника, постиже се неколико циљева, који у свакој крајњој консеквенци могу да имају смањење стопе рецидивизма. Овим процесом образовања постижу „академски успех“, односно стичу вештине и сазнања током обуке, које не би имали без укључивања у образовни процес (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2011(а):173).

Организовање образовног третмана може се спровести по два могућа модела. Један подразумева извођење наставе, предавања и других форми образовања у оквиру саме установе у којој се извршава кривична санкција. По другом моделу третман би се спроводио у посебним одељењима редовних школских установа. У оба случаја настава се мора саобразити важећим програмима за образовање, односно образовање затвореника мора да буде интегрисано у образовни систем државе, како би се осуђеници по изласку на слободу без тешкоћа укључили у образовни процес ради наставка образовања. Тај веома важан облик њихове рехабилитације мора бити усклађен са системом јавне наставе. Према Европским затворским правилима, свака институција треба да има библиотеку, које би користиле све категорије осуђених лица, опремљену богатим избором забавне и стручне литературе. Осуђена лица треба да се

„охрабрују“ да користе библиотетски фонд, који увек, када је то могуће, треба да буде опремљен у сарадњи са библиотекама споља (Сулејманов, З., 1997:189).

У вези са овом компонентом третмана, постоје бројне дилеме у теорији и практичном раду. Оне се односе на питање придавања веће важности општем образовању или стручном оспособљавању, затим, могућности, односно немогућности, примене образовног третмана у односу на поједине категорије осуђеника, као и питања примене образовног третмана само према малолетним делинквентима или и према пунолетним осуђеницима. Опште образовање несумњиво има одређене предности у односу на оспособљавање за неко конкретно занимање у виду пружања осуђенику ширих могућности за професионално оспособљавање на слободи и лакшег одабира професије која одговара његовим жељама, афинитетима и склоностима. С друге стране, стицањем неке конкретне вештине у затвору, осуђено лице ће брже доћи до посла по напуштању установе. Спорно је и питање могућности примене образовног третмана према умно заосталим лицима, када би могуће решење било у примени терапије радом, а с циљем њиховог професионалног оспособљавања. Што се тиче могућности укључивања одраслих осуђеника у образовни процес у данашње време, на основу најновијих сазнања, она углавном постоји, осим уколико се не ради о дубокој старости. Међутим, јавља се потреба раздвајања образовних процеса за поједине категорије осуђеника, односно њиховог прилагођавања особеностима затвореника и њиховим евентуалним етничким или културолошким потребама (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011(а):174-175).

3.3.3. Културно - уметнички рад и рекреативна терапија, организовање слободног времена

Питању организовања и стваралачког коришћења слободног времена („доколице“) у установама за извршење кривичних санкција, придаје се посебна пажња, као значајном фактору преваспитања. Испуњавање слободног времена адекватним садржајима је од велике важности из неколико разлога. Један се тиче одржавања дисциплине у затвору, с обзиром да би препуштање организације слободног времена самим осуђеницима довело до разноврсних нереда, нездраве атмосфере, доколице, побуна, рекетирања других осуђеника, коцкања, пијанства, размене криминалних искустава, планирања бекства и покушаја истог, као и других сличних негативних појава. Уколико осуђеници проводе своје слободно време у оквиру неформалних група са негативним оријентацијама према

формалном систему или третману и баве се недозвољеним активностима, то све производи далекосежне негативне последице по њихову ресоцијализацију. Као крајњи резултат може се јавити девијантно понашање, па и поновно вршење кривичних дела.

Облици разоноде могу бити различити, класични и нови индивидуални и колективни. Ту спада упражњавање разних врста спортова, читање књига и новина, слушање радија, гледање телевизије, биоскопских и позоришних представа и слично. Помоћу њих се постижу разни циљеви – рекреациони, образовни, културни и други, који улазе у круг елемената социјалне реинтеграције осуђених лица. Могућности пенитенцијарних установа су веома различите у том погледу и зависе великим делом од врсте установе (Милутиновић, М., 1985:127).

Према Правилнику о кућном реду казнено поправних завода и окружних затвора, осуђени има право, у складу са Законом, да изван затворених просторија на свежем ваздуху, у слободно време, проведе најмање два часа дневно. Такође, Завод, у складу са својим могућностима, обезбеђује простор и опрему за коришћење слободног времена осуђених. У заводу се организују културне, радне, забавне и спортско-рекреативне активности, а у слободно време осуђени се према својим склоностима и интересовањима могу бавити израдом уметничких предмета и другим видовима стваралачког изражавања. Правилником је регулисано и организовање спортских активности, па је регулисано да Завод, у складу са својим могућностима, омогућује бављење телесним вежбањем и спортским активностима и у ту сврху обезбеђује спортске терене, просторије, спортске реквизите и теретану са припадајућом опремом. (чл. 42 и чл. 43).

У нашим установама за извршење кривичних санкција поклања се значајна пажња организовању осуђеничке доколице, која би имала васпитно-културни, забавни и рекреациони карактер. У ту сврху се организују разне врсте предавања, концерти, биоскопске и позоришне представе, разне спортске и друге активности. У круг ових активности спадају и тзв. слободне делатности, којима се баве осуђеници у посебно одређеним просторијама, као што су сликарство, вајарство, музика, књижевно стваралаштво и сличне активности, које развијају природне диспозиције и афинитете осуђеника, подижу њихов духовни и културни ниво, а самим тим чине значајан допринос процесу њихове ресоцијализације.

Учествовање осуђеника у драмским представама, присуствовање концертима и учествовање у осталим активностима васпитно-културног и забавног карактера је од

великог значаја, јер на тај начин осуђеници усвајају социјално прихватљива понашања и мотивисанији су да учествују у програму третмана и коригују своје ставове. То је један од начина да осуђеници преузму активну улогу у реализацији третмана, због чега треба подстицати такве активности. У Казнено поправном заводу у Нишу је августа месеца 2016. године, у оквиру цез фестивала „Нишвил“, организован концерт групе Амадеус, коме су присуствовали око 400 осуђеника. Такође, група од 12 осуђеника је учествовала у реализацији позоришне представе под називом „Партија бивших“, по тексту Александра Бечића, а премијера је одиграна у Казнено поправном заводу у Нишу пред око 400 осуђеника. Представа је изазвала позитивне реакције, а осуђенике који су се по први пут опробали у глуми, похвалио је аутор комада Александар Бечић, као и познати афиримисани глумци, а заменик директора драме Народног позоришта у Београду Димитрије Илић, који је присуствовао премијери се након завршетка представе заједно са осуђеницима поклонили публици и изјавио „Ја вечерас стојим међу својим колегама“. Ови подаци су добијени приликом спровођења истраживања од стране васпитача који су учествовали у реализацији ове представе.

Може се закључити да испуњавање слободног времена осуђеника корисним садржајима омогућава развијање способности и позитивних навика осуђеника, смањује њихове тензије и фрустрације и уноси извесно освежење у њихов живот. Активности су усмерене на правилну оријентацију осуђеника у коришћењу њиховог слободног времена, које је у највећем броју случајева било неадекватно коришћено пре доласка у установу, што је директно или индиректно утицало и на испољено криминално понашање. Циљ је разградња деструктивних импулса агресивних делинквената и стварање импулса за обављање друштвено корисних активности, тј. преображавање агресивности културом (Соботинциц, А., 1978:18-22).

3.3.4. Осуђеничко самоорганизовање

Осуђеничко самоорганизовање или осуђеничка самоуправа је један од облика третмана преваспитања осуђених лица, који подстиче иницијативу за самодисциплину, разумевање и толеранцију, у циљ развијања осећања одговорности за сопствене поступке. Оно се примењује као подстицај осуђеним лицима да сами узму учешћа у свом преваспитању. Током извршења кривичних санкција институционалног карактера, осуђена лица долазе у одређене ситуације, у којима ће њихове реакције представљати вид испољавања степена развијености осећања за личну одговорност. Истовремено,

осуђеничко самоорганизовање има васпитни утицај на осуђена лица, зато што подстиче развијање одговорности за рад и дисциплину у установи.

Подстицање осуђеног лица да добровољно учествују у сопственом преваспитању је могуће организовати кроз различите делатности у казненој установи, почев од оних које су предмет заједничког интересовања осуђеника, као: културно-просветни рад, производна делатност, одржавање дисциплине, реда и чистоће у просторијама. Тиме се значајно доприноси развијању самодисциплине и јачања друштвене одговорности за све оно што организују и чиме управљају. Док учествују у доношењу одлука, осуђена лица преузимају обавезе које лакше и савесније извршавају, у односу на оне обавезе које су наметнуте ауторитативним односом особља. Осуђеничко самоорганизовање је начин припреме за повратак на слободу и учешће у друштвеном животу. Тако се олакшава друштвена реинтеграција осуђених лица (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011(а):178-180).

Осуђеничко самоорганизовање осуђенима омогућава да одређене делатности свог живљења у казненој установи сами уређују, при чему немају могућност коначне одлуке у томе. Искуства показују да осуђеници испољавају заинтересованост да буду бирани у органе осуђеничког самоучешћа иако за то не добијају никакву награду и материјалну надокнаду (Николић, З., 156-160). При томе, стварају и одређене навике, које треба да служи као основа за касније понашање осуђеника. У процесу укључивања у радну активност установе, они осећају да им је дато поверење, да их то подстиче на већу одговорност за своје понашање (Милутнивић., М, 1985:130).

3.3.5. Индивидуални рад

Разноликост техника које се користе у индивидуалном раду са осуђеницима је велика и терапеутске технике се могу разликовати према значају степена рада са осуђеницима на којима се оне спроводе. Значајни су технички поступци, којима су обухваћене методе третмана, као и просечна дужина времена неопходног за спровођење одређеног облика третмана (Korn, R.R., McCorkle L.W., 1959:556). У пенолошкој литератури се наводи да индивидуални рад обухвата: упознавање осуђеног лица, саветовање поводом процеса прилагођавања на затворску средину, помоћ при стицању радне дисциплине, усмерење ка образовању, пружање помоћи у решавању личних и породичних питања, похвале и опште стимулисање.

Најважније за спровођење успешног васпитног третмана је упознавање личности осуђеника. Васпитач треба да проучи судску документацију осуђеног лица која обухвата: пресуду, податке о криминалној прошлости, о радној и друштвеној активности осуђеног лица и да ли је раније боравио у казним установама. Веома је важан први контакт, кога неки називају први интервју између педагога и осуђеника. Тај први контакт је битан за успостављање међусобног поверења и уверавања у добробит њихових међусобних контаката, при чему осуђеник треба да стекне уверење у искреност васпитача у његовој намери да му помогне и да ће информације које су му поверене чувати као професионалну тајну. Васпитач пак треба да у односу са осуђеником стекне поверење да третман неће бити злоупотребљен и да ће се развити сарадња у поступку за ресоцијализацију. Наредна етапа подразумева обављање индивидуалног разговора са осуђеним лицем након чега следи сачињавање уговора (усменог, а у неким пенитенцијарним системима писменог) са њим у погледу облика третмана и начина на који ће се они применити. У његовом извршењу поред педагога учествују и лекари, психолози, стручни инструктори и др. Основна функција ове фазе огледа се у припреми осуђеника за реализацију финалне, најважније етапе индивидуализованог третмана.

Методе индивидуалног рада се разликују и њихова примена зависи од сваког индивидуалног случаја. Методе могу бити подстицање, уверавање и навикавање. Средства подстицања су оцењивање, награде, похвале. Средства уверавања су објашњење, разговори, критика, настава, предавање. У случају недисциплине користе се методе спречавања и присиљавања, а средства за њихово спровођење су опомена, забрана, дисциплинске казне (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011(а):181-182).

У случају успешног окончања претходних фаза, стварају се услови за почетак индивидуалног васпитно-корективног рада са осуђеним лицем, који укључује активности на плану анализе затворског амбијента, елиминације бројних страховања, фрустрација, епривација и других негативних ефеката насталих лишењем слободе. Третман се прилагођава личности конкретног осуђеника, полазећи од чињенице да сваки осуђеник представља случај за себе коме треба прићи са поштовањем његових особености.

Индивидуални рад у свакодневној пенитенцијарној пракси спроводе педагошки радници. Међутим, у индивидуалном раду са осуђеним лицима учествују и други радници пенитенцијарне установе, чија је улога веома значајна. Задаци психолога,

лекара опште праксе, наставног особља, стручних инструктора и социјалних радника, веома су обимни и деликатни у индивидуалној терапији. Социјални радник својом активношћу треба да допринесе консолидовању евентуално поремећених односа, санацији породичне ситуације, и нарочито, припремању повољних услова за повратак осуђеног у породицу, као и његово укључивање у друштвени живот (Купчевић-Млађеновић, Р., 1972:160).

3.3.5.1. Психотерапија

Индивидуална терапија од стране психолога, када се за њом укаже посебна потреба, састоји се у традиционалним формама индивидуалног разговора на психолошкој основи у циљу разрешења насталих промена у личности услед затворске психозе, или услед каквих конфликтних ситуација личности. Улога психијатра је такође велика у индивидуалној терапији са осуђеницима са смањеном урачунљивошћу, код којих знаци психичких промена или обољења избијају у току извршења казне. Психијатар ће служити у лечењу, поред метода индивидуалне терапије, такође и методом индивидуалне психотерапије. Циљ примене ових метода није само лечење неуротских симптома него и фактора који су до неурозе довели. Такође, и контакти лекара опште праксе са осуђеницима, мада су спорадични, могу бити од велике користи у процесу преваспитања, уколико је однос ових стручњака према осуђеном проткан нијансама лекарске и друштвене етике (Купчевић-Млађеновић, Р., 1972:160,161).

Постоје углавном две групе метода психотерапије: површинаска психотерапија и дубинска психотерапија. Код површинске психотерапије се тежи отклањању симптома неуротичког поремећаја, без упуштања у генезу његовог настанка. Дубинска психотерапија, посебним начинима, настоји да пронађе многе узроке неуротичких поремећаја, који су настали најчешће још у детињству неуротичара. Овај метод подразумева нарочито искуство и обуку терапеута. Психотерапија се може применити и путем сугестивног деловања, које се може спроводити на различите начине: упућивањем охрабрујућих речи уз озбиљна објашњења везана за све дилеме које има осуђено лице, применом неких медикамената, коришћењем хипнотичких средстава и сл. (Стоиљковић, С., 1979:435-438).

Искуства у примени психотерапије у казним заводима показала је да је овај облик третмана нарочито погодан за извесне категорије осуђених лица, као што су: деликвенти неуротичари, агресивни преступници, неке убице, пиромани, погрешно

васпитани малолетни деликвенти и други, који спадају у категорију конфликтних личности. С друге стране, психотерапија не би била погодна према осуђеним лицима које одликују: недовољно издиференцирана осећања, елементи психичке заосталости и инфантилизма, склоност ка експлозивним реакцијама, интелектуално заостали осуђеници (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011(а):183).

3.3.5.2. *Примена стимулативних и репресивних мера (награђивање и кажњавање осуђених лица)*

Мере дисциплинског кажњавања имају васпитно-корективни циљ, јер се њиховом применом настоји да елиминише неприхватљиво и забрањено понашање и утиче на прихватање друштвено-прихватљивих образаца понашања (Радоман, М., 2003:188).

Милутиновић награђивање и кажњавање осуђеника сматра посебним обликом третмана и наводи да се та метода састоји, с једне стране у предузимању дисциплинских мера и ускраћивању повластица осуђеницима који имају проблеме у понашању, а с друге стране, у награђивању осуђеника, у облику давања повластица, проширивања одређених права, давања одсуства и омогућавања посета својој породици, слободнијег кретања, превременог отпуштања из установе (условни отпуст и др.) и слично. Приликом њихове примене, мора се водити рачуна о чињеници да ове мере морају бити у складу са савременим пенитенцијерним концептом, да одговарају циљу преваспитања и рехабилитације осуђеника.

У оквиру дисциплинског режима, према осуђеницима се примењују дисциплинске мере за повреду нормативног реда у установи. Оне имају за циљ да се спречи кршење нормативног система, да се омогући несметано функционисање установе и успешно спровођење терапеутске активности. Те дисциплинске казне су различите у разним системима и крећу се углавном од укора, као најблаже, до изоловања у затворску ћелију, као најоштрије казне. Истина, у неким системима, као на пример у америчком, примењују се чак и телесне и сличне казне, као редовни облик кажњавања, које су неспојиве са принципом хуманог процеса, на коме треба да почива савремена пракса. Због тога, Минимална правила УН за поступање са осуђеницима, иако подржава чврсту дисциплину према осуђеницима, препоручује да она не сме прећи оквире нужне за одржавање безбедности и добро организованог заједничког живота, да се приликом изрицања дисциплинских санкција не смеју користити телесне казне, мучења и окрутности које тешко погађају личност осуђеника (тач. 27,31,33). Као мере кажњавања

у нашем систему, примењују се ограничавање повластица, изолација, упућивање у самицу.

Поред мера дисциплинског кажњавања, у процесу третирања осуђених лица, примењује се и награђивање као мера која испољава стимулативно дејство у корекцији њиховог понашања. Награђивање, ако се упореди са кажњавањем испољава неупоредиво већ позитиван утицај на осуђеника.

У нашем нормативном систему и пракси пенитенцијарних установа такође, предвиђен је широк спектар таквих мера – проширивање права на дописивање, примање посета и пошиљки, примање посета без надзора, слободније кретање и давање одсуства, коришћење одмора ван установе, с тим што се те мере примењују знатно шире и интензивније према малолетним деликвентима, нарочито према онима који се налазе у васпитно поправним домовима.

И награђивање и кажњавање осуђеника, као средство њиховог стимулација у процесу преваспитања, треба стално пратити и проучавати, евентуално мењати и прилагођавати постизању стимулативних ефеката, који варирају у зависности од особености појединих осуђеника и затворских услова живота (Милутиновић, М., 1988:130-134).

3.3.6. Групни рад

Групни рад представља општи појам за све облике рада са групом осуђених лица, без обзира на величину групе, њен састав, циљеве и задатке, примењене технике. У нашој земљи, овај облик третмана је први пут уведен у Казнен поправном заводу у Пожаревцу. Обухватао је анализу неког питања или теме, о чему је један осуђеник био задужен да говори у виду уводног излагања. Тема је била блиска неком облику криминалног понашања, о чему би се касније развила дискусија.

Групно саветовање и групна психотерапија се најчешће помињу као два облика групне терапије осуђених лица у казнено поправним заводима (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011(а):186).

3.3.6.1. *Групна психотерапија*

Групна психотерапија подразумева примену дубинских метода с циљем утврђивања етиолошких фактора психичких промена, психопатских и социопатских процеса

(Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011:186). Заснована је на методама Фројдове психоанализе. Док групно саветовање не иде за генетичким тумачењем саме неуротске личности, него се код своје терапије задовољава одстрањивањем самих симптома неуротичности, дотле је главни циљ групне психотерапије проналажење и утврђивање узорка промена личности од детињства (Млађеновић-Купчевић, Р., 1972:162). Групна психотерапија се примењује у одређеним групама које могу бити мање или веће, па се у зависности тога разликује рад са већом и рад са мањом групом. У првом случају, терапеутски рад се одвија са целом превапитном групом, коју терапеут води и усмерава у превапитном процесу, док је тај рад у другом случају ограничен на мањи број осуђеника у оквиру примарне групе. У оквиру ове терапеутске активности, терапеут се налази у непосредној комуникацији са осуђеним лицима, даје импулсе за позитиван рад, са тежњом да активира сваког појединог осуђеника. У тим групама се воде разговори у пријатељској атмосфери, о разним проблемима, који их највише привлаче и интересују. У току тих разговора, осуђенику се помаже да уђе у своје проблеме, да правилније гледа на друштвене проблеме, да промени своје ставове и схватања о вредностима (Милутиновић, М., 1985:141). Ако осуђеник схвати, да му се у оквиру тих групних сеанси стварно пружа помоћ, групно расправљање добија карактер групне терапије (Reckless, W., 1955:601)

Посебни облици групне терапије су психодрама и социодрама. Прва користи драмску представу да би се осуђеник у таквој ситуацији ослобађао својих унутрашњих латентних конфликта повезаних са његовим криминалним понашањем. Социодрама подразумева да осуђеници унутар групе играју неку општу улогу коју ће вршити у слободном животу с циљем њихове припреме за обављање социјално прихватљивих улога.

У вези са спровођењем групне психотерапије у току су научна и практична разматрања низа значајних питања, међу којима питања о величини групе, саставу групе, руководиоцу групе, активности и тематској садржини рада групе. О свим тим питањима заузимају доста различита гледишта, што је и разумљиво с обзиром на то да примена методе групне психотерапије у пенитенцијарном раду датира одавно и да се пракса тек стиче. Као и многим земљама и у нашој је групна психотерапија тек у зачетку (Млађеновић-Купчевић, Р., 1972:163).

3.3.6.2. *Групно саветовање*

Групно саветовање као метод у процесу ресоцијализације осуђених је новијег датума и представља једну форму групног педагошког рада у затвору. Место и значај групног саветовања у процесу ресоцијализације је признато у модерној пенолошкој теорији и ова се метода све више примењује у свету и код нас. У процесу ресоцијализације осуђених лица метод групног саветовања добија посебан значај. Састоји се у формирању мањих група осуђених (8-10 лица), хомогеног или хетерогеног састава са којима се у редовним временским терминима организују спонтане, неконвенционалне и слободне дискусије, под руководством педагошког радника. У примени ове методе полази се од сазнања да поједине особе нису у могућности да успоставе одговорајући контакт у индивидуалном тремтану са педагогом и да испоље своје интрапсихичке конфликти, што у групи знатно јаче долази до изражаја. Они се тада не обраћају појединој личности, него пред целу групу износе своја оптерећења, сами их поново доживљавају и поново сагледавају своје тешкоће. У атмосфери слободне дискусије група може својим ставовима усмерити појединца да сам тражи излаз из тешке ситуације и савлада своје тегобе растерећењем у групи. Саопштавање власититих проблема другима, који су и сами под одређеним пристисцима, за индивидуу значи у великој мери ослобађање од пристиска, поготово ако из дискусије других свој проблем сагледа са аспекта с ког раније није сагледавао своје тегобе (Млађеновић-Купчевић, Р., 1972:161). Теоретичари, а знатно више практичари, указују на знатно већи значај групног саветовања са осуђеним лицима, износећи да је доста велики број таквих појединаца које васпитно особље у пенитенцијарној установи доживљава више као носиоце власти, против којих се боре, а знатно мање као своје саветнике (Porter, Р., 1964:376,377).

Циљ групног саветовања јесте да се, у случајевима где то не може да се постигне индивидуалним радом, разрешавају оптерећења личности, и онемогући јављање патолошких симптома. Таква посебна психичка стања најчешће се налазе код васпитно запуштених особа и код рецидивиста, али, исто тако, доста често и код примарно осуђених. Код ових последњих, понашање има ове карактеристике ако је у питању тешко кривично дело, које код осуђеног изазива осећање кривице и осећање срамоте.

Групна дискусија може да се развије у процесу у коме је преваспитни циљ да се размене искуства, да се развија жеља за променом, да се усвоје нова сазнања и нове мотивације.

Суштина групног саветовања је таква да овај метод у великој мери доприноси основном циљу преваспитног деловања на осуђеног. Групно саветовање осуђеном помаже да се ослободи „емоционалне блокаде“, својих унутрашњих конфликта, фрустрираног стања и да се лакше адаптира у социјалном и психолошком смислу.

Ова нова метода у процесу ресоцијализације осуђених почела се примењивати 1944. године у САД-у, касније је заведена у Енглеској и скандинавским земљама, док се у осталим земљама Европе тек уводи. И у нашој земљи она се почела примењивати од 1960. године и постала је пракса у неким казнено поправним домовима (Пожаревцу, Зеници и др.) (Млађеновић-Купчевић, Р., 1972:161,162).

3.4. Постпенални третман

Постпенална помоћ, као облик третмана и/или криминалнополитичка мера, се примењује према особама које су биле осуђене на казну затвора, по протеклу времена на које је изречена или по условном отпусту осуђеника, као и према онима који су и даље у пенитенцијарним установама, али ће ускоро бити отпуштени (Костић М., Димовски Д., 2011). Тако, постпенални третман представља последњу фазу процеса ресоцијализације којом се овај процес и окончава. Наиме, процес преваспитања осуђеника почиње да се остварује у затвору, где применом различитих облика третмана, долази до почетка промене њиховог криминалног система вредности. Свакако да се процес ресоцијализације не завршава у затвору, већ се наставља кроз постпенални третман после изласка осуђеника на слободу (Константиновић-Вилић, С., Костић, М., 2006: 147).

Међутим, због тренутног стања у друштву, неадекватних програма и немогућности да се помогне затвореницима након завршетка затворске казне, ова фаза се не спроводи. У оквиру третмана врши се припрема затвореника за излазак из установе након окончања затворске казне. Ова припрема би, по правилу требало да се спроводи у отпусним одељењима, која нажалост многе казнене установе не поседују, па се обавља у затвореничким колективима у којима су затвореници издржавали своју казну. Месец дана пре окончања затворске казне, почињу припреме за одлазак затвореника на слободу. Неки од њих осећају страх како и на који начин ће почети свој живот

испочетка, како ће бити прихваћени у средини, како ће оштећена страна реаговати на њихов повратак итд. Међутим, лица која су користила ванзаводске погодности немају таквих проблема и они са нестрпљењем очекују излазак из затвора. Свима њима неопходна је подршка и охрабрење, како васпитача и породице, тако и средине у коју се враћају. Таква помоћ и заштита је неопходна из два разлога. Прво, она помаже бившем затворенику да се лакше реинтегрише у друштвени живот, и друго, адекватна постпенална заштита умногоме смањује поновно криминално понашање (Делибашић, Н., 2005:14-19). Међутим, управо недостатак помоћи након изласка из затвора утиче да многи од њих, због разочарења и немогућности да се изборе са неуспесима и проблемима, долазе у искушење да се врате криминалу. Често смо затечени повратком неких затвореника који су били примерени за време издржавања затворске казне, а нису успели да се снађу након изласка из затвора.

Постинституционална помоћ зависи у великој мери од успешне примене третмана у установи. Уколико је третман лошији, то је већа потреба за постпеналном помоћи. Углавном се ради о две врсте помоћи – једна је унутрашња, друга спољашња, којима се практично наставља и комплетира институционални третман. Унутрашња помоћ састоји се у давању подстицаја, охрабрења и савета затворенику како да реши проблеме са којима ће се суочити већ приликом напуштања установе. Спољна помоћ се испољава у разним облицима, као што су: питање материјалне помоћи, обезбеђења запослења, решавање привременог смештаја, пружања помоћи у решавању породичних прилика и сл. Ипак, постоје и затвореници који се, захваљујући подршци породице и пријатеља, успешно реинтегришу у друштвену средину. Међутим, нажалост, спољна помоћ углавном се не пружа. Често су затвореници препуштени сами себи након изласка на слободу. Управо због тога, неопходно је активирати и утицати на све организације које би требало да се баве постпеналним прихватањем затвореника. Можда је једно од могућих решења формирање посебне установе или одељења у оквиру Министарства правде, која би повезивала надлежне институције, надгледала и пратила одвијање постпеналног третмана. На овакав начин би се пре свега помогло и Центрима за социјални рад који су заокупљени бројним проблемима других социјалних категорија. Наравно, сповођење постпеналног третмана захтева и преузимање неких позитивних искустава из других земаља у којима тај модел јако добро функционише (САД, Канада, Немачка). У сваком случају, тим проширењем у правцу поправљања на слободи комплетирао би се преваспитни третман и заокружио процес ресоцијализације.

У данашње време постпенална помоћ се пружа према Закону о извршењу кривичних санкција из 2014. године. Законодавац је у одредбама чланова 185 и 186 регулисао питање постпеналне помоћи. Међутим, и у члановима 179, 180 и 182 се могу наћи норме везане за пружање постпеналне помоћи. Постпенална помоћ у вези сношења трошкова лечења тешко болесног лица, обезбеђењу рубља, одеће и обуће, предаје ствари и уштеђеног новца, као и вези сношења трошкова превоза осуђеног до места пребивалишта, боравишта, односно граничног прелаза је на исти начин регулисана као и код претходних законских решења. Такође, завод је дужан да пре отпуштања осуђеног са извршења казне затвора, у оквиру програма поступања, утврди програм припреме за отпуст и помоћи након отпуштања. За разлику од одредаба претходног Закона, у члану 185 Закона из 2014. године је, између осталог, регулисано да припреме осуђеног за отпуст почињу након доласка у завод. Уједно, осуђени се подстиче на активно учествовање у припреми за отпуст, при чему се осуђени подржава у одржавању односа са породицом, као и у успостављању и одржавању контаката са установама и особама које се баве укључивањем осуђеника за живот на слободи. Осуђеник ће на основу утврђеног програма бити укључен у појединачни или групни саветодавни рад у вези са његовом припремом за отпуст најраније једну годину, а најкасније три месеца пре отпуштања, у зависности од дужине изречене казне. Постоји обавеза службе за третман да сарађује у поступку израде програма са повереничком службом, као и органом старатељства надлежним према месту последњег пребивалишта, односно боравишта осуђеног ради утврђивања потреба осуђеног након изласка из затвора. Како је прописано у члану 186, завод сарађује у остваривању пружања помоћи и прихвата са повереничком службом, органом старатељства надлежним према месту последњег пребивалишта, односно последњег боравишта осуђеног пре упућивања на извршење казне затвора, полицијом и одговарајућом организацијом или удружењем. Законодавац се овим Законом обавезао да донесе посебан закон о пружању помоћи и прихвата осуђеног након извршене казне затвора. Међутим, уместо да истовремено донесе и посебан закон, како би квалитет нормативне основе пружања постпеналне помоћи отпуштеном осуђенику био на бољем и уређенијем нивоу, српски законодавац је то пропустио, одредивши при томе рок од 6 месеци за доношење таквог закона (Димовски, Д., 2015:165,166).

Ситуација у пракси је доста лоша, те је неопходно, поред побољшања законских одредби, радити и на промени стања у пракси. Наиме, полазећи од податка да је стопа

рецидивизма у Републици Србији око 70%, увиђамо да је систем постпеналне помоћи лоше постављен и да не даје адекватне резултате. Последица законског нормирања разних облика постпеналне помоћи треба да буде знатно веће издвајање новца државе. На тај начин омогућило би се остваривање другог правца у реформисању постпеналне помоћи. Наиме, предвиђање предложених облика постпеналне помоћи или још неких других остало би мртво слово на папиру без одговарајуће финансијске подршке државе, јер је за државу много боље радити на превенцији извршења нових кривичних дела од стране отпуштених осуђеника, него плаћати цео пенитенцијарни систем, како би се извршила казна затвора (Димовски, Д., 2015:170).

Такође, друштво треба да створи услове за заспослење бившег осуђеника, да искаже разумевање за бивше осуђенике и прихвати их као своје чланове. Неопходна је промена постојећих тенденција негативног опхођења друштва према бившим осуђеницима, отклањање подозрења према њима и елиминација одбацујућег става. Друштво треба да цени осуђеника на основу понашања након издржане казне, занемарујући, колико је то могуће, околност да се ради о извршиоцима кривичних дела. Зато је неопходно подизање свести јавности, њено „концентрисано васпитање“ (Johnson, E., 1978).

IV. РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

4.1. Опис истраживања

У складу са чл. 43 ст. 1 Закона о извршењу кривичних санкција, сврха извршења казне затвора је да осуђени током извршења казне затвора, применом одговарајућих програма поступања, усвоји друштвено-прихватљиве вредности у циљу лакшег укључивања у услове живота после извршења казне, како убудуће не би чинио кривична дела. У поступку ресоцијализације учинилаца кривичних дела од посебног значаја је фаза институционалног третмана, а извршење казне затвора управо се заснива на оваквом третману, у коме примаран значај имају опште и професионално образовање осуђених, развијање радних навика, изграђивање моралних вредности, развијање осећања личне одговорности и др. Све то указује на посебан друштвено и криминално-политички значај ове санкције у остварењу савремених циљева политике сузбијања криминалитета – заштити друштва од друштвено опасних делатности појединца и поправљању учинилаца кривичних дела. Из тога произлази оправданост и корисност проучавања казне затвора са пенолошког аспекта.

Истраживање је спроведено у Казнено поправном заводу у Нишу. Од значаја је најпре поменути неке историјске чињенице. Наиме, 1878. године формиран је најпре казнени завод „Робијашница“ на простору тадашње Тврђаве у Нишу, а крајем XIX века одређена је нова локација на којој се завод и данас налази. Изградња новог, модерног казнено поправног завода почиње 1908. године. Балкански ратови су успорили изградњу, али су ипак изграђени павиљони за смештај осуђених лица, са пратећим објектима и просторијама за чуваре. Централни део првог павиљона изграђен је до 1910. године у духу концепције заједничког издржавања казне и без могућности класификације осуђених лица.

У истом затвору издржавали су казну осуђеници мушког и женског пола, све док није одлучено да осуђене жене издржавају казну у Заводу у Пожаревцу. У то време изграђени су остали павиљони, помоћне просторије, управна зграда и радионице. За време Другог светског рата затвором су управљали Немци, а од 16.02.1942. године, због одмазде је стрељано 600 осуђених лица а павиљони су остали празни. Од 1944. године у заводу су изграђена митраљеска гнезда, па је у току противавионске акције и савезничких бомбардовања добар део зграда порушен. После рата формиран је

војнозаробљенички логор осуђених од стране војних судова. Формирање Казнено поправног завода завршено је 15.10.1945. године.

У три павиљона завод располаже капацитетом за смештај 1900 лица лишених слободе. Међутим, имајући у виду опремљеност, број запослених, пратећу опрему и сл., оптималне смештајне могућности завода своде се на 1200 места. Према подацима добијеним у служби за третман, тренутно се у заводу на издржавању казне налази 1450 осуђеника.

Завод је организован по концепцији ирског прогресивног система, са одељењима затвореног и полуотвореног и одељењем за извршење мере притвора. Просечно бројно стање је 1050 осуђених и 100 притворених лица. Поред павиљона и „Беле куће“ у заводу постоје: болница, дом културе, школа, магацин обуће и одеће, пекара, кухиња са трпезаријом и вешерајем, посетна сала и две кућице за неконтролисану посету, индустријски погон „Делиград“, котларнице, карауле и одељење притвора. Архитектонска решења су прилагођена функцији завода, а промене у изналажењу просторних решења могу се пратити од 1949. године до данашњих дана.

У Казнено поправном заводу у Нишу казну затвора издржавају лица мушког пола осуђена на казну затвора чије трајање износи једну годину и више од једне године, а не прелази 20 година, као и раније осуђивана лица мушког пола која су осуђена на казну затвора чије трајање износи више од 6 месеци.

Ради обављања основних задатака и послова који проистичу из делокруга рада завода, организоване су следеће службе: служба за третман, служба за обезбеђење, служба за обуку и упошљавање, служба за здравствену заштиту и служба за опште послове.

Од највећег утицаја за успешну ресоцијализацију осуђених лица је служба за третман, која утврђује програм поступања према осуђеном и усклађује рад осталих служби и других учесника на њиховом спровођењу. Ова служба примењује одређене васпитно-педагошке и психолошке методе и технике преваспитања и ресоцијализације осуђених лица. У раду са осуђеницима, главни облик рада је непосредан корективни и индивидуални рад, који се састоји у планираним и непланираним информативним разговорима са осуђеницима и евидентирању садржаја тих разговора. Други облик рада је групни рад као метод терапије у затвореном делу завода. Број осуђеника у групи износи просечно 10-11 осуђеника. Ова служба активно учествује у спровођењу морално-педагошког васпитања и образовања осуђеника као облика терапије,

евидентира запажања и мишљења васпитача о васпитном утицају казне (прва оцена, годишња и завршна оцена, давање мишљења за условни отпуст, молбу за помиловање, премештај, класификацију, рекласификацију, погодности награде, дисциплинско кажњавање), координира рад осуђеничког самоучешћа (формирање крилних производних савета, производних конференција и скупштине домске заједнице), организовање радно-такмичарских акција, ангажовање у ликовној и музичкој секцији, организовање позоришних представа и др.

Служба за третман у заводу има:

1. Одсек за испитивање личности,
2. Одсек за васпитно-корективни рад,
3. Одсек за образовни рад.

Индустријски погон „Делиград“, као део службе за обуку и упошљавање у саставу завода, престао је да постоји као правно лице 31.12.2009. године, а сва права и обавезе те индустријске јединице је преузео Казнено поправни завод у Нишу. Служба за обуку и упошљавање има осам одсека:

1. одсек металске производње,
2. одсек дрвне производње и услуга,
3. одсек техничке припреме производње,
4. одсек одржавања и услуга,
5. одсек угоститељства,
6. одсек ауто-сервиса и транспорта,
7. одсек пољопривредне производње,
8. одсек за комерцијалне послове.

Формирање и рад ових одсека је у функцији упошљавања осуђених лица, са циљем њихове ресоцијализације.¹⁴

4.2. Предмет и циљ истраживања

Сврха облика третмана, а и основни задатак сваке пенитенцијарне установе, је успешна ресоцијализација осуђених особа, односно њихово оспособљавање за друштвено прихватљиво понашање после изласка на слободу. Третман се као појам користи у пенолошкој литератури и означава начин поступања са осуђеним лицима у

¹⁴ 100 година Казнено поправног завода у Нишу 1910/2010, Алта нова Београд, Ниш, 2010., стр. 53-58.

току извршења казне, чији је основни циљ остварење сврхе кажњавања или поправљање, преваспитање и ресоцијализација учинилаца кривичних дела који су лишени слободе. Третман представља сложен систем метода, мера и поступака којима се утиче на услове живота осуђених лица и промену њихове личности у специфичним условима какви су услови изолације.

По доласку осуђеног у пенитенцијарну установу, врши се испитивање његове личности и етиологије криминалног понашања од стране тима састављеног од стручњака различитих профила (педагога, психолога, социјалних радника, правника, доктора и психијатра), а затим се сачињава оријентациони програм поступања са осуђеним у току издржавања казне затвора. Истраживање је спроведено у Казнено поправном заводу у Нишу. За истраживање можемо рећи да има теоријски и практични, научни и друштвени значај, јер адекватни облици третмана треба да утичу на спречавање будућег криминалног понашања.

Предмет емпиријског истраживања су облици третмана који се спроводе у Казнено поправном заводу у Нишу, њихов утицај, место и значај на осуђенике који се налазе на издржавању казне. Такође, предмет истраживања је и квалитативно сагледавање и анализа облика третмана у КПЗ-у Ниш.

Спроведено истраживање за циљ има упознавање са облицима третмана који се организују и спроводе према осуђеницима у КПЗ-у Ниш, укључености и заинтересованости осуђеника за сваки од њих, постигнутих резултата спровођењем третмана генерално и појединих облика појединачно, као и уочавање одређених пропуста и противуречности у односу на теоријске оквире и начине за њихово отклањање.

Такође, циљ истраживања овог рада је утврђивање који од облика третмана се највише примењује у КПЗ Ниш, обим ангажованости приликом спровођења третмана, на који начин се спроводе третмани и од стране којих служби, који облик третмана је најпродуктивнији, кроз које активности и садржаје професионалног оспособљавања и обуке се примењује успешна ресоцијализација.

4.3. Узорак и метод истраживања

Истраживање у КПЗ-у Ниш спроведено је, након упознавања конкретне затворске атмосфере, на узорку од укупно 30 осуђеника, односно извршен је увид у личне листове 30 осуђеника и анкетирано је тих 30 осуђеника. Узорак је формиран случајним одабиром, тако да обухвата сразмеран број осуђеника из свих делова завода, односно 7 осуђеника из затвореног дела завода (група В), 23 осуђеника из полуотвореног дела и то 10 из групе А и 13 осуђеника из групе Б.

У спровођењу емпиријског истраживања употребљени су метод непосредног и посредног посматрања и метод анализе садржаја. Метод непосредног посматрања без учешћа примењен је с циљем утврђивања одређених чињеница везано за осуђено лице, третман и установу. Методи посредног посматрања и анализе садржаја коришћени су приликом прегледа личних листова осуђеника, као и анализом попуњених анкета. У оба случаја посматрање је било претходно организовано, у смислу јасног дефинисања предмета посматрања и уређења плана истраживања.

Анкету је попуњавало 30 осуђеника, питања су била формирана на тај начин да осуђеник може изабрати опцију за коју сматра да најбоље одговара његовом мишљењу, са могућношћу заокруживања и више понуђених опција ако природа питања то дозвољава. Анкетирани осуђеници су добровољно пристали на попуњавање анкете. С обзиром на анонимни карактер анкете, осуђеници исту нису потписивали.

Током истраживања често су вођени неформални разговори са васпитачима, психолозима, педагозима и другим радницима завода, који су значајно допринели квалитету истраживачког рада.

Сви осуђеници обухваћени истраживањем су мушког пола и имају просечно 37,5 година старости, од којих најмлађи осуђеник има 23, а најстарији 52 година. Осуђеници са највише проведеног времена у КПЗ-у Ниш су осуђеници који су на издржавању казне затвора у моменту спровођења истраживања преко 5 година, а осуђеници са најмање проведеног времена у КПЗ Ниш су они који су у завод стигли текуће 2016. године, што значи да су у заводу провели мање од једне године.

Истраживање је спроведено у току јула и августа месеца 2016. године.

4.4. Хипотезе истраживања

Истраживањем које је спроведено проверене су следеће хипотезе:

1. Већина осуђеника који издржавају казну затвора у Казнено поправном заводу у Нишу је укључена у неки од облика третмана;
2. Рад као облик третмана се примењује у Казнено поправном заводу у Нишу;
3. Већи број осуђеника који су радно ангажовани у Казнено поправном заводу у Нишу раде на пословима који су везани за област производног рада;
4. Осуђеницима који су неспособни за производни рад омогућено је обучавање за разне врсте послова и стицање сертификата након завршетка обуке;
5. Већина осуђеника је задовољна врстом посла који обавља у Казнено поправном заводу у Нишу;
6. На радно ангажовање осуђенике највише подстиче могућност да стекне одређене привилегије (зарада, проширено право на посете, пријем пакета, излазак из затвора и слично);
7. Образовање и васпитање осуђених лица као облик третмана се примењује у Казнено поправном заводу у Нишу;
8. Мали број осуђеника прихвата учествовање у васпитању и образовању као облику третмана;
9. Осуђеничко самоорганизовање као облик третмана у Казнено поправном заводу у Нишу подстиче код осуђеника развијање одговорности за рад и дисциплину у установи;
10. Индивидуални рад са осуђеницима се у већој мери примењује него групни рад;
11. Од понуђених активности, у слободно време осуђеници најчешће бирају активности рекреативног карактера;
12. Већина осуђеника није задовољна начином на који проводи слободно време у КПЗ Ниш;
13. Изриче се мањи број дисциплинских санкција осуђеницима који су укључени у адекватан облик третмана;
14. Поштовање дисциплине и правила понашања омогућава осуђеницима побољшање њиховог статуса и проширење права која имају у току издржавања казне затвора.

4.5. Резултати истраживања

Сprovedено истраживање се може оценити успешним. Већина хипотеза је потврђена, две хипотезе нису, док су неколико делимично потврђене, што ће бити образложено у даљем тексту.

- **Почетна хипотеза да већина осуђеника који издржавају казну затвора у Казнено поправном заводу у Нишу је укључена у неки од облика третмана је потврђена.**

У КПЗ-у Ниш, као основни облик третмана спроводи се радно ангажовање осуђених лица на различитим пословима. Такође, у затвору се спроводи образовни третман и постоје програми стицања и основног и средњег стручног образовања. За осуђенике који нису способни за рад или су способни за неке лакше послове, реализује се радна терапија.

Индивидуални рад се примењује у великој мери док групни рад само изузетно и више има теоријски значај.

Анализом прикупљених података – увидом у личне листове, анкетом и кроз разговоре са васпитачима службе за третман, може се закључити да се у КПЗ-у Ниш као облици третмана спроводе рад осуђеника, радна терапија, образовање и васпитање осуђеника, организовање слободног времена, индивидуални рад са осуђеницима (психотерапија у ограниченој мери и награђивање и кажњавање осуђеника), групни рад у веома ограниченој мери и осуђеничко самоорганизовање. При томе, утврђено је да су сви осуђеници укључени у макар један од поменутих облика третмана.

- **Наредна хипотеза да се рад као облик третмана примењује у Казнено поправном заводу у Нишу је потврђена.**

Сврха рада је да осуђени стекне, одржи и повећа своје радне способности, радне навике и стручно знање. Врста посла се одређује према физичким и психичким способностима, стручним квалификацијама, израженим жељама осуђеног и према могућностима завода. Радно време осуђеног износи 40 часова недељно, изузетно и дуже под условима предвиђеним законом. Осуђени има право на накнаду за рад, у

износ од 20% од најниже цене рада у Републици Србији, а за рад дужи од пуног радног времена увећава се за 50%. Управник завода може да награди новчано осуђеног за успехе у раду. Осуђени има и остала права у вези са радом.

Увидом у личне листове и анкетом утврђено је да је 80% осуђеника обухваћених истраживањем радно ангажовано у заводу, док су остали осуђеници укључени у неки други облик третмана.

Графикон бр. 1: Процентуални приказ радне ангажованости осуђеника по павиљонима

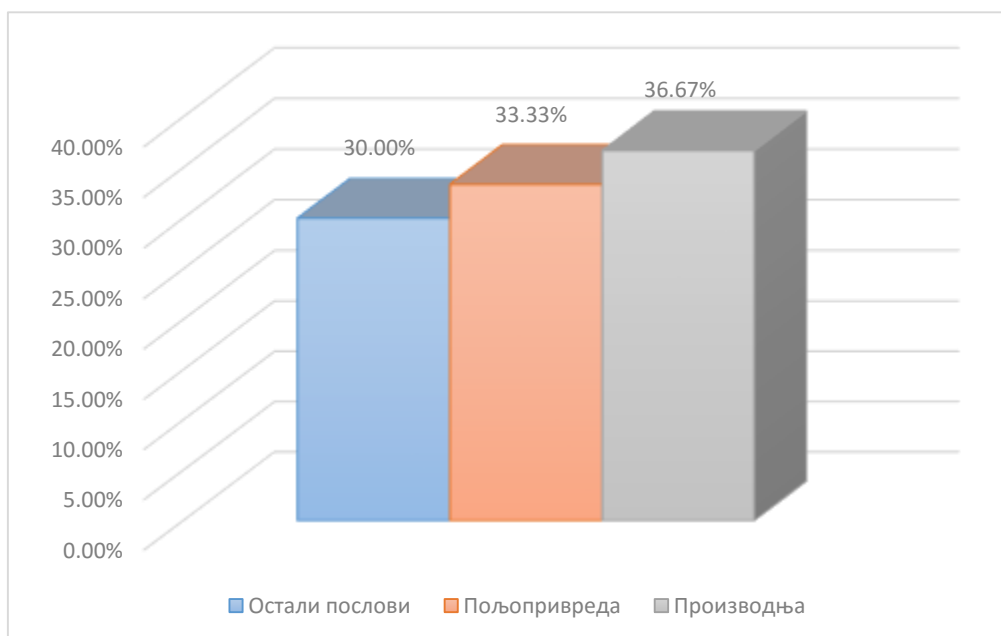
Од укупно 30 осуђеника, колико је радило анкету и у чије личне листове је извршен увид, утврђено је да је њих 7 смештено у павиљон Ц, од чега је шесторо радно ангажовано - 20%, док само један осуђеник није радно ангажован - 3,33% од укупно 30 осуђеника. Даље, у павиљону Б налази се 13 осуђеника, радно ангажованих 12 – што износи 40%, док само један није - 3,33%. На крају, у павиљону А налази се 10 осуђеника, од који се према седморици примењује рад као облик третмана - 23,33%, док троје није радно ангажовано - 10% од укупног узорка.

- Следећа постављена хипотеза да већи број осуђеника који су радно ангажовани у Казнено поправном заводу у Нишу раде на пословима који су везани за област производног рада је потврђена.

Већина осуђеника који су радно способни су укључени рад на разним пословима. За оне који који нису способни за рад или су способни за неке лакше послове, реализује се радна терапија.

Као што је поменуто, у оквиру службе за обуку и упошљавање до 2009. године пословало је Привредно индустријска јединица „Делиград“, која је престала да постоји као правно лице а сва права и обавезе те индустријске јединице су прешла на Казнено поправни завод у Нишу. Делатности које су се обављале у оквиру привредно индустријске јединице „Делиград“, сада се обављају у оквиру службе за обуку и упошљавање и рад је органозован у оквиру осам одсека.

Интересантан је податак да је већина осуђеника који се налазе у полуотвореном делу завода, а који су обухваћени истраживањем, радно ангажовани на економији „Бубањ“ – укупно 56,00%.

Графикон 2: Однос ангажованости осуђеника на пословима пољопривреде, производње и на осталим пословима

Резултати истраживања показали су да се највећи број анкетираних осуђеника бави производњом, и то одсек за бравара, вариоца, монтажу готових производа, противпожарну заштиту - 36,67%. Што се тиче пољопривреде - ратарство, узгој свиња, узгој пилића, радник у млину, тракториста, њоме се бави 33,33%, док остале послове, у штампарији, вулканизер, послови одржавања погона, у кухињи, посао чистача обавља 30% осуђеника, обухваћених истраживањем.

- **Хипотеза да је осуђеницима који су неспособни за производни рад омогућено обучавање за разне врсте послова и стицање сертификата након завршетка обуке је потврђена.**

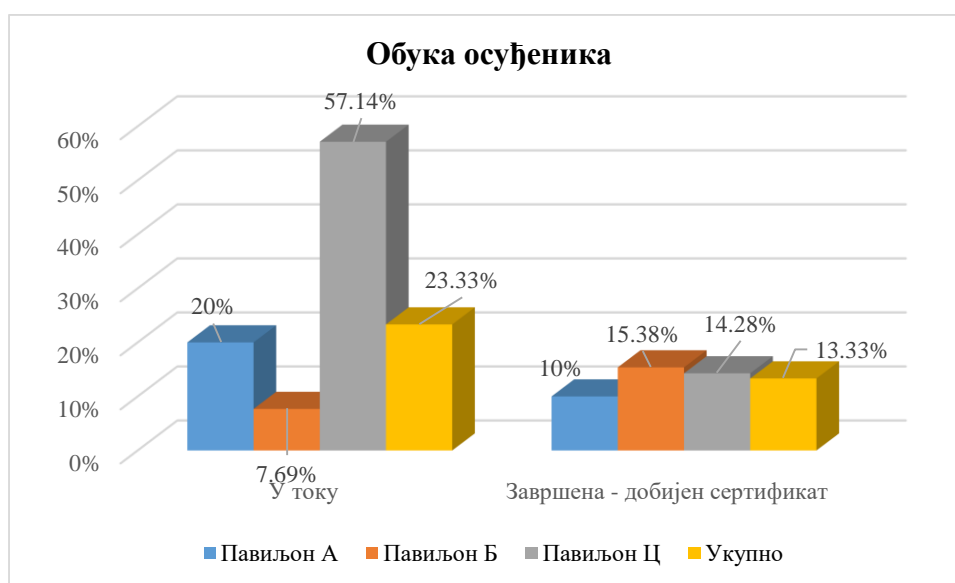
У оквиру КПЗ-а Ниш постоји Центар за обуку и стручно оспособљавање који је почео са радом 19.07.2006. године. У склопу зграде центра је физкултурна сала са мини теретаном, учионица, кабинет за наоружање, кабинет за информатику, зборница и канцеларије за запослене у центру.

У заводу се реализују курсеви и обуке на разним врстама послова, а након завршене обуке и полагања стручног испита, кандидати стичу сертификат за стручну оспособљеност за занимања из одређених области. На тај начин, стручно оспособљена лица по отпусту из завода лакше долазе до запослења, чиме се свакако олакшава процес ресоцијализације и асимилације у друштво.

Према подацима завода, у координацији са Центром за обуку запослених у Управи за извршење кривичних санкција, и у сарадњи са Народним универзитетом у Нишу, од 2008. године се спроводи практична и теоријска обука заинтересованих осуђених лица у производним погонима службе за обуку и упошљавање. Одсек металне и дрвне производње је својим расположивим капацитетима погодан за стручно усавршавање и обуку осуђених лица за стицање сертификата из области прераде и обраде метала, столарства, конфекционарства и графике, и за пекара. У 2008. години је успешно савладало обуку и добило сертификате 15 лица, 2009. године 25 лица, а сваке године је број заинтересованих лица за похађање обуке све већи. Тренутно број лица који су завршили обуку, или код којих је обука у току износи 36,67%.

Табела 1. Процентуални приказ осуђеника који су завршили обуку или чија је обука још увек у току, по павиљонима

ОБУКА	У току	Завршена - добијен сертификат
Павиљон А	20%	10%
Павиљон Б	7,69%	15,38%
Павиљон Ц	57,14%	14,28%
Укупно	23,33%	13,33%

Графикон 3: Процентуални приказ осуђеника који су завршили обуку или чија је обука још увек у току, по павиљонима

- **Хипотеза да је већина осуђеника је задовољна врстом посла који обавља у Казнено поправном заводу у Нишу је потврђена.**

На питање „Да ли сте задовољни послом који обављате у затвору?“ 63,33% осуђеника је од понуђених одговора изабрало следеће: „Да, посао који обављам ме сиспуњава и одговара мојим жељама“, 13,33% је одговорило „Не, сматрам да је посао који обављам бескористан“, 30% је одговорило „Задовољан сам али сматрам да би избор послова требало да буде већи“, 6,66% је одговорило не знам и један осуђеник је заокружио одговор „друго“ – сматра да има веће квалификације. Без обзира на разноврсност одговора, с обзиром да је већи број анкетираних осуђеника одговорило да је задовољено врстом посла који обавља, може се закључити да је ова хипотеза потврђена.

- Наредна хипотеза да на радно ангажовање осуђенике највише подстиче могућност да стекне одређене привилегије (зарада, проширено право на посете, пријем пакета, излазак из затвора и слично) је непотврђена.

На питање „Шта вас подстиче на рад у затвору?“ 60% осуђеника је од понуђених одговора изабрало следеће: „Жеља да се поправим и будем користан“, 23,33% осуђеника је одговорило „Нада да ћу тако да остварим одређене привилегије у затвору“, и 16,67% осуђеника је одговорило „Друго“ – један је одговорио породица, један да му тако брже пролази време, један како би остварио право на више слободног времена, док је један осуђеник одговорио да рад није добровољан, већ га обавља присилно, те да га ништа не подстиче на рад. Ниједан од осуђеника није заокружио одговор *Не знам*.

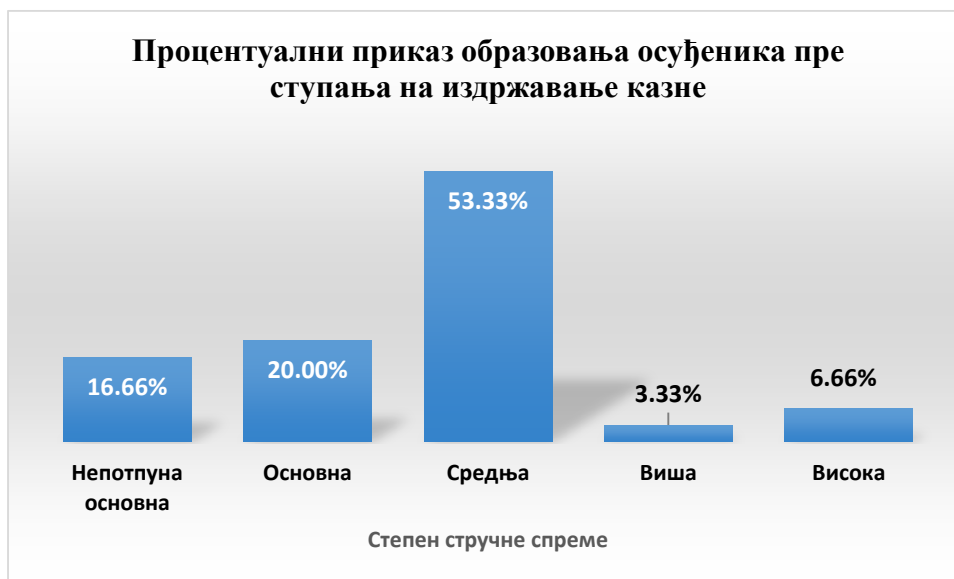
Графикон 4: Процентуални приказ одговора осуђеника који су дали на питање шта их подстиче на рад у затвору

Иако ова хипотеза није потврђена, позитиван је резултат до ког се дошло анкетом - да на рад у затвору осуђенике (чак 60% анкетираних осуђеника) подстиче жеља да се поправи и буде користан.

- **Хипотеза да се образовање и васпитање осуђених лица као облик третмана примењује у Казнено поправном заводу у Нишу је потврђена.**

Основно и средње стручно образовање у КПЗ-у Ниш намењено је лицима од 23 до 40 година. Избор полазника за школовање се врши у Одељењу за испитивање личности, где стручни тим у оквиру предлагања програма поступања врши и предлагање осуђеног лица за образовање. Приликом одлучивања о образовању осуђеног лица, води се рачуна о професионалном усмерењу, започетом школовању, узрасту, менталним способностима, интересовањима осуђеног, мотивацији за образовање и сл. Стручни органи школе завода су наставничко веће, одељенска већа, одељенске старешине.

Од осуђеника обухваћених истраживањем, пре ступања на издржавање казне затвора 6,66% осуђеника је стекло високо образовање, 3,33% осуђеника је стекло више образовање, чак 53,33% осуђеника је завршило средњу школу, 20% осуђеника је завршило основну школу, док 16,66% осуђеника није завршило основну школу.

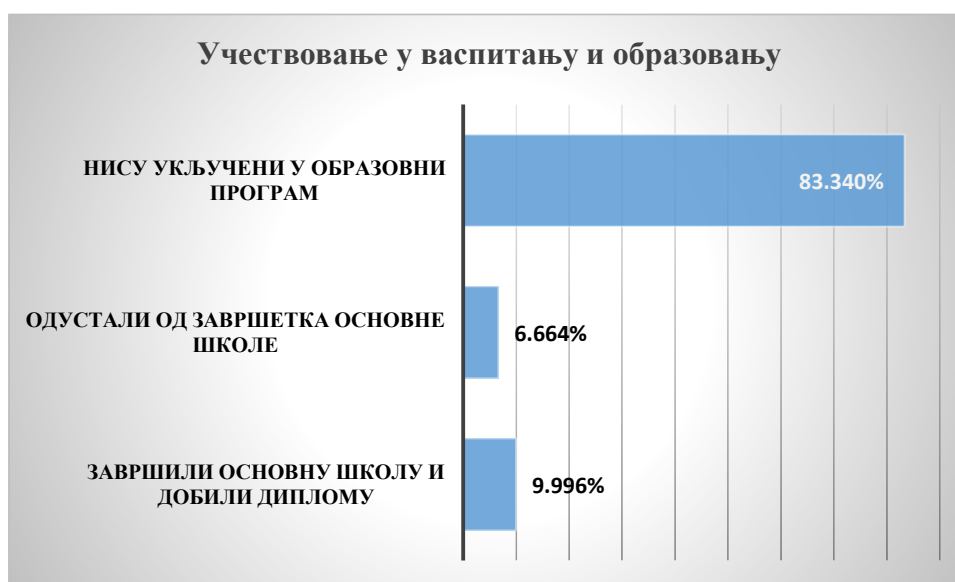
Графикон 5: Процент степена стручне спреме који су осуђеници стекли пре ступања на издржавање казне

Васпитање и образовање се као облик третмана примењује само према осуђеницима који нису завршили основну и средњу школу, па је осуђеницима који нису завршили основну школу омогућено завршавање основне школе и стицање општег основног образовања. Осуђеницима који нису завршили средњу школу, омогућено је стицање

средњег стручног образовања, док у КПЗ-у Ниш не постоји могућност завршетка више школе као ни могућност завршетка факултета.

- **Хипотеза да мали број осуђеника прихвата учествовање у васпитању и образовању као облику третмана је непотврђена.**

Провера ове хипотезе је извршена анализом података добијени анкетом. Од 16,66% осуђеника са незавршеном основном школом, сви су укључени у образовни процес и омогућен им је завршетак основне школе. Од тога је 9,996% осуђеника завршило основну школу и добило диплому, а 6,664% осуђеника је укључено у наставак школовања, али је после извесног времена одустало, углавном због потребе за финансијском сатисфакцијом, коју остварују радним ангажовањем.

Графикон 6: Процент осуђеника који су укључени у васпитање и образовање као облик третмана.

Може се закључити да је већина осуђеника са незавршеном основном школом прихватила укључивање у образовни процес и завршила основну школу, док је мањи број осуђеника одустало од школовања. Провера ове хипотезе је вршена само у односу на осуђенике који нису завршили основну школу, с обзиром да код њих постоји потреба за образовањем и завршетком школе, док у односу на оне са већим степеном образовања се овај облик третмана не спроводи или се спроводи стручно усавршавање као облик третмана, у односу на коју су утврђени резултати истраживања приликом

провере других хипотеза.

- **Наредна хипотеза да осуђеничко самоорганизовање као облик третмана у Казнено поправном заводу у Нишу подстиче код осуђеника развијање одговорности за рад и дисциплину у установи је делимично потврђена.**

Осуђеним лицима у КПЗ-у Ниш признато је право учешћа у самоорганизовању живота и рада у заводу, у складу са законским прописима и правилима Кућног реда. Право да бирају и буду бирани у органе осуђеничког самоучешћа припада свим осуђеницима из отвореног и полуотвореног одељења, који су разврстани у прву и другу групу. Осуђеници бирају своје представнике за учешће у комисијама, крилним и павиљонским саветима, а највиши орган осуђеничког самоучешћа је Скупштина домске заједнице. На седницама скупштине се усвајају предлози који се затим подносе Управи завода. Рад органа осуђеничког саоучешћа је заснован на принципу јавности и међусобној сарадњи, а ови органи уско сарађују са одговарајућим службама завода, а њихов рад усмерава и обједињује службено лице, посебно задужено за пружање стручне помоћи члановима органа осуђеничког самоучешћа. Захваљујући овом службеном лицу, осуђена лица својим радом у разноврсним органима доприносе повећању степена дисциплине, одговорности, радног учинка и успеха у образовању.

Ради провере потврђености ове хипотезе, коришћени су подаци добијени анкетом и они добијени кроз разговоре са васпитачима службе за третман, с обзиром да се у личне листове, од стране васпитача, не уносе подаци који се односе на учешће осуђеника у органе осуђеничког самоорганизовања.

На постављено питање „**Да ли имате утицаја на промену своје ситуације у затвору**“, 38,33% осуђеника је одговорило „*Да, имам прилику да искажем своје мишљење и исто се уважава*“, 36,66% осуђеника је одговорило „*Да, могу да кажем шта мислим, али да не утиче на мој положај*“, 33,33% осуђеника је одговорило да „*Немам никав утицај на свој положај*“, док је 3,33% осуђеника одговорила „*Не знам*“.

Табела 2: Приказ одговора осуђеника на питање да ли имају утицаја на промену своје ситуације у затвору

Утицај осуђеника на промену своје ситуације у затвору	Одговори осуђеника
а) Да, имам прилику да искажем своје мишљење и исто се уважава	38,33%
б) Да, могу да кажем шта мислим, али да не утиче на мој положај	36,66%
в) Немам никав утицај на свој положај“	33,33%
г) Не знам	3,33%

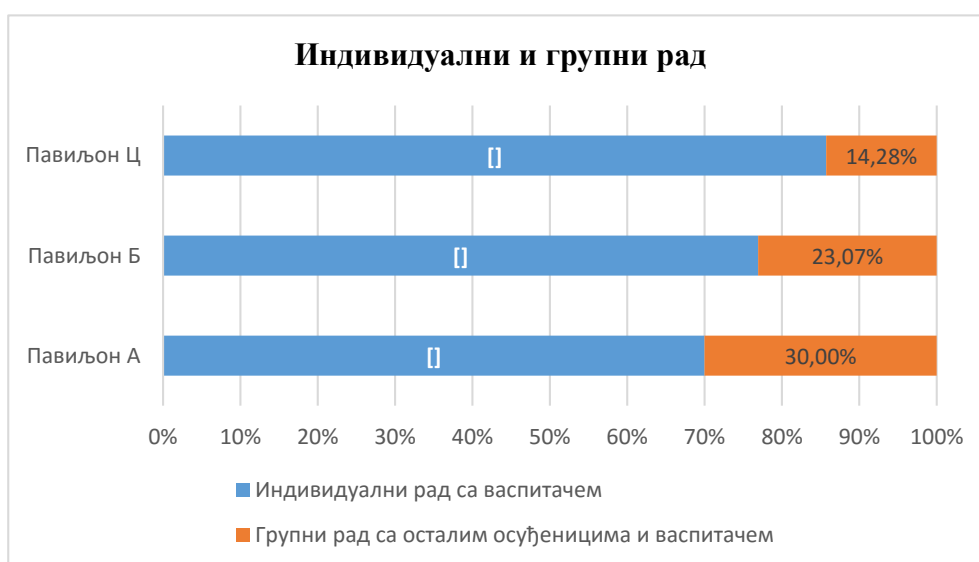
- **Хипотеза да се индивидуални рад са осуђеницима у већој мери примењује него групни рад је потврђена.**

У раду са осуђеницима главни облик рада је непосредан корективни и индивидуални рад, који се састоји у планираним и непланираним информативним разговорима са осуђеницима и евидентирању садржаја тих разговора. Други облик рада је групни рад као метод терапије у затвореном делу завода. Број осуђених у групи је просечно 10-11.

Према мишљењу васпитача, индивидуални рад је најпогоднија форма за упознавање личности осуђеног. Применом ове форме рада сазнају се узорци криминалног и асоцијалног понашања, мотиви извршења кривичног дела, интереси и ставови осуђеника и др. Индивидуалним третманом се откривају погрешно формиран ставови осуђеника према друштву, породици, моралу, кривичном делу. Методама интервјуа, слободних разговора, дискусија, такмишења, и награда, подстицања и убеђивања, привикавања и слободних изношења ставова и гледишта, као и стицањем узајамног поверења, разрађују се и решавају проблеми унутрашњих сукоба личности: комплекси, болести воље, фрустрације, развијају се позитивне особине личности – осећање личне одговорности, перспективности, формирају се радне, хигијенске и културне навике.

Иако групни рад има исти циљ као индивидуални рад, предност се у КПЗ-у даје индивидуалном раду. Са применом групног рада са осуђеницима у КПЗ-у започето је

1956. године, када су осуђеници редовно одржавали конференције и састанке о свим за њих значајним питањима (неке од тема су биле „Алкохолизам и вршење кривичних дела“, „Да ли се исплати вршити кривична дела“ и др.). Сматрало се да групни рад побуђује интересовање, долази до борбе мишљења, излази на површину доста негативног, а цела група оцењује шта је негативно а шта позитивно. Током 2000. године, групни рад је користило 8 васпитача а осуђеници у групама од 10 до 12 по васпитачу, били су обухваћени програмом поступања серијом од 25 сеанси. Међутим, од 2001. године, групна терапија се све мање примењује, и данас има више теоријски значај. До ових података истраживач је дошао кроз разговор са радницима завода.

Графикон 7: Приказ односа примене индивидуалног и групног рада са осуђеницима

Из напред наведених резултата истраживања се може закључити да је основни облик рада са осуђеницима индивидуални рад, док се групни рад примењује јако ретко, што указује на то да је овако постављена хипотеза потврђена. Такође се може видети да су резултати истраживања показали да се групни рад према осуђеницима највише примењује у павиљону А (према 30% осуђеника), одмах затим у павиљону Б (према 23,07% осуђеника), док се павиљону Ц групни рад веома ретко примењује (према 14,28% осуђеника).

Такође, обрадом података који су добијени анкетом, утврђено је да је на питање „**Да ли вам разговори са васпитачем помажу?**“ од укупног броја анкетираних осуђеника из свих павиљона, највећи број осуђеника (70%) је одговорило „*Разговори са васпитачем ми помажу да лакше поднесем боравак у затвору*“, док је само 16,66%

одговорило „Разговори са васпитачем немају никаквог ефекта“, а 13,33% је одговорило „Не знам“.

- **Хипотеза да од понуђених активности, у слободно време осуђеници најчешће бирају активности рекреативног карактера је делимично потврђена.**

На питање „Како проводите слободно време?“ 40% осуђеника је одговорило да гледа телевизију, 33,3% је одговорило да чита литературу из библиотеке, 10% да присуствује позоришним представама, 46,6% да се бави спортом, док нико није навео неку другу активност, осим понуђених, иако оне свакако постоје.

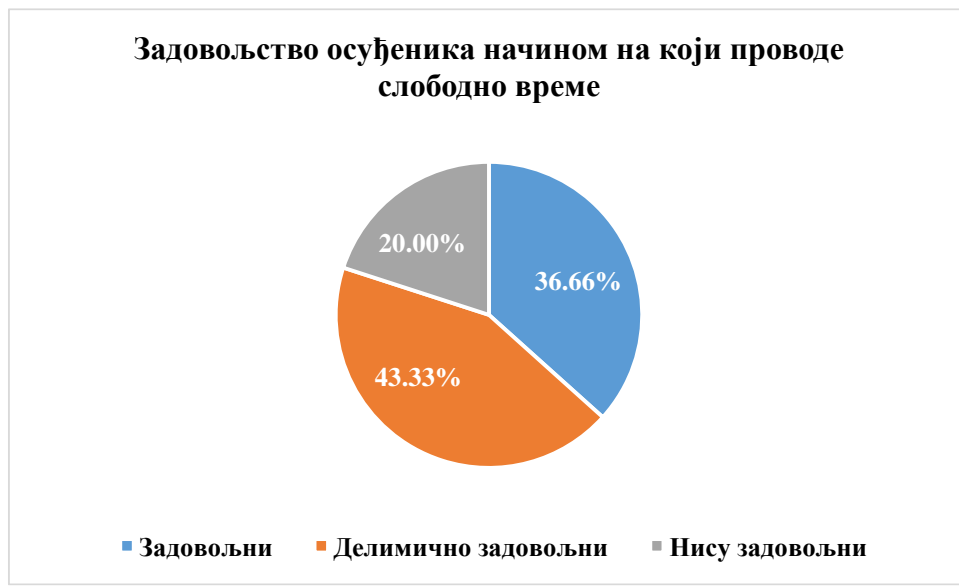
Графикон 8: Процентуални приказ одговора осуђеника поводом активности којима се баве у слободно време

Може се закључити да испуњеност слободног времена осуђеника одговарајућим културним, уметничким и спортским активностима, представља значајан фактор њихове ресоцијализације, и у великој мери доприноси остварењу неопходног степена дисциплине у КПЗ-у. У заводу је осуђеницима на располагању могућност да се укључе у културне, уметничке и спортске активности и манифестације. Постоји драмска, мизичка, техничка, ликовна, новинска секција. Осуђеницима је омогућено праћење телевизијског програма и доступна је литература из библиотеке завода. У заводу периодично гостују позоришта и организују се концерти, а осуђеницима је такође омогућено да учествују у представама, и како је поменуто у теоријском делу рада, последње организована представа „Партија бивших“, добила је позитивне критике.

У КПЗ-у је осуђеницима омогућено учествовање у спорту, организују се такмичења у одбојци, стоном тенису, шаху, турнири у малом фудбалу.

- **Хипотеза да већина осуђеника није задовољна начином на који проводи слободно време у КПЗ-у Ниш је делимично потврђена.**

Једно од питања у анкети је било „**Да ли сте задовољни начином на који проводите слободно време?**“, како би се проверило њихов субјективни осећај поводом активности које има се нуде и да ли су истима задовољни. Интересантан податак је да је већина осуђеника одговорило „*Делимично сам задовољан*“ – 43,33%, 36,66% је одговорило да је „*Задовољан сам*“ и 20% је одговорило да „*Нисам задовољан*“. Овако изгледа приказ њихових одговора:

Графикон 9: Процентуални приказ одговора осуђеника поводом активности којима се баве у слободно време

С обзиром да је приближно једнак проценат осуђеника који су задовољни начином на који проводе слободно време и осуђеника који су делимично задовољни начином на који проводе слободно време, може се закључити да је ова хипотеза делимично потврђена.

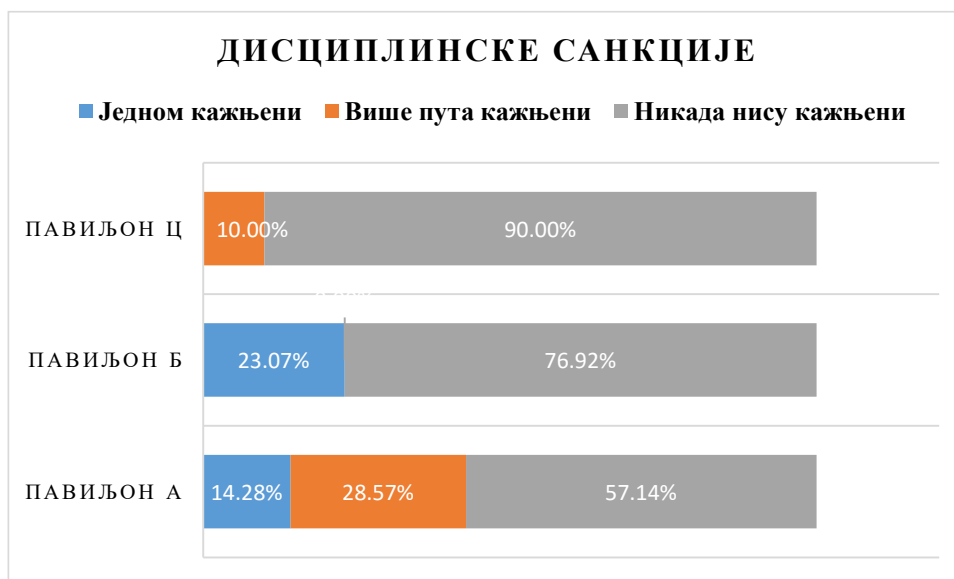
- **Хипотеза да се изриче мањи број дисциплинских санкција осуђеницима који су укључени у адекватан облик третмана је потврђена.**

Дисциплинске санкције се изричу осуђеницима за повреде одредаба Кућног реда и ЗИКС-а, које су осуђеници учинили у току издржавања казне. То могу бити укор, забрана пријема пакета, одузимање додељених права и погодности, упућивање у самицу у одређеном трајању и др. Увидом у личне листове осуђеника, утврђено је да се према оним осуђеницима који су укључени адекватни облик третмана, који су радно ангажовани, чије је слободно време испуњено адекватним културно-забавним, едукативним и другим садржајима, ређе или уопште не изричу дисциплинске мере. Осуђеници који активно учествују у реализацији третмана, се награђују, додељују им се посебна права, што их мотивише да поштују формални систем.

Резултати анкете су показали да већина осуђеника, укључујући осуђенике из сва три павиљона никада није дисциплински кажњена, а интересантан је неочекиван резултат да највише - чак 90% осуђеника који су смештени у павиљон Ц (затворени део завода, са највежим степеном обезбеђењем и најужим спектром права и погодности које осуђеници могу за стећи) никада нису дисциплински кажњени.

Табела 3: Процентуални приказ осуђеника по павиљонима у односу на које су изрицане дисциплинске мере

ДИСЦИПЛИНСКЕ САНКЦИЈЕ	Једном кажњени	Више пута кажњени	Никада нису кажњени
Павиљон А	14,28%	28,57%	57,14%
Павиљон Б	23,07%	0%	76,92%
Павиљон Ц	0%	10%	90%

Графикон 10: Процентуални приказ осуђеника по павиљонима у односу на које су изрицане дисциплинске мере

- **Последња хипотеза да поштовање дисциплине и правила понашања омогућава осуђеницима побољшање њиховог статуса и проширење права која имају у току издржавања казне затвора је потврђена.**

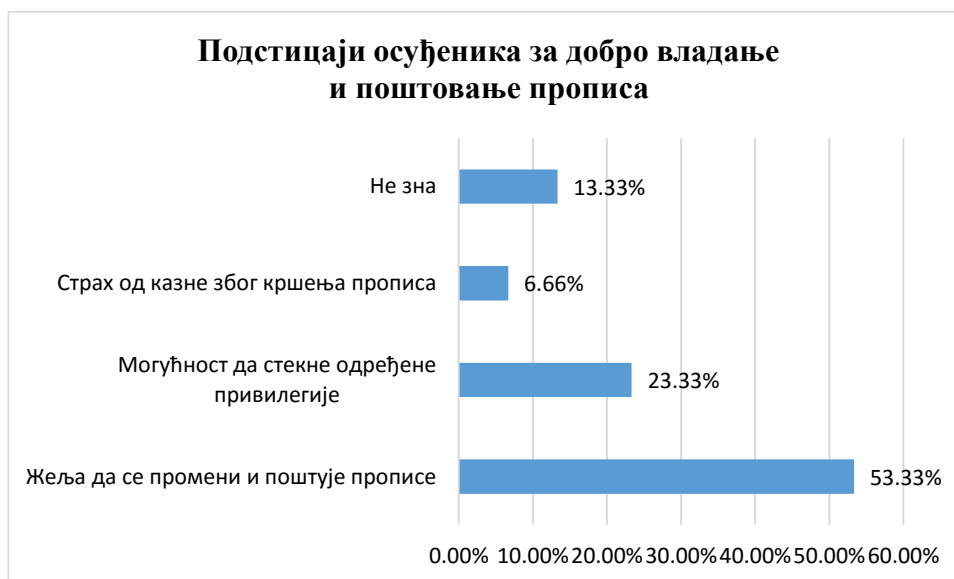
Проширена права и погодности се могу одобрити осуђеницима, под условом да су се добро владили и да су заслужили додељивање посебних права. Увидом у личне листове осуђеника утврђено је да то могу бити проширено право на круг лица који могу посетити осуђеног (даљи сродници, пријатељи и др.), проширено право на пријем посета у посебним просторијама, проширено право на пријем пакета. Ова права се могу доделити осуђеницима који се налазе у затвореном делу завода, док се осуђеницима који се налазе у полуотвореном делу, као награда за добро владање, могу доделити и нека додатна права: слободан излазак у град, право на пријем посета ван завода, посета породици и сродницима о викенду и празницима, коришћење права на годишњи одмор ван завода (може се доделити оним осуђеницима који су радно ангажовани). Подразумева се да се једном осуђенику могу доделити и више од једног права и погодности, уколико је својим понашањем, поштовањем дисциплине, правила и Кућног реда, то заслужио.

Графикон 11: Процентуални приказ права и погодности које су додељене осуђеницима

Може се закључити да је најчешће додељивана погодност право да се прошири круг лица који могу посетити осуђеног, на коју је остварило право 40% осуђеника, док се најређе додељује право на коришћење годишњег одмора ван завода – 13,33%, а 16,66% осуђеника није остварило право на додељивање посебних погодности.

Као једно од питања које је постављено у анкети било је „**Шта Вас подстиче на добро владање и поштовање прописа?**“. Интересантно је да је анализом података утврђено да је највећи број осуђеника је одговорило *Жеља да се променим и поштујем прописе* – чак 53,33% анкетираних осуђеника, док је 23,33% осуђеника одговорило *Могућност да стекнем одређене привилегије*, затим 6,66% осуђеника је одговорило *Страх од казне због кршења прописа*, 13,33% осуђеника изабрало опцију *Не знам*, док је само један осуђеник под опцијом *Друго* и дописао могућност да стекне право на условни отпуст (3,33%).

Графикон 12: Приказ одговора осуђеника на питање шта их подстиче на добро владање и поштовање прописа

С обзиром да је циљ третмана ресоцијализација, односно поправљање и преваспитање осуђеног, позитиван је резултат до ког се дошло анкетом - да на добро владање и поштовање прописа осуђенике подстиче жеља да се промени, а што им свакако омогућава побољшање статуса и проширење права која имају у току издржавања казне, што доводи до потврђивања овако постављене хипотезе.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Остваривање циљева кажњавања применом казне затвора, већ од самог почетка њеног увођења у систем кривичних санкција, наишао је на проблеме од којих многи и до данас нису решени. Анализа пенитенцијарних система има смисла превасходно због тога што открива неке од основних циљева кажњавања, односно улогу затворске казне у борби против криминалитета. Сложеност улоге пенитенцијарних установа може се појаснити чињеницом да затвор има најмање тројаку функцију: изолацију деликвената из друштва и криминогене средине и заштита друштва, упозорење свим потенцијалним деликвентима да је држава одлучна да реагује на криминално понашање, поправљање и преваспитање деликвената и оспособљавање да се успешно реинтегрише у друштвену заједницу по изласку из затвора.

Пенитенцијарни систем представља битан елемент државне реакције против криминалитета и потребно га је стално прилагођавати новим научним и практичним сазнањима и искуствима како би се држава што успешније супротставила криминалитету. Није разумно да се од случаја до случаја и у зависности од одређене политичке воље мења концепција кажњавања, као ни пенитенцијарни систем. Таква лутања најчешће доводе до тежих последица и не доприносе трајнијем и успешнијем супротстављању криминалитету и другим друштвено негативним појавама.

Приликом изрицања казне затвора суд мора имати у виду основну сврху ове казне. Сврха изрицања казне затвора је да се надзором, пружањем помоћи и заштите, као и обезбеђивањем општег и стручног оспособљавања утиче на развој и јачање личне одговорности, на васпитање и правилан развој личности, како би се обезбедило поновно укључивање у друштвену заједницу, утицало на осуђеног да више не врши кривична дела (специјална превенција), као и на друге да не врше кривична дела убудуће (генерална превенција). Ради успешне ресоцијализације осуђених и њиховог успешног укључивања у друштвену заједницу, након издржане казне, од посебног је значаја укључивање самог осуђеног у процес преваспитања и усмеравања кроз појединачни програм поступања, који мора бити сачињен у складу са карактеристикама личности, његових интереса и способности.

Забрињавајућа је стопа рецидивизма у Србији, која како је већ поменуто, износи око 70%, а разлог за то се може тражити у неадекватном избор кривичне санкције или

неадекватном третману и неуспешној ресоцијализација за време издржавања заводских мера или казне малолетничког затвора.

Резултати истраживања које је спроведено у КПЗ-у Ниш показали су да се у овом заводу као облици третмана спроводе рад осуђеника, радна терапија, образовање и васпитање осуђеника, организовање слободног времена, индивидуални рад са осуђеницима (психотерапија у ограниченој мери и награђивање и кажњавање осуђеника), групни рад у веома ограниченој мери и осуђеничко самоорганизовање. При томе, утврђено је да су сви осуђеници укључени у макар један од поменутих облика третмана. Међутим, није од толике важности да сваки осуђеник буде укључен у неки од облика третмана, колико је важно да облик третмана буде адекватан личности осуђеника, да сам осуђеник да допринос својој ресоцијализацији, да препозна своје грешке, да буде мотивисан да их исправи, да их убудуће не чини, да поштује формални систем, да буде дисциплинован, за шта може бити награђен. Такође, дошло се до закључка да испуњавање слободног времена осуђеника квалитетним садржајима, доводи до њихове организованости и осећаја корисности. За добро владање осуђеници могу стећи проширена права и разне погодности, могу бити награђени, док за непоштовање дисциплине ће им се изрећи санкција и могу им бити одузета претходно додељења права. Све то би требало да утиче на осуђеника да буде дисциплинован, да схвати да мора да поштује правила система, да има коректан однос према радницима завода, али и осталим осуђеницима, и да само тако може олакшати свој боравак у затвору, али не само то, већ и да се поправи тако да након издржане казне затвора, постане користан члан друштва. Па ипак, иако наизглед третмани дају резултате, истраживање је показало да је чак 85% од осуђеника који су обухваћени истраживањем рецидивисти, односно да су претходно осуђивани једном или више пута на реалне казне затвора, што указује да претходно спроведени третмани очигледно нису постигли свој циљ и довели до ресоцијализације осуђеног и утицали на њега да више не врши кривична дела.

Из ранијег излагања се види да се према осуђеницима примењују разни третмани који имају своју вредност једино ако се покажу успешним у њиховој ресоцијализацији, наравно, под условом да се правилно и стручно примењују. То је основно мерило њихове вредности. Због тога је великог теоријског значаја да се егзактним емпиријским истраживачким путем сазна њихова стварна вредност и повећа њихова ефикасност.

Процес преваспитања стога мора бити праћен сталном истраживачком активношћу, која ће пружити елементе за уношење корекција у третманске проблеме и акције.

На крају овог излагања се може закључити да истраживачка активност има значајну функцију у примени и експериментисању са третманом, да она представља нужну компоненту у механизму организовања процеса преваспитања осуђених лица, јер казна затвора у супротном губи свој смисао. Због тога је посебно важно наставити са емпиријским, али и теоријским истраживањима ове теме, што би свакако утицало на смањење стопе криминалитета, као и смањење стопе рецидивизма.

Попис коришћене литературе

1. Атанацковић, Д., *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988.
2. Видовић, В., *Казна лишења слободе*, Глас, Бања лука, 1981.
3. Glotočkin A., Pirožkov V., *Nápravnopracovná psychológia*. Praha, 1980.
4. Голубовић, З., *Човек и његова свест*, Просвета, Београд, 1973.
5. Gresham M. Sykes, „The purpose of imprisonment“, *Readings in Criminologz and Penology* (ed. by David Dressler) Colimbia University Press, New York and London 1972.
6. Давидовић, Д., *Основи пенологије*, Београд, Дефектолошки факултет, 1983.
7. Делибашевић, Н., Постпенални третман и социјално правна регулатива заштите осуђених лица, Пенолошка теорија и пракса, бр. 4, 2005.
8. Димовски Д., *Појава и развој казне лишења слободе*, Зборник радова правног факултета у Нишу, Универзитет у Нишу – Правни факултет, 2008.
9. Димовски Д., *Постпенална помоћ као облик третмана*, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Универзитет у Бањој Луци, Приједор, 2015.
10. Јашовић, Ж., *Васпитни третман лица осуђених на казну затвора*, Кривичне санкције институционалног карактера, Удружење за пенологију Југославије, Београд, 1977.
11. Јелић, М., Киурски, М., Новаковић, Н., Обрадовић, М., *Како до европских стандарда – Затвори у Србији 2002–2003*, 2003.
12. Johnson E., *Crime, correction and society*. Washington: Dorsey Press, 1978.
13. Кнежић, Б., *Образовање и ресоцијализација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001.
14. Ковач Ана, *Ресоцијализација осуђених лица*, Факултет правних наука Аперион Бања Лука, специјалистички рад, Фоча, 2009.
15. Копитар, Ј., *Соделовање пазника в третмају обсојенцев – можности*. Б. Лобникар (ур.), Осми словенски дневи варствословја, Факултета за варностне веде, Љубљана 2007.
16. Костић М., Димовски Д., *Постпенална помоћ као облик третмана и/или криминалнополитичка мера* Зборник радова Правног факултета у Нишу. бр. 58, 2011.
17. Константиновић Вилић, С., Ђурђић, В., Петрушић, Н. *Казнено поправни завод у Нишу – 90 година* Ниш, Просвета, 2001.
18. Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, СВЕН, Ниш, 2006.
19. Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш, 2011. (а)
20. Константиновић-Вилић, С., Костић, М., *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, Свен, Ниш, 2011. година – (б)
21. Korn, R.R., McCorkle L.W., *Criminology and Penology*, Holt, Rinehart and Winsotn, New York, 1959.
22. Кривокапић, В., Чимбуровић, Љ.: *Пенолошка криминалистика*, Београд, 2008.
23. Купчевић-Млађеновић, Р., *Основи пенологије*, Свјетлост, Сарајево, 1972.
24. Lopez-Rez, M., „Administrative Penology – England and Wels“, Thr British Journal od Criminology, London, 1945. no. 1.
25. Mays L. G., Winfree T. L. *Essentials of corrections*, 4th ed. Wandsworth: Criminal justice, 2009.

26. Мацановић, Н., Надаревић Д., *Пенолошка андрагогија*, Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2014.
27. Милутиновић, М., *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1981.
28. Милутиновић, М., *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1988.
29. Нешић С., *Људска права лица лишених слободе: Лица на издржавању казне затвора*, Покрајински омбудсман, 2010.
30. Николић, З., *Пенолошка андрагогија са методиком преваспитања*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1994.
31. Огризовић, М., *Облици и методи одгојно образовног рада у установама за извршење кривичних санкција према малолетницима*, Симпозијум о извршењу кривичних санкција према малолетницима, Аранђеловац, 1970.
32. Периф, О., *Карактер кривичних санкција намењених малолетницима*, Пенологија, Савез удружења за пенологију Југославије, Београд, бр. 2/1973,
33. Поповић, В., *Систем извршења казни лишења слободе у Југославији*, Издање Савеза правника Југославије, Београд, 1966.
34. Porter P., *The modern prison officer: Group conceling*, The Prison Officer's Magazine, No. 54, 1964.
35. Радовановић Д., *„Категоризација казнено-поправних установа“*, Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, бр. 1-2, Београд, 1991.
36. Радовановић Д., *Човек и затвор, студија интегрисаности у затворенички друштвени систем*, Прометеј, Београд, 1992.
37. Радоман, М., *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2003.
38. Reckless, W, *The crime problem II*, New York, 1955.
39. Сobotинчић А. *Рационално коришћење слободног времена у казнено–поправним установама*, Пенологија. 1-2/78, 1978.
40. *100 година Казнено поправног завода у Нишу 1910/2010*, Алта нова Београд, Ниш, 2010.
41. Стоиљковић, С., *Психијатрија са медицинском психологијом*, Медицинска књига, Београд-Загреб, 1979.
42. Сулејманов, З, *Пенологија*, Књига втора, Магор, Скопје, 1997.
43. Чејовић, Б., *Врсте установа за извршење казни лишења слободе*, Правни живот, Београд, бр. 12, 1971
44. Чејовић, Б., *Нека разматрања о принципу индивидуализације извршења казне лишења слободе*, Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, Београд бр. 1, 1972.

Попис остале истраживачке грађе

1. Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник РС“ број 55/2014),
доступно на:
http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izvršenju_krivicnih_sankcija.html,
приступљено 16.07.2016. године
2. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник РС“ бр. 85/05), доступно на:
<http://ombudsman.npm.rs/attachments/Zakon%20o%20maloletnim%20uciniocima%20krivicnih%20dela.pdf>,
приступљено 13.07.2016. године
3. Кривични законик („Службени гласник РС“ бр. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013 и 108/2014), доступно на:
http://www.paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html,
приступљено 10.07.2016. године
4. Правилник о кућном реду Посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела органозованог криминала“, („Службени гласник РС“ бр. 18/2010 и 43/2013),
доступно на:
http://www.npm.rs/attachments/013_PRAVILNIK%20o%20kucnom%20redu%20u%20specijalnom%20zatvorskom%20rezimu.pdf,
приступљено 16.07.2016. године
5. Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора („Службени гласник РС“ бр. 55/14), приступљено 01.08.2016. године
6. Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадним разврставању осуђених лица („Службени гласник РС“ бр. 66/15), доступно на:
http://ombudsman.npm.rs/attachments/013_PRAVILNIK%20o%20tretmanu.pdf,
приступљено 31.07.2016. године
7. Европска затворска правила, Савет Европе, Препорука (87)3, Комитет министара, од 12.02.1987. године, ревидирана Препоруком (2006)2 Комитета министара, од 11.01.2006. године, доступно на: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>,
приступљено 14.08.2016. године
8. Општа декларација о правима човека, усвојена и прокламована од стране Генералне скупштине резолуцијом 217А(III) од 10. децембра 1948. Године
9. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима, усвојена 1995. године у Женеви, потврђена Резолуцијом Економског и социјалног савета 663 С I (XXIV) од 31.07.1957. године, доступно на:
https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf,
приступљено 14.07.2016. године
10. http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izvršenju_krivicnih_sankcija.html
11. <http://ombudsman.npm.rs/attachments/Zakon%20o%20maloletnim%20uciniocima%20krivicnih%20dela.pdf>
12. http://www.paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html
13. http://www.npm.rs/attachments/013_PRAVILNIK%20o%20kucnom%20redu%20u%20specijalnom%20zatvorskom%20rezimu.pdf
14. <http://ombudsman.npm.rs/attachments/Pravilnik%20o%20kucnom%20redu%20KPZ%20i%20zatvorima.pdf>
15. http://ombudsman.npm.rs/attachments/013_PRAVILNIK%20o%20tretmanu.pdf
16. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>

17. http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SChri/SCUniversal_Declaration_of_Human_Rights.pdf
18. https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf
19. <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/120616/kimbad.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
20. https://books.google.rs/books?id=y6GVMpoqYPIC&pg=PA392&lpg=PA392&dq=8.+Reckless,+W,+The+crime+problem+II,+New+York,1955.&source=bl&ots=qgabjy8zv&sig=EPpTyNwxILp7ZtrPp3W11dyqhWs&hl=en&sa=X&ved=0ahUKewipm4WP_ozPAhWJtxoKHZKbDTQQ6AEIITAB#v=onepage&q=8.%20Reckless%2C%20W%2C%20The%20crime%20problem%20II%2C%20New%20York%2C1955.&f=false
21. http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781118537251_sample_377406.pdf

Казна затвора – пенолошки аспект

Сажетак

Основни циљ и смисао изрицања казне затвора је да се извршилац кривичног дела оспособи да поштује друштвене вредности и норме, да постане користан члан друштва. Да би се тај циљ постигао потребно је осуђеника преваспитати чиме би се казна затвора претворила у ефикасну меру друштвене заштите. У сваком другом случају је друштво заштићено само привремено, док је осуђеник изолован од друштва, тј. налази се у затвору. Затварање осуђеника има смисла само ако је праћено колективном акцијом, изучавањем личности од стране стручних лица у заводу, њиховом класификацијом у институцији применом разних третмана и мера преваспитања, што боди поправљању и преваспитању осуђеног лица. До успешне ресоцијализације доводи третман прилагођен својствима личности појединих осуђеника. Третман мора испуњавати одређене услове да би остварио сврху кажњавања: стално усавршавање облика третмана, развијање савремених метода рада и поступања са осуђеним лицима, стално унапређење услова живота у затворима и поштовање људских права осуђеника.

У раду су образложене све специфичности казне затвора са пенолошког аспекта, које се односе на циљеве и сврху изрицања ове казне, начине извршења, сагледавање облика третмана који се примењују у пенитенцијарним установама и њихов значај у ресоцијализацији осуђених лица. Централни део рада је посвећен обради институционалне ресоцијализације као основном циљу који се има у виду приликом изрицања казне затвора, индивидуализацији као пенолошком проблему, као и класификацији осуђених лица, а наглашена је и потреба континуираног спровођења третмана и по изласку осуђеника из затворске установе у облику постпеналне помоћи. Приказани су и резултати истраживања о облицима третмана који се примењују Казнено поправном заводу у Нишу, њихов утицај, место и значај за осуђенике који се налазе на издржавању казне затвора и указано је на значај наставка теријског и емпиријског истраживања ове теме.

Кључне речи: *казна затвора, ресоцијализација, облици третмана, индивидуализација*

Imprisonment - penalty aspect

Abstract

The main objective and purpose of imprisonment sentence is to enable the offender to comply with social norms and values, and to become useful to the members of society. In order to achieve this goal it is necessary to rehabilitate the convict, thus making the imprisonment sentence an effective measure of social protection. In any other case society is protected only temporarily - while the convicted person is isolated from society, that is, while in prison. Convict imprisonment makes sense only if it is accompanied by collective action, by personality study by institution experts, by their classification in the institution by means of applying various treatments and re-education measures, which leads to the adjustment and reeducation of the convicted person. Successful re-socialization is achieved by treatments adapted to individual prisoners, given the characteristics of their personality. This treatment must meet certain conditions in order to achieve the purpose of punishment in terms of continuous improvement of treatment forms, along with their individualization, developing modern methods of working with and treating prisoners, continuous improvement of living conditions in prisons and respecting prisoners' human rights.

This paper explains all the specifics of the sentence of imprisonment from the penal aspect, which relate to the objectives and purposes of such sentencing, execution manners, perceiving the treatment forms used in penitentiary institutions and their importance in convicts' re-socialization. The central part of this paper is dedicated to the processing of institutional re-socialization as the primary objective which is to be taken into account when sentencing, to the individualization as a penology problem, as well as to the classification of the convicted, stressing the need for continued implementation of the treatment upon the release of prisoners from the prison facility in the form of post-penal help. This paper also includes research results of forms of treatment applied in the Correctional Facility in Nis, their influence, position and importance for prisoners who are serving a prison sentence, and points out the importance of continuing theoretical and empirical research of this topic.

Keywords: imprisonment, re-socialization, treatment forms, individualization

Биографија студента

Оливера Мијалковић је рођена 05.03.2016. године у Нишу. Основну школу и гимназију „Стеван Сремац“, завршила је са одличним успехом и носилац је дипломе „Вук Караџић“. Основне академске студије права завршила је на Правном факултету Универзитета у Нишу школске 2013/14. године са просечном оценом 9,00.

У току основних академских студија, учествовала је на регионалном такмичењу у симулацији суђења пред Европским судом за људска права 2012. године на шестом moot court такмичењу у Сарајеву, у организацији Civil right defenders. Мастер академске студије на Правном факултету Универзитета у Нишу уписала је школске 2014/15. године. Испите на мастер студијама положила је са просечном оценом 10,00.

Од децембра 2013. године је као тужилачки приправник волонтирала у Основном јавном тужилаштву у Нишу, а након завршетка приправничког стажа, и положеног правосудног испита маја 2016. године, обавља послове тужилачког помоћника у Основном јавном тужилаштву у Нишу у звању тужилачког сарадника.